

KORUNK

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KONGRESSZUS UTÁN • ISKOLA ÉS ÉLETPÁLYA • NEMCSAK A MAGYARTANÁR: MINDEN NEVELŐ GONDJA ÉS FELADATA • KRITIKUSOK — A KRITIKÁRÓL • SZÁZ ÉVE SZÜLETETT TUDOR ARGHEZI • CS. SZABÓ LÁSZLÓ HETVENÖT ÉVES • EGY „OPUS HUMANUM” • JOGISMERETTŐL JOGTUDATIG • AXIOLÓGIA ÉS SZEMÉLYISÉG • MIT REJTEGET TÁRCÁJÁBAN AZ ÍRÓ? • • •

1980 • 11

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXIX. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM • 1980. NOVEMBER

* * * Nagy fontosságú tanácskozások 793

BODOR ANDRÁS • A XV. nemzetközi történettudományi kongresszus 799

DEMÉNY DEZSŐ • Iskola és életpálya 805

SZABÓ GYÖRGY PÁL • Nemcsak a magyartanár — minden nevelő gondja és feladata 811

KISS JENŐ • Egy férfi zokogott, A végső harcmezőn (versek) 815

PETRU ILUȚ • Axiológia és személyiség (Sztranyiczki Gábor fordítása) 816

NICOLAE BALOTĂ • Egy „opus humanum“ (Szilágyi Júlia fordítása) 821

CRISTINA-GEORGIA MIRCESCU • Meddig lehet (Veress Zoltán fordítása) 824

KÁNTOR LAJOS • Változatok a türelemre (Utak, eszmék, viták) 825

MAJOR-ZALA LAJOS • Árva Dzodzet (Részlet egy versciklusból) 831

JEGYZETEK

KOVÁCS NEMERE • Térjünk vissza a földre?! 834

NAGY OLGA • Emlékezés Bálint Sándorra (1904—1980) 835

KÁNTOR LAJOS • Szamos, Szajna, Arno, Temze... (Cs. Szabó László hetvenöt éves) 837

FÓRUM

TÓTH SÁNDOR • Kár... (Aradi József válaszát olvasván) 839

HAZAI TÜKÖR

KESZI-HARMATH SÁNDOR • Élelmiszertermelés és -szükséglet Kalotaszegen III. 841.

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

LEON EȘANU • A költő pere (Kassay Miklós fordítása) 847

TUDOR ARGHEZI • Rika (Bevezette és fordította Kiss Jenő) 849

SZEMLE

* * * Kritikusok a kritikáról (Gondolatok a könyvtárban) 851

BENKŐ SAMU • Jogismerettől jogtudatig 855

VÁSÁRHELYI GEZA • Mit rejteget tárcájában az író? Novellát, csattanósat? 857

SZ. M. • Studii de psihologie școlară (Könyvről könyvre) 859

K. L. • Szilágyi Domokos: Válogatott versek és műfordítások. Kortársunk, Arany János (Könyvről könyvre) 860

T. K. • Gheorghe I. Bodea: Vida artist militant (Könyvről könyvre) 861

K. L. • Az ismeretlen fa. Modern lengyel versek antológiája (Könyvről könyvre) 862

SZ. I. • Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelv művelés (Könyvről könyvre) 863

LÁTÓHATÁR

A. J.: Anyanyelv és második nyelv (Magyar Pszichológiai Szemle); Sz. J.: Anyaság — szeretet nélkül? (Le Nouvel Observateur); Sz. J.: Kinek ír, mit olvas Saul Bellow? (Secolul 20); K. L.: Az irodalom közérzete (Élet és Irodalom); M. M.: Regény Korda Sándorról (The Times Literary Supplement)

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Ábrahám Jakab, Bartha Árpád, Bruno Baeriswyl, Heim András, Raymond Meuwly, Nagy Albert, Simon Sándor, Pierre Spori

KORUNK

ALAPÍTÓTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă Româniea.

Nagy fontosságú tanácskozások

Néhány éve már, hogy országunkban sajátos tanácskozásokat tartanak, olyanokat, amelyekre alig tucatnyi esztendővel ezelőtt még nem került sor. Nevezük ezeket az összejöveteleket akár a dolgozók kongresszusának, akár néptanácsok konferenciáinak, a lényeg az, hogy ipari munkások és földművesek, a kétkézi és szellemi munka művelői jelennek meg ezeken a városi, megyei vagy országos értekezleteken, hogy mint dolgozók és mint „gazdák”, tulajdonosok, ugyanakkor mint a vezető tanácsok tagjai, néptanácsi képviselők megvitassák üzemük vagy iparáguk, városuk vagy intézményük tevékenységét.

„Sajátos tanácskozások” — mondottuk, s tegyük hozzá, sajátos történelmi szakaszban tartatnak, hosszabb fejlődés következményeként kerülhetett sor rájuk. Ismeretes, hogy a felszabadulás után milyen körülmények között alakult ki a néphatalom, s jött létre a proletárdiktatúra, hogy érvényesítse a dolgozók akaratát, megvédje érdekeiket, köztulajdonba vegye a legfőbb termelőeszközöket, történelmi igazságot szolgáltatson a kizsákmányoltaknak, s hozzájáruljon az osztály nélküli társadalom megteremtéséhez.

Évtizedek teltek el azóta, s a szocialista építés terén pártunk vezetésével kitartó munkát végeztünk, kimagasló eredményeket értünk el, régi proletárnemzedékek, parasztfelkelők és értelmiségi lázadók álmait váltottuk valóra az anyagi javak termelésében éppen úgy, mint a közműveltség biztosítása dolgában.

Hogy milyen eredményes munkát végeztünk, hogy mekkora fejlődést értünk el, annak bizonyítására számos történelmi példa, párhuzam ajánlkozik. Emlékeztessünk ebben a vonatkozásban csupán arra, hogy a mai fejlett nyugat-európai és amerikai államoknak annak idején több emberöltőre, jobbra egy évszázadnál is hosszabb történelmi időre volt szükségük ahhoz, hogy főleg mezőgazdálkodással foglalkozó paraszti országokból ipari állammá fejlődjenek, ezzel szemben mi ezt nagyjából egyetlen emberöltő, húszegynéhány év alatt értük el. Ugyanis a hatvanas esztendők elejétől kezdve nemzeti jövedelmünk nagyobb hányada az iparból származik, külkereskedelmünkben pedig kimondottan hangadó szerepet játszik már negyedszázada az ipar.

Különösen számottevő pedig az a fejlődés, amelyet a hatvanas évek közepétől értünk el. Az évi tiszszázalékos növekedést rendszeresen meghaladó ipari össztermelés, városaink, egykor elmaradott megyéink, vidékeink, messzi tájaink ugriásszerű fölfeljődése, a grandiózus arányú lakásépítés, az úthálózat bővítése, korszerűsítése, a mezőgazdaság immár szocialista alapozású modern fejlesztése, a népművelés széles körű kibontakozása az utóbbi másfél évtizedben mind-mind meghaladta az addigi nagy lendületet is. Hazánk lényegében véve ebben a korszakban sorakozott fel majdnem minden tekintetben az európai színvonalhoz, és e látványos eredmények alapján készülünk immár arra, hogy fejlődő országból a közepesen fejlettek közé lépjünk a közeli jövőben. Az elmúlt hetek, hónapok tanácskozásai alapjában véve e nagy minőségi átmenet, e történelmi jelentőségű szakaszváltás teendőit vitatták meg nagy felelősségtudattal, mély kritikai elemzéssel, avatott hozzáértéssel.

E sikerek talaján állt elő a további igény is, amely úgy fogalmazható meg, hogy az ember nemcsak termelő és fogyasztó, hanem társas lény, s mint ilyennek az egyén kibontakozásához, személyisége sokoldalú fejlődéséhez az is hozzátartozik, hogy beleszólása legyen kisebb és nagyobb közösségre, gyára, szövetkezetre, intézménye munkájába, országa irányításába, egész társadalmi élete haladásának meghatározásába. És tegyük hozzá: az egyénen innen és túl ennek az igénynek a kielégítése hozzátartozik a jó közérzethez is. És annál inkább hozzátartozik, minél fejlettebb az egyén és a társadalom, minél inkább túljutott az elsődleges anyagi szükségletek kielégítésén.

Miután messzemenő bizonyossággal igazolódott, hogy a munkás, a paraszt és az értelmiségi sokkal jobb építője és gazdája hazájának, mint a hajdani urak, miután az alapvető szükségletek kielégítésére sor került, gondolni kellett a továbbfejlődésre, a proletárdiktatúra kereteit kiszélesítő, egyben meg is haladó módosításokra, keretekre, társadalmi intézményekre. Ezt a célt szolgálják — többek között — a szocialista demokrácia említett fórumai, a különféle tanácskozások. A szocialista demokrácia kiszélesítése ugyanakkor egy távolabbi stratégiába, távlatos jövőalakításba illeszkedik bele az állam szerepét, történelmi küldetését, holl napi hivatását illetően. A népi hatalom kialakulását követő időszakban az állam mondhatni mindenünk volt: erős eszközünk a szocialista vívmányok megvédésé-

ben a belső és a külső ellenséggel szemben, az új élet építésének legfőbb szervezője, a dolgozók erejének kifejezője, keret és alap, támasz és biztosíték. A marxi-lenini tanítások fényében viszont tudjuk, hogy az állam nem örök életű, a messzibb jövőben, a kommunista társadalomban át kell adnia helyét más jellegű szervezeteknek; a társadalom úgy fog berendezkedni, hogy az állam mint gépezet, mint erőszakszervezet fokozatosan elhaljon, a társadalom öngazgatásának adjon helyet.

Habár mindez a jövő kérdése, ugyanakkor jelenünk ügye is. A jövő napjaink méhében fogan és alakul, s éppen előrehaladásunk jogosít fel bennünket arra, s egyben kötelez, hogy már most foglalkozzunk holnapunkkal. Tesszük ezt ugyanakkor mai szükségleteinkből fakadóan, abból a felismerésből eredően, hogy nem lehet továbbra is úgy dolgoznunk, mint eddig, ma már nem válnak be a tegnapi és a tegnapelőtti eljárásai.

Nem térhetünk ki ezen a téren részletes elemzésre, csupán arra mutatnánk rá, hogy adott történelmi szakaszban az egyszemélyi felelősség hangsúlyozása s az ahhoz szükséges feltételek biztosítása fontos volt a munkafegyelem erősítése, a munka iránti új típusú magatartás kialakítása, az ország javaival való szocialista gazdálkodás meghonosítása végett. Ehhez kapcsolódott a fokozott centralizáció, a központi akarat érvényesítése, az egységes irányítás kikristályosodása, valamint a mennyiségi szempontok előtérbe nyomulása. Manapság viszont új minőségre törekszünk, s ez — egyebek között — az egyszemélyi helyett a közös vezetést emeli előtérbe, a helyi kezdeményezést, önállóságot karolja fel, a vezetők felelősségének hangoztatása mellett igyekszik a tömegeket a vezetésbe bevonni, érdekeltységüket fokozni, felelősségüket növelni.

Mindezen elveket érvényesítette a megyei néptanácsok, a municípiumi, a városi és a községi néptanácsi elnökök második országos kongresszusa, amely — mint Nicolae Ceaușescu elvtárs hangsúlyozta — „nagy jelentőségű esemény az ország politikai életében, a XII. kongresszus határozatainak életbe ültetéséért, a Románia sokoldalú gazdasági-társadalmi fejlesztéséért kifejtett tevékenységben. Újabb lendületet adott a társadalom vezetése tökéletesítésének, a szocialista demokrácia megerősítésének, a nép részvétele fokozásának, szabad és boldog sorsa, kommunista sorsa tudatos megteremtésében.“

Ismételten hangoztatjuk, hogy a kongresszus megtartásának gazdasági-társadalmi-politikai alapja a szocialista építés nagyarányú kibontakozása volt. A köztársasági elnök beszéde évtizedek fejlődését mutatta be. Eszerint az elmúlt harminc év alatt, míg az ország összlakossága 1,4-szeresére gyarapodott, addig a nemzeti jövedelem összesen 15-ször nagyobb lett, az ipari termelés pedig 34-szeresére növekedett, de tízszeres, hússzoros, harmincszoros növekedést értünk el a vas- és acéltermelésben, a cementgyártásban, a lábbeli készítésében. Ennek köszönhetően, míg 1950-ben Lengyelországhoz, Csehszlovákiához, Olaszországhoz képest 3-szor, 4-szer, 6-szor kevesebb villamos energiát termeltünk, ma alig 10-20-30 százalékkal maradunk el eme államok mögött. De ugyanez mondható a lakásépítésre is.

A most záruló ötéves terv folyamán jelentős részét teljesítettük a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtését célzó programnak. Szüntelenül gyarapodott a nemzeti vagyon, és erőteljesen fejlődtek tovább a termelőerők. Ez a gyors ütemű gyarapodás egyaránt megmutatkozik mind az ipar, mind a mezőgazdaság, a szállítás, a közlekedés, a kultúra vagy az egészségügy és a népjóléti intézkedések dolgában.

Az adatok mindezt szemléletesen bizonyítják: így például a gépgyártás termelése évi 13 százalékos ütemben, a vaskohászaté 11,6, a vegyiparé 10,8, a könnyűiparé 10,3, az élelmiszeriparé pedig 7,3 százalékos ütemben gyarapodott.

Az ipar egészét jellemző fejlődés keretében nagy és korszerű, teljesen új üzemek, további újabb részlegek léptek működésbe, más, régebbi gyáregységek átalakultak, megújultak, korszerű gépsorokkal egészültek ki, s ennek alapján modernizálódtak az eljárások, módszerek, technológiák.

Egyre inkább terjed iparunkban az automatizálás, a félautomatizálás, nagymértékben fokozódik a nehéz fizikai munkák gépesítése, a kézi munkálatok kiküszöbölése, s ennek nyomán csökken ama munkafázisok, telephelyek, gépek, eszközök száma, amelyek nagy megterhelést jelentenek a dolgozóknak vagy veszélyeztetik az egészséget. Így például a nehéz rakodómunkák java részét a bányákban, kőfejtőkben, építkezéseknél, gépgyárakban éppen úgy gépesítették, mint a kikötőkben vagy a vasútállomásokon, raktárakban és lerakatokban. Terjed a konténeres szállítás, vagy például a tervezésben, bérelszámolásban és más munkaterületeken a számítógépek alkalmazása.

Mindezek nyomán a gépgyártás, a kohászat vagy a vegyipar gyakorlatilag megoldja csaknem az összes műszaki, minőségi problémákat, s ily módon bizto-

sítja versenyképességünket a külföldi piacokon, ami nagy szó ma, az árutelitettség idején, a rendkívül kiélezett nemzetközi konkurrencia korában.

Ugyanakkor az élelmiszeripar, a könnyűipar, a fa- és papíripar termelésének növekedése, sok-sok új termék gyártása biztosította a lakosság igényeinek fokozottabb, korszerűbb, magasabb szintű kielégítését, s ezzel párhuzamosan kivitelre is jutott.

Bár a mezőgazdasági termelésben hiányosságok is mutatkoznak, a földművelés és az állattenyésztés együttes növekedésének üteme a mostani ötéves terv során meghaladta az öt százalékos. Egyébként ez tervidőszak mezőgazdasági fejlődésére jellemző az intenzív kultúrák, a magas szintű földművelést, állattartást képviselő ágazatok kiterjedése, új állatfajták, növényfélések meghonosítása. Így például Arad megyében és Kelet-Moldvában, Dobruzdzásban és Olténia száraz, homokos vidékén folytatódtak a csatornázási munkálatok, és nagy „szomjazó” térségekre terjesztették ki az öntözést. A két Küküllő völgyében vagy a tengerpart közelében hatalmas szőlősköket, barackosokat, kamlósokat telepítettek, nagy termelékenységgel állatokat hoztak be Új-Zélandból, Dániából, Svájcban vagy Hollandiából. Sok új „csirkegyár”, tojásgyár, vágóhid, disznó- és marhahizlalda lépett működésbe, és a régiéket korszerűsítették; egyre kevesebb gondozó lát el mind több állatot. Kiterjedt az üvegházak, fóliasátrak hálózata, s nálunk is kezd meghonosodni az a törekvés, hogy az üvegházak termelésének köszönhetően télen is — tehát az évnek minden hónapjában — legyen az üzletekben hajtatott uborka, paradicsom, retek és más zöldségféle.

Köztudomásúan mindez csakis úgy vált lehetővé, hogy a nemzeti jövedelem jelentős hányadát fordítottuk — még a XI. kongresszuson elfogadott távlati pártprogram előírásainak megfelelően — fejlesztési célokra. Csakis így tudunk igen nagy beruházásokat eszközölni, gondoljunk csak a többfelé létesülő jelentős vízierőművekre vagy például a Bolgár Népköztársasággal közösen épülő cälärași-i hatalmas vasműre. De így vált lehetővé az is, hogy energetikai bázisunk kiszélesítése végett pótlólagos, előre nem látott munkálatokat végezhetünk el egyes bányamedencékben, aminek következtében növelni lehetett a szénkitermelést.

Mindennek alapján jogos büszkeséggel állapíthatja meg Nicolae Ceaușescu elvtárs a következőket: „A termelőerők általános fejlődése, a nemzeti vagyon gyarapodása alapján biztosítottuk a nép anyagi és szellemi életszínvonalának további emelésére vonatkozó program végrehajtását. Az adatok ilyen tekintetben is a lehető legmeggyőzőbbek. Azt bizonyítják, hogy a lakosság összjövedelme az 1975. évi 274 milliárd lejről 1980-ban 363 milliárd lejre emelkedett, mégpedig évi 8 százalékos ütemben; a nettó javadalmazás évi növekedési üteme meghaladta a 7 százalékos. Ugyanakkor a fogyasztási cikkek és a szolgáltatások ára az egész ötéves terv viszonylatában mintegy 9 százalékkal emelkedett. Tekintetbe véve a javadalmazást, a jövedelem növekedését és a fogyasztási cikkek árának említett emelkedését, biztosítottuk a reáljavadalmazás 30 százalékos növekedését a tervben előirányzott 20 százalékos helyett. Ugyanakkor a szövetkezeti parasztek reáljövedelme is körülbelül 30 százalékkal emelkedett.”

A kongresszuson felvázolták a jövő évtől kezdődő új tervidőszak jelentős tennivalóit is, amelyek közül csupán néhány különösen időszerű kérdést taglalnánk. Köztudott például, hogy a világ legnagyobb gondjai napjainkban a nagyarányú energiahiány és a nyersanyagok rendkívül magas ára. Tény ugyanakkor az is, hogy hazánk, noha nem rendelkezik mesés kincsekkel, mint némely arab állam, Mexikó vagy Venezuela, mégis a szerencsésebbek, a jobb lehetőségekkel rendelkezők közé tartozik; épp ezért tűzhetjük ki azt a nagy feladatot, hogy idő múltán függetlenítsük magunkat a külföldi erőforrásoktól, s az itthoni termelésből fedezzük energiaszükségletünket. A következő ötéves terv energiagazdálkodása ezt a távlati célt szolgálja, s ennek keretében az altalaj fokozott kutatásától az atomerőmű-építésen át a kisebb patakok potenciáljának a kiaknázásáig minden eszközt igénybe kell vennünk.

„Mezőgazdaságunk még nem mondta ki a döntő szót” — mutatott rá pártunk főtitkára, s emlékeztetett arra, hogy bár nőttön nőtt a termelés, hatalmas kiaknázatlan lehetőségek állnak még rendelkezésre. Ehhez azonban fel kell számolni a sok területen mutatkozó hiányosságokat, a pazarlást, a nemtörődömséget, a munkakerülést: „Meg kell értenünk, hogy a mezőgazdasági munkák jó lebonyolítása, a termés időbeni és kedvező körülmények közötti betakarítása minden egyes mezőgazdasági dolgozó, valamennyi falusi lakos kötelessége.” Pártunk főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs rámutatott, hogy „a mezőgazdaság tekintetében az 1981-es előirányzatok teljességgel megvalósíthatók. 23 millió tonna gabonát kell termelnünk, ehhez több mint 6 millió hektárt kell bevetnünk. Következésképpen ez nem egészen négytonnás átlagos terméshozamot jelent. Márpedig a tapasztalat minden

megyében azt mutatja, hogy megfelelő növény-sűrűség és optimális időszakban végzett vetés mellett bármely övezetben könnyen elérhetjük a 3500—4000 kilót hektáronként.

Hasonlóképp megvan minden lehetőségünk arra is, hogy másik fontos gabona-növényünk-ből és ugyanakkor takarmányalapunkból, a kukoricából az eddigiek-nél jóval magasabb termésátlagokat takarítsunk be nemcsak az ország egyes, me-legebb éghajlatú és jobb talajú vidékein, hanem sok más megyében, övezetben, beleértve a dombos térségeket is: „Elhez azonban idejében el kell végezni a mun-kálatokat, és biztosítani kell a megfelelő növény-sűrűséget. Kukoricából ötvenezer szalmas növény-sűrűség nélkül nem lehet megfelelő termésre számítani. Ha nem biz-tosítunk 80 ezres növény-sűrűséget cukorrépbából, 70—80 ezrest burgonyából és így tovább, nem érhetjük el a várt eredményeket. [...] Úgy határoztunk, hogy a jövő esztendőben importálunk gyomirtószereket, és megadjuk a mezőgazdaságnak az egész szükséges mennyiséget. Így kiküszöböljük azt is, hogy a növények meggyé-rülését a gyomirtószerek hiányával indokolják.”

Pártunk főtitkára ugyanakkor rámutatott arra, hogy noha az elmúlt esz-tendőben sokat költöttünk az öntözőrendszerek kiterjesztésére, egyes területeken nem aknázzák ki a lehetőségeket, másutt viszont vonakodnak a korszerű gépek, berendezések, újabb és újabb eszközök igénybevételétől, a haladottabb módszerek, eljárások alkalmazásától: „A tervteljesítés a gabona, az ipari növények, a zöld-ségfélék terén, valamint a gyümölcs- és szőlőtermesztésben legyen az összes párt-szervek és -szervezetek, mezőgazdasági szervek, szövetkezetek, mezőgazdasági dol-gozók, néptanácsok, mindannyiunk állandó törekvése. A mezőgazdaság elsődleges probléma, és a következő évtől szenteljünk neki teljes figyelmet!”

A Központi Bizottság ülésén részletesen megvitatott az ipar különféle szer-kezeti kérdéseit, szervezési feladatait s azon belül a kisipar, általában a kisüzemek ügyét is. Nicolae Ceausescu elvtárs hangoztatta: „Kivételes felelősség hárul a néptanácsokra a kisipar fejlesztésében, amelynek lényegesen növelnie kell terme-lését. [...] Abból a tényből kell kiindulnunk, hogy ez a termelés jelenleg elenyésző, lakosonként számítva mindössze 1800 lejt tesz ki. Azon kell lennünk, hogy viszony-lag rövid időn belül elérjük a lakosonkénti mintegy 5-6000 lejes termelést. Ez lehe-tővé tenné, hogy a kisipar betöltse a [kongresszuson] megvitatott törvényben meg-határozott szerepét.”

Ismételjük, nagyon sok függ a helyi tanácsoktól, főleg attól, hogy tudnak-e másképp gondolkodni és viselkedni. A kistermelővel ugyanis a legtöbb néptanács, különösen a támogatás, a serkentés dolgában, ez idáig nem sokat törődött. Az utóbbi években sok kisiparos adta vissza engedélyét, s a gazdálkodók nem kis hányada hagyott föl az állattartással, adta el jószágát. Hogy miként dolgozik valamely nép-tanács, azt jól felmérhetjük abból, hogy körzetében a termelők ma is folytatják-e tevékenységüket, avagy többen is abbahagyták.

Ilie Verdet elvtárs, a kormány első minisztere többek között arra mutatott rá, hogy „a terület- és településrendezés országos programja életbeültetésének első szakasza magával hozta a termelőerők egységes felfogás szerinti, távlati területi fejlesztése érdekében kifejtett erőfeszítések magasabb szintre emelését, érezhe-tően felgyorsította országszerte a gazdasági-társadalmi homogenizálódás folyama-tát”. Ebben a keretben hazánk olyan, nemzetiségek lakta körzetei is, mint a Szi-lágyás, Csík, Gyergyó, Udvarhely, az Ermellék, Háromszék, gyors ütemben ipa-rosodnak és városiasodnak. Ilyen vonatkozásban idézzük Szász József elvtársnak, a Hargita megyei néptanács elnökének a megyéje fejlődésére vonatkozó szavait: „Sokatmondó, hogy csupán a képviselők első kongresszusa óta eltelt időszakban csaknem háromszor nagyobb ipari termelést értünk el, mint az egész 1966—1970-es ötéves tervben, a mezőgazdasági globális termelés évi átlaga pedig több mint 46 százalékkal növekedett.”

A kongresszust a nyílt kérdésfeltevés, az elvtársi eszmecsere, magas elvszerű-ség jellemezte, s ebben a hangnemben tértek ki mind a szocialista etika, a közéleti tisztaság, mind pedig bizonyos irodalmi-művészeti gondok megtárgyalására vagy a dolgozók szabadidő-gazdálkodásának különböző vonatkozásaira. E tekintetben messzemenően jelentősek mindazok az intézkedések, amelyek gátat vetnek a hata-fommal visszaélő, harcoslásra irányuló eljárásoknak, amelyek hangsúlyozzák, hogy az irodalomnak, tévének, rádióknak, könyvkiadásnak, színháznak és mozinak a szocialista életeszmények és erkölcs jegyében kell kifejtenie tevékenységét, és nincs mit keresniük kulturális életünkben olyan műveknek, amelyek „az egyenlőt-lenséget, az erőszakot, a lopást, a rablást magasztalják. [...] mi csak azt a költé-szetet, irodalmat és művészetet bátoríthatjuk és karolhatjuk fel, amely a szocialista és kommunista elvekért, a forradalmi humanizmusért, az emberek és népek közötti egyenlőségért és barátságért száll sikra!”

A gazdasági mutatók ismeretében, az elvi megállapítások fényében, sok-sok kérdés tisztázásának alapján elmondhatjuk, hogy ez a kongresszus igen-igen kiterjedt, széles körű munkát végzett: megtárgyalt napi gondokat és előremutató terveket, igazolt hasznos gyakorlatot és elvetett káros praktikákat, gazdag tartalommal töltött meg életképes kereteket. Mindezt fontos hangoztatni, hiszen szerte a világon a demokrácia kérdésében élénk vita folyik. Némely polgári ideológusok éppen a demokrácia ügyében ádáz támadást intéznek a szocializmus ellen, és a polgári demokráciát helyezik velünk szembe. Mind a polgári jobboldal, mind pedig egyes dogmatikusok érvei ellen mi az élet tényeit állítjuk sorompóba: nagy gazdasági-társadalmi-politikai eredményeinket, működőképes demokratikus szerveinket, intézményeinket.

Távól állunk attól, hogy verjük a mellünket, s tökéletességgel dicsekedjünk; a kongresszusi beszédek, felszólalások, jelentések kritikai hangvétele jelzi: ismerjük gondoljainkat és gyengéinket, nem rejtjük el hibáinkat. Nyilvánvaló azonban az a tapasztalat, az a tanulság is, amely mind e kongresszus, mind a különféle konferenciák, tanácskozások alapján kikristályosodik: nevezetesen az, hogy a fejlődés bizonyos fokán — ha nem akarjuk, hogy a termelési viszonyok fékezze a termelőerők fejlődését — erőfeszítéseket kell tenni az új vezetési módok, a tömeges participációját biztosító keretek, szervezeti formák kialakítása végett, s ennek egyetlen járható útja a szocialista demokrácia erősítése, fejlesztése. Hamis az a kérdésfeltevés, hogy a tömegek megérették-e erre; a demokratizálódás objektív szükségesség, és elkezdődött már a szocialista építés elején, a tömegek pedig épp a gyakorlás, a jogokkal való élés útján szereznek tapasztalatot, ha úgy tetszik, „fel nőnek“ a kivánalmak, a demokratikus jogérvényesítés, országvezetés szintjére. A konferenciák, kongresszusok pedig e gyakorlás, a demokráciatanulás magasiskolái. Idézzük erre vonatkozóan az államfő szavait: „Fejlesztettük a széles körű szocialista demokráciát, létrehoztuk a dolgozók tanácsait, intézményesítettük a közgyűléseket, létrehoztuk a dolgozók, a mezőgazdaság, a kultúra, az oktatás országos tanácsait, meghonosítottuk ezt a kongresszust, amelyen ma részt veszünk, valamint a többi demokratikus formát, amely lehetővé teszi, hogy a néptömegek közvetlenül részt vegyenek a párt, az állam általános politikájának megvitatásában, kidolgozásában, e politika megvalósításában.“

Október közepén tanácskozott a párt Központi Bizottsága, s egyrészt fölmérte a legutóbbi teljes ülés óta eltelt időszakban végzett munka eredményeit és fogatékosságait, másrészt kijelölte a jövőbeli fejlődésnek mind az alapvető feladatait, mind a közeli teendőit. Ez a tanácskozás annál inkább jelentős, minthogy a jelenlegi öt éves terv utolsó heteiben vagyunk, a jövőben pedig új tervidőszak következik, de olyan, amely a nemzetközi gazdasági válság, az infláció, az energiahiány, az általános drágulás körülményei közepette döntő módon különbözni fog az előzőktől.

A Központi Bizottság ülésén átfogó beszédet mondott a párt főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs. Az elmúlt időszakra visszapillantva megkapó eredményekről számolhatott be. Népünk — akárcsak a tervgazdálkodás három évtizede alatt — az elmúlt esztendőkből lendületesen folytatta a szocialista országépítést, és nemzetközi viszonylatban is kimagasló eredményeket ért el. Érdemes e teljesítmények egy részét számokban kifejezni, bemutatni.

Ismeretes, hogy Románia lakossága egyike Európa szaporább s — ennek nyomán — ifjú népeinek. A felnövő új nemzedéknek pedig új meg új óvoda, iskola, lakás, munkahely szükséges. Nos, a vége felé közeledő ötéves terv során „állami alapokból körülbelül 800 000 lakás épült, több mint 250 000 férőhely a munkásszállásokon és több mint 240 000 férőhely bölcsődékben, óvodákban, diákotthonokban“ — hangoztatta Ceaușescu elvtárs, s ugyanakkor kimutatta, hogy az átadott 2437 ipari és mezőgazdasági egység újabb 1100 000 dolgozónak teremtett munkahelyet.

1976—1980 között fejlesztési célokra 943 milliárd lejt fordítottunk, s eszerint átlagosan évi 11,3 százalékos növekedési ütemet értünk el ezen a téren, a fejlesztési kiadások részaránya a nemzeti jövedelemnek körülbelül egyharmada volt, sőt egyes esztendőkből ennél is több, amiben a világsők közt vagyunk, s ami jelentős mértékben magyarázza fejlődésünk gyors ütemét, célkitűzéseink méreteit, és tegyük hozzá: merészségét is. Jellemző ebben a vonatkozásban, hogy csupán a talajjavítási munkálatok kerek egymillió hektárra terjedtek ki, vagy hogy a már említett öntözési hálózat bővítése 800 000 hektárnyi területet juttatott ebben a tervidőszakban az oly fontos, nélkülözhetetlen vízhez. Egyébként az öntözhető terület hányadát illetően országunk — épp az utóbbi években végzett nagyarányú munkálatok nyomán — világviszonylatban is előkelő helyet foglal el. Ez pedig — joggal hangoztatták a Központi Bizottság ülésén — nemcsak lehetőség, magunk te-

remtette „adottság”, hanem egyben olyan kedvező körülmény is, amelyet kötelességünk kiaknázni, javunkra fordítani, a lehető legteljesebb mértékben.

Mindezek ellenére a főtítkári beszéd nagyobb része a hiányosságokkal, gondokkal s a fölszámolásukat célzó sürgős tennivalókkal foglalkozott. Erdemes rámutatni, hogy e hozzáállással kapcsolatban a főtítkári igen fontos elvi megállapításokat tett: „Egyes elvtársak talán azt mondhatnák: ha mégis ilyen eredményeink vannak [...] a főtítkári miért nyilatkozik ennyire bírálóan? [...] Itt az ideje, hogy megértsük: felelősséggel tartozunk a nép előtt a megfelelő vezetésért és a problémák késedelem nélküli megoldásáért. Nem lehetünk tehát elégedettek az általános eredményekkel, nem hunyhatunk szemet munkánk hiányosságai fölött. [...] Nem lennénk kommunisták, nem lennénk forradalmárok, és ártanánk a szocialista építés, az országfejlesztés folyamatának, ha nem foglalnánk szilárdan állást a hiányosságokkal és fogyatékoságokkal szemben.”

Ez utóbbiakról szólva az államfő egyik nagy problémánkként az új mechanizmus meghonosodásának ügyét vetette föl. Némely vezetők húzzák-halasztják az új gazdálkodási rend bevezetését, vonakodnak, idegenkednek tőle, mások felemás intézkedéseket hoznak, amivel végeredményben semmit sem érnek el; általában elmondható, hogy az új mechanizmus gyökérverése, általánossá válása a közeli évek egyik fő ügye lesz, és alapvetően új gondolkodásmódot, új magatartást és munkastílust föltételez. S mindent meg kell tennünk teljes és maradéktalan bevezetésé, alkalmazása végett, mert korszerű gazdálkodás, az állandóan változó nemzetközi gazdasági helyzethez való rugalmas igazodás és ennek nyomán a gyors átállás elképzelhetetlen az új mechanizmus bevezetése nélkül.

Nagy gondunk a külkereskedelmi mérleg. Az elmúlt évben kedvezőtlenül alakult: többet hoztunk be, mint amennyit kivittünk, s mindez károsan hat költségvetésünkre, kölcsönök felvételére kényszeríti az országot, s más, messzemenő negatív következményekkel jár.

Az energiagondokról, a nyersanyagok növekvő áráról s mindeme jelenség negatív hatásairól több alkalommal is szóltunk, ezúttal csupán aláhúzzuk az eddig hangoztatottakat. Minden erőfeszítéssel azon kell lennünk, hogy ezen a téren is becsülettel teljesítsük a tervet, különben minden kiesés igen-igen sokba kerül: „...csupán az évi kőolaj- és szénkitermelési terv meg nem valósítása több mint 1 milliárd dolláros deficitet okozott.” Az energiatermelés, geológiai föltárás, újabb erőforrások kiaknázásának, bevonásának ösztönzése érdekében az ezen a területen dolgozók a jövőben 10-15 százalékos pótlólagos jutalmat kapnak, ami országos viszonylatban 35 millió lej többletkeresetet jelent számukra.

Részletesen foglalkozott a főtítkári jelentés a mezőgazdasággal, azzal a nemzetgazdasági ággal, amely a jövőben sokkal nagyobb figyelmet kell hogy érdemeljen.

Földművelésünkre és állattenyésztésünkre — sajnos — az a jellemző, hogy, noha ért el bizonyos előrehaladást, még mindig messze alatta van lehetőségeinek. Míg egyes gazdaságok az európai élvonal természetlágait érik el, addig mások feleannyit sem takarítanak be hektáronként; míg jó néhány gazdaság, körzet, helység, farm dolgozói példásan munkálkodnak, minden teendőt idejében elvégeznek, s ennek alapján veszteség nélkül gazdálkodnak, addig más egységekben nagy a pazarlás, nincs fegyelem, mindent késedelmesen, veszteségesen intéznek, végeznek, s nyilván alacsony termelékenységgel. Mindez kihát a lakosság ellátására, az ipar nyersanyag-biztosítására éppúgy, mint az exportra és fizetési mérlegünkre: „Megengedhetetlen, hogy az elletési arányszám 70 százalék alatt mozogjon, megengedhetetlen, hogy 100 tehenet takarmányozzunk, és ebből csak 65 adjon tejet. Ilyen körülmények közt hogyan lehet szó gazdasági hatékonyságról, termelékenységről?”

A gondok és nehézségek, az eredmények és sikerek figyelembevételével készülünk a jövőre. Az új ötéves terv némileg szerényebb célkitűzések jegyében készült el, mindamellett lankadatlanul tart nagyívű fejlődésünk: a nemzeti jövedelem a jövő évben 7 százalékkal növekszik majd, a lakosság össz-reáljövédelme pedig 4,4 százalékkal, s kb. 185 ezer lakás épül. De új beruházást csak a legszükségesebb esetben és valamennyi illetékes szerv jóváhagyásával lehet majd kezdeni.

„Tekintetbe vettük — vonta le a következtetést pártunk főtítkára —, hogy 1970 és 1980 között, a most záruló ötéves tervben széles fronton haladtunk előre, igen hosszú utat tettünk meg fejlődésünk terén, s most meg kell szilárdítanunk az eredményeket, tartós alapot kell biztosítanunk a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének további offenzívájához. Akárcsak katonai téren, a gazdaságban, de semmilyen más területen sem lehet előrenyomulni anélkül, hogy ne szilárdítsunk meg a megszerzett pozíciókat, az elért eredményeket, anélkül hogy ne biztosítsunk a továbbhaladáshoz szükséges anyagi erőket.”

KORUNK

A XV. nemzetközi történettudományi kongresszus

A nyolc napig tartó tanácskozások, felolvasások, viták és személyi találkozások után augusztus 17-én Bukarestben véget ért a XV. nemzetközi történettudományi kongresszus. Világkongresszus volt ez a szó legtágabb értelmében, mert a részt vevő több mint 2700 történész 66 országot képviselt, bizonyítva ezzel is a történettudományok növekvő jelentőségét. Európa, Amerika képviselői mellett ott voltak Ázsia, Afrika és Ausztrália küldöttei is. A vendéglátó ország mindent megtett, hogy megteremtse a kongresszus zavartalan lefolyásának eszményi feltételeit, és, amint a résztvevők nyilatkozataiból kiderült, törekvését teljes siker koronázta.

Önkéntelenül felmerül a kérdés: milyen problémákat vetett fel a szaktörténészeknek ez az óriási csapata, mennyiben járult hozzá a történettudományok fejlődéséhez? Vajon e tudomány műzsája, Klió a megértés, az együttműködés szellemét hintette-e el, vagy e kongresszus is csupán a ma divatos tudományos összejövetelek sokszor terméketlen, de hangzatos retorikáját gyakorolta? Újabban, legalábbis szűkebb körökben, gyakran elhangzik az a megjegyzés, hogy az ilyen „mammutkongresszusok” csak ürügyül szolgálnak a szakemberek kikapcsolódására, baráti találkozójára és utazási lehetőségeire. Az ilyen megjegyzéseket azonban eleve el kell utasítanunk, mert hisz a pusztán találkozások, véleménycserék is ösztönzőleg hatnak, hozzájárulnak a különböző irányzatok közeledéséhez. A történelem sajátos tudomány; meglehet, hogy benne a szubjektív elemek, az egyes események, történeti folyamatok egyéni értékelése inkább érvényesül, noha már Cicero megmondta, hogy a történelemnek két alaptörvénye van: az egyik, hogy ne merészljen hamisat állítani, a másik, hogy meg merje mondani az igazságot. Az ilyen összejövetelek hozzájárulhatnak és hozzá is járulnak a valóságot elkenődő vadhajtságok lemetszéséhez, a kutatásban, főként azonban az értékelésben megnyilvánuló szubjektívizmus kiküszöböléséhez.

A vitára kitzűzött problémákat a kongresszust szervező bizottság négy, egymást inkább kiegészítő, mintsem kizáró csoportba sorolta: az ún. nagy témákra, a kronológiára, a társult nemzetközi szervezetek és belső bizottságok előadásaira és a módszertani kérdésekre.

A nagy témák

A nagy témák között az alábbi négy problémakör szerepelt: Kelet-Európa, a civilizációk konvergenciájának színtere, a béke formái a történelem folyamán, a föderatív állam és a szövetségi elv a történelemben, a nő a társadalomban. Valamennyi „nagy témát” egy főjelentés vagy előadás formájában ismertettek, amelyet azután kiegészítő előadások, jelentések és hozzászólások mélyítették el vagy sorakoztattak fel neki ellentmondó tételeket.

Az első nagy téma szorosan kapcsolódott a civilizációk történetéhez, ahhoz a mindinkább teret hódító történeti irányzathoz, amely az emberiség történetét az egyes területek és népek civilizatórikus tevékenységében mutatja be, és a történelmi fejlődés rugóit az anyagi és szellemi műveltség kibontakozásában látja. Nem a spengleri vagy toynbee-i civilizációs organizmusokról van szó, sem annak az elméletnek a felújításáról, amely bizonyos művelődési bölcsöket tételez fel, ahonnan azután az egész emberiség műveltsége szétsugárzott (például Mezopotámia), hanem annak a valóságot tükröző elvnek az alkalmazásáról, amely elismeri minden nép, minden terület kisebb-nagyobb hozzájárulását az emberiség közös kincestárához.

E. Condurachi és Răzvan Teodorescu gazdag régészeti és történelmi adatok tükrében mutatta be Kelet-Európa civilizatórikus szerepét. Kelet-Európát két nagyobb földrajzi egységre: Délkelet-Európára és az ettől északra fekvő területre osztva. Az előbbi magába foglalja hazánk területét, a Balkán-félszigetet, a Fekete-

tenger partvidékét, de a szerzők ide sorolták Kisázsia nyugati részét és az ókori Szíriát, vagyis mindazokat a területeket, amelyeken hosszú időn át azonos vagy hasonló művelődési jelenségek fordultak elő. Valóban Kelet-Európa déli részén a csiszolatlan kőkortól kezdve napjainkig kimutathatók bizonyos rokon művelődési jelenségek, az anyagi és szellemi kultúra egymásrataltsága, folytonossága és kölcsönösen ihlető hatása. Íme néhány példa: a kisázsiai Čataly-Hülyük és Hačilar, a bulgáriai Karanovo I, a görögországi proto-seskloi és a bácsi-toroki neolitikus kultúrák között szembevetendő a hasonlóság. A neolitikum más hajtásai, például a tripolyei festett agyagműveltség rokon vonásokat árul el a cucuteni-i, az erósi, a görögországi dimini-i és eszkloi műveltségekkel. A kultúrák találkozására és folytonos színvonalára még erőteljesebbé vált a trákok, dákok, illírek meglepedésével és a görög gyarmatok kialakulásával; ezt követően a hellenisztikus és a római korban, amikor Délkelet-Európa tartományai nemcsak egymással kerültek szoros kapcsolatba, hanem a mai Ukrajna déli részén kialakult ún. „pontosi műveltség”-gel, amely hatásaiban kiterjedt egészen Finnorszáig, keleti irányban csaknem a Volgáig, és Irán felől új elemekkel gazdagodott. Konstantinápoly, azaz Bizánc felépítése (330) után gazdasági, kulturális, politikai és katonai befolyást gyakorolt egész Kelet-Európára. A IX—XI. században, a népvándorlás hullámainak lezajlása után Európának ezen a részén új államok alakultak ki, amelyek döntően meghatározták a középkor Ittleni arculatát. A kultúrák találkozása a vallás, az irodalom, a művészet területén tovább tart. A nyugati reneszánszsal csaknem egyidőben itt is hasonló szellemi újjászületés, az ún. „bizánci hellenizmus” kezdődik. A török előnyomulással ez a műveltség új gyökeret hajt a román országokban és Oroszországban, ahol ez az örökség folytatódik, s a XIX. és a XX. században, a nemzeti ébredés korában két új — a délkelet-európai és az orosz — kulturális övezet kialakulását eredményezi.

A kiegészítő referátumok a bolgár, az orosz területeken, a Baltikumban és Karéliában kialakult művelődési központok jelentőségét hangsúlyozták. Az egyik szovjet referátum arra a tényre mutatott rá, hogy míg Nyugat- és Közép-Európában a latin nyelv uralkodó szerepet töltött be, Keleten nem volt ilyen népek fölött álló közlési eszköz, mert ezt a feladatot kezdetől fogva a honi, a szláv nyelv látta el. A hozzászólások elmélyítették Kelet-Európa civilizatórikus jelentőségét, egyesek azonban úgy vélték, hogy a földrajzi meghatározás túl szűk volt, és a hangsúly főként az ókorra és a középkorra tevődött, s nem domborodott ki eléggé az itt lakó népek közötti harcra, egymásrataltságra. Emiatt aztán a történelmi rekonstrukcióban több jelentős esemény és jelenség háttérben maradt, mások viszont a valóságosnál élesebb fénybe kerültek.

E nagy téma mellett Kelet-Európa múltja egyre visszatérő problémája volt a kongresszusnak. A „kronológia” keretében e terület múltjával foglalkozott a Fekete-tenger partjain élő görögök és a bennszülött lakosság kölcsönös kapcsolatait tárgyaló előadás. Egy másik arról szólt, hogy a Kaukázus és a Fekete-tenger vidéke érintkezési területül szolgált Róma és a partusok között. Hahn István ugyancsak Észak- és Északkelet-Európa népeinek a római birodalommal fenntartott kapcsolatait elemezte. E területeken talált római pénz- és kincsleletekből arra a megállapozott következtetésre jutott, hogy a IV. század közepétől Justinianus császár uralkodásáig a római birodalom élénk kereskedelmet folytatott az ott lakó törzsekkel. A Vatikánt képviselő Rafaello Farina értékes előadása új fényt vetett az al-dunai kereszténység kialakulására. H. Daicovicu formailag és tartalmilag egyaránt szép és tudományos előadást tartott a geta-dák népről és műveltségéről, ám a vele kapcsolatos felszólalások és viták elárulták, mennyire nem ismerik a külföldi szaktörténészek a hazai régészeti és történelmi kutatások újabb eredményeit.

A középkori témák közül e területre vonatkozott a Bizánc és a skandináv államok kapcsolatát elemző referátum, továbbá két görög, illetve ciprusi történelmesnek az előadása Ciprus szigetének a keresztény háborúk korában játszott nagy szerepéről a kelet—nyugati kapcsolatok létesítésében. Itt említjük meg Pach Zsigmond Pálnak *A levantei kereskedelmi utak és Kelet-Európa a középkorban* című közleményét, amely már a témából is adódóan több hozzászólást váltott ki. Az újkorszakok közül Mario Scadulo vatikáni történész Moszkváról a XVII—XVIII. században kialakított nyugati felfogást ismertette; a ciprusi Th. Papadopulosz az oszmán birodalom demográfiai képét rajzolta meg, és a török birodalomnak azt a törekvését fejtegette, hogy egyes népi elemek felszívásával csökkentse a hódítók és a meghódítottak közötti számbeli különbséget, és hogy vallási meg népi alapon olyan politikai modellt teremtsen, melynek segítségével bizonyos egységet hozhat létre a soknépű birodalomban. Nagy figyelmet váltott ki A. Duřu és P. Teodor a közép- és a kelet-európai felvilágosítókat s azok társadalmi és politikai eszméit

tárgyaló referátuma. A Vatikánt képviselő Jan Krajčar a pápai diplomácia 1918 és 1939 közötti kelet-európai tevékenységének a fontosabb mozzanatait vázolta fel. A társult nemzetközi szervezetek és belső bizottságok jelentései is aránylag sokat foglalkoztak Kelet-Európával. A bizantinológiai nemzetközi társulat valamennyi témája ebbe a körbe tartozott, és a referátumok Bizánc európai missziós szerepének (a IX—X. századtól kezdve) ismertetése mellett főként az Égei-szigetek művészetével foglalkoztak.

Kelet-Európa múltjának ezt az alapos, részletekbe menő tárgyalását nemcsak a kongresszus helye, hanem az is magyarázza, hogy a résztvevők többsége kelet-európai volt, de megnyilvánult az a méltányos törekvés is, hogy a történelmi értékelésben és kutatásban helyreálljon, legalább bizonyos fokig, az egyensúly, mert a múltban a mérleg mutatója nagyon is Európa más területei javára billent.

A béke formái

A második nagy téma ezt a címet viselte: *A béke formái és problémái a történelemben*, és kiegészítésként hozzátehetjük: a középkortól napjainkig. A középkorra vonatkozó főjelentést az olasz Raoul Manseli készítette el. A Pax Romana — a római béke — összefoglaló jellemzése után a *Pax Christiana* — a keresztény béke — célkitűzéseit, az erkölcsi elvek legalább formális alkalmazását domborította ki. A kiegészítő referátumok az egymás mellett élő arab és spanyol közösségek békés modus vivendijét, a százéves háborút követő békekötést, a sajátos japán „szabadság és béke“ életformát fejtegették. Ez utóbbiban lehetővé vált, hogy bizonyos társadalmi csoportok háború esetén is szabadon közeledjenek a szemben álló felek között, és zavartalanul folytassák mindennapi tevékenységüket. A menedékjognak olyan kiszélesítése volt ez, amely városoknak és földműveseknek egyaránt „szabadságot és békét“ biztosított a feudális urakkal szemben.

Az új- és a legújabb korra vonatkozó általános jelentés a spanyol Luis Diez del Carral és Antonio Truyol Serra műve volt. A kiegészítő referátumok az európai politikában megnyilatkozó vallási béke kérdését, az abszolútizmus korabeli békekongresszusokat, a frankfurti békében (1871) érvényesülő béketendenciákat, továbbá az 1914 és 1920 közötti háború, forradalom, béke problematikáját elemezték. Az egyik osztrák történész azt vizsgálta, hogy vajon az 1919—1920-as párizsi bekerendezés nagyhatalmi diktátum, avagy jog szerinti béke volt-e. Végül két japán történész a XX. századi ázsiai békekötések és béketörekvések jelentőségét és formáit mutatta be.

A szövegre jelentkezők nagy száma miatt az elnökség személyenként csak néhány percet engedélyezett, ami nem tette lehetővé a felmerült problémák kellő elmélyítését. A téma időbeli és tartalmi túlzásfoklatsága ellenére nem maradt kétség afelől, hogy a béke a mai történettudomány egyik központi problémája. A sokszor szenvedélyes és elfogult hozzászólások nem a békevágy hiányát, hanem a megvalósítás módjára vonatkozó felfogásokban és elképzelésekben megnyilatkozó különbségeket tükrözték, vagy éppen a mai nemzetközi helyzet bonyolultságában és ellentmondásaiban gyökereztek.

Szerepelt a béke kérdése a „kronológia“ szekciójában is. A jugoszláv Milorad Ekmecić az 1878. évi berlini kongresszust elemezve, annak ellenforradalmi és békekereső jellegét hangsúlyozta. E kongresszus ugyanis érdekszférákra osztotta a Balkán-félszigetet, a helyi háborúkat nem zárta ugyan ki, de hozzájárult a világméretű összecsapások évtizedekre való kiküszöböléséhez. Két japán referátum az imperialista világrendszer XX. századi hanyatlását és az ázsiai békét tárgyalta. Kifejtették, hogy szoros kapcsolat volt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az ázsiai népek szabadságmozgalmai között, ugyanis ennek hatására több ázsiai országban belső robbanások, népi megmozdulások következtek be (a koreai március 1. mozgalom, az indiai gandhizmus, az iráni tömegmozgalom, mely rövid időre északon tanácsköztársaságot hozott létre, az egyiptomi népi felkelés, a japán „rizslázadás“ stb.), amelyek hozzájárultak a népi öntudat kialakulásához, a nemzeti mozgalmak megszilárdulásához vagy megszilárdulásához.

Egy másik referátum Svájcnak az 1918—1919. évi versailles-i békekonferencián játszott szerepét és a Népszövetség létrehozásában kifejtett tevékenységét ismertette, valamint a semleges államoknak a kulisszák mögött folytatott diplomáciai hozzájárulását a békekötésekhez és az azt követő korszak nemzetközi konszolidációjához. Végül a legújabb kori történelem európai társaságának szervezete a háború és béke kérdéseivel (az 1890—1919 közötti időszakban) és az akkori eszmékkel foglalkozott.

A föderációs állam

A harmadik nagy téma a föderációs állam és a szövetségi eszme történelmi jelentkezését foglalta magában. A lengyel történész, Juliusz Bardach jelentéséből kitűnt, hogy e téma először a Varsóban tartott VII. nemzetközi kongresszuson került tárgyalásra (1933-ban), majd részletesen megvitatta a bécsi kongresszus (1965), ahol R. A. Kann-nak *A föderalizmus és a föderális állam a történelemben* című előadása váltott ki nagy érdeklődést és vitát. A jelentés a föderális állam fogalmának meghatározása után végigvezetett a föderalizmus történetének főbb szakaszain, az ókori Rómától napjainkig. Külön foglalkozott az Amerikai Egyesült Államok, a dél-amerikai szövetséges országok föderalizmusával és az erre vonatkozó XIX. századi európai kísérletekkel (Nagy-Britannia, Hollandia, Luxemburg, az orosz birodalom és Lengyelország, Norvégia és Dánia, a Habsburg-birodalom különböző fázisai), Svájcjal, Németországgal, a Szovjetunióval és Jugoszláviával. Elméleti következtetésként felvázolta a szövetséges állam struktúráját. A kiegészítő jelentések a holland köztársaság szövetségi struktúrájával, a svájci föderalizmus-sal, a spanyol—amerikai szövetségi rendszerrel, a szovjet föderációval, valamint az Egyesült Államokkal foglalkoztak.

A nők történelmi és társadalmi jelentősége

Az utolsó nagy téma a nők történelmi és társadalmi jelentőségével foglalkozott. A jelentés, amelyet a francia Claude Fohlen olvasott fel, rámutatott a kutatás elhanyagolt voltára és nehézségeire, majd felvillantotta a nők történelmi rehabilitálásának, „reintegrációjának“ a küzdelmes folyamatát. Részletesen elemezte a nők mai helyzetét a családban, a nevelésben és a különböző munkaterületeken. Végül vázolta azokat a teendőket, amelyek a történettudományokra hárulnak a nő történelmi szerepének tanulmányozásában. Egy főként nőkből álló amerikai munkaközösség e témára vonatkozó alapvető bibliográfiát állított össze.

A „kronológia“ és a társult nemzetközi szervezetek előadásai főként a házasság formáival kapcsolatosan tértek ki a nő történelmi szerepére. Az athéni házassági formákat elemezve az egyik referátum részletesen foglalkozott a nőnek az ókori görög társadalomban elfoglalt helyzetével. A jog- és intézménytörténet nemzetközi szövetségének főtémája a házasság, a vallás és a jog volt. A házasság formáit tárgyalva foglalkozott a nő társadalmi helyzetével a középkori Nyugat-Európában, az iszlám világában és a mai Afrikában. Megjegyzendő, hogy a kutatások még csak a kezdet kezdetén állnak, és a nők történelmi szerepének elmélyült értékelése nélkül a múltrol alkotott képünk nem lehet teljes.

Kronológia

A kutatás szempontjából a nagy témákkal egyenlő értékűek voltak, bár a szakkutatók kisebb körét érintették, azok a már részben ismertett témák, amelyek az egyes történelmi korok alapvető kérdéseit tárgyalták. A kongresszuson ezek a „kronológia“ összefoglaló címmel szerepeltek.

Az ókortörténeti témák alapvető gondolata Kelet és Nyugat kapcsolata, valamint a civilizációk és társadalmak összefüggése volt. Új eszméket vetett fel a japán Kivaoki Kito *Az államok kialakulása az ókori Ázsiában és azok kölcsönös kapcsolatai* című előadása. A történelmi materializmus ismert tételéből indult ki, amely szerint az állam a gazdasági és társadalmi fejlődés meghatározott fokán, az osztálytársadalom megjelenésekor alakult ki, de Kelet-Ázsia viszonylatában ezzel a tétellel egyenrangú jelentőséget tulajdonított a külső kapcsolatoknak, s ezek segítségével magyarázta a japán és más távol-keleti államok kialakulását. A török F. Kinal a hettiták társadalmát elemezve, benne a feudalizmust ismerte fel, vagyis a történelmi materializmussal szemben a régi csapáson haladt, az újabb nyugati irányzatnak megfelelően.

A középkori referátumok elsősorban művelődés- és gazdaságtörténelmi kérdésekkel foglalkoztak. Az egyik a racionalista gondolkodás irányait tárgyalta Közép-Keleten a IX. században, vagyis az arab racionalizmus kezdetét és fejlődését s a főként vallási interpretációkban megnyilvánuló racionalizmus különböző irányzatait. E. Werner keletnémet történész a X. és XI. század gazdasági és társadalmi struktúráit dolgozta ki, míg a nyugatnémet K. Zernach a fejlett középkori földbirtokegységet mint a kelet- és közép-európai fejlődés alapját értékelte, és a keletre irányuló német kolonizáció jelentőségét méltatta.

Az újkori történelem főtémái a kontinensek és a népek közötti kapcsolatok, továbbá az újkori eszmék és társadalmak voltak. Ezek között szerepel Amerika, ahogyan a XVI. és a XVII. századi franciák látták. Két cseh történész a nemzeti újjászületés típusait elemezte Közép- és Délkelet-Európa országaiban, a lenini nemzeti újjászületés két szakaszát véve alapul, annak cseh, magyar és román viszonylatban érvényesülő három (voltaire-i, rousseau-i és muratori) főtípusát különböztette meg. Külön referátum foglalkozott a herderi kultúrelmélettel.

Az újkori problémakörben még ilyen témák szerepeltek: az ellenállás kérdése a XVI. században, az európai parasztmozgalmak a XVI. és a XVII. században, a parasztok és a nemzeti állam Franciaországban és Németországban a XIX. században, a társadalmi ellenőrzés a viktoriánus Nagy-Britanniában.

A legújabb kor keretében tartott jelentések, előadások és hozzászólások szorosban kapcsolódtak a ma problémáihoz. Tartalmuk szerint belpolitikai, gazdaságtörténeti, társadalmi, munkásmozgalmi, munkaszervezési kérdéseket tárgyaltak. Csupán néhány általunk fontosnak tartott jelentésre térhetünk ki. A jugoszláv E. Redzić *A nemzeti kisebbség Délkelet-Európában* című közleménye a nemzeti kisebbségek kialakulásának történelmi körülményeit tárgyalva, ezek között a nemzeti államok létrejöttének, az 1878. évi berlini kongresszus és az első meg a második világháború döntő jelentőségét hangsúlyozta. A címtől eltérően elsősorban a jugoszláviai nemzeti kisebbségek sorsának alakulását mutatta be. Berend T. Iván a *Jelentésekben* közölt előadásában mesteri elemzést nyújtott a nagy gazdasági depresszió kelet-közép-európai megnyilvánulásáról. Costin Murgescu és Damian Hurezeanu a két világháború közötti agrárreformokat elemezte.

A társult nemzetközi szervezetek és belső bizottságok

Az ezek keretében tartott jelentések tárgyát az illető szervezet vagy bizottság célkitűzése határozta meg. Ennek megfelelően foglalkoztak bizánci, szláv, afrikai, arab, amerikai, dél-amerikai történeti kérdésekkel, elemezték a reneszánszra vonatkozó kutatások eredményeit, egyes nagy történeti események, mint a francia forradalom és az 1830-as forradalmak, fontosabb mozzanatait, megvitattak gazdaságtörténeti, numizmatikai, egyház-, jog- és hajózástörténeti, összehasonlító hadtörténeti, város- és iskolatörténeti kérdéseket. Külön figyelmet érdemeltek a történeti demográfia bizottságának előadásai, melynek keretében Ștefan Pascu a demográfiának az egyetemes történelemben betöltött szerepét elemezte. Mindig telt házat mozgósított a második világháború nemzetközi bizottsága által *Propaganda a második világháború idején, annak eszközei, módszerei és eredményei* címmel napirendre tűzött téma (külön kiadásban is megjelent). A jelentést Ion Popescu-Puțuri készítette el, és ebből, valamint a szovjet, angol, amerikai, japán, olasz, román, jugoszláv stb. kiegészítő jelentésekből világossá váltak a szemben álló felek háborús propagandájának módszerei.

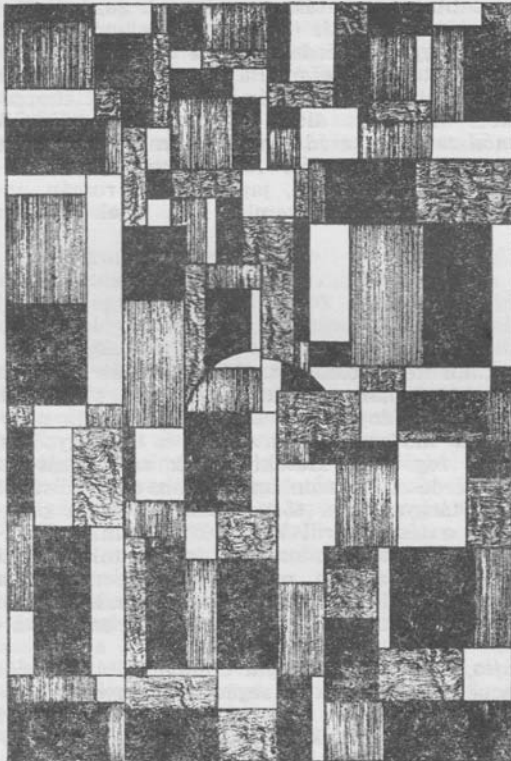
Módszertani kérdések

A kongresszus foglalkozott módszertani kérdésekkel is. Több előadás hangzott el „a történelem nyelvéről”, azaz a történettudomány szakkifejezéseinek, stílusának kérdéseiről. A referátumok és a hozzászólások lényegében a történetfilozófia alapvető problémáját, a történeti megismerés módszerét érintették, és az egységes, ugyanazt a tartalmat hordozó történelmi fogalmak kialakításának szükségességét hangsúlyozták. A történetfilozófia nagy kérdéseiből azonban inkább csak kószolókat adtak. Ugyancsak a módszertan körében tárgyalták a történettudományok az oktatásban betöltött helyét és szerepét. Talán e téma körül kerültek a leginkább felszínre az ideológiai kérdések, a különböző történettudományi irányzatok közötti ellentétek. A harmadik módszertani téma azt vizsgálta, milyen mértékben lehet a szájhagyományt történeti forrásnak tekinteni. Felhasználása ugyanis mindenütt, de különösen az afrikai országokban fontos, ahol a frott forrásokat gyakran a szájhagyomány pótolja.

A módszertan keretében *Demográfia, epidémia, ökológia* címmel több előadás hangzott el (ezek között a Ștefan Pascu is), amelyek a segédtudományokká előlépő diszciplínák forrásait, módszereit, eredményeit mutatták be. Valamennyi hangsúlyozta a népesedési változások és az azokat kiváltó természeti (éghajlatváltozás), egészségügyi okok (betegségek, például pestis) jelentőségét.

Konklúziók

A jelentések, előadások, felszólalások az emberi társadalom múltbeli történeti kérdéseit érintették, de szinte kivétel nélkül valamilyen formában a mába torkolltak, a békét, a népek közötti barátságot szolgálták, felvetették a moderna történetkutatás sok alapvető kérdését; a nemegyszer izzó viták hozzájárultak a nagyobb összefüggések felismeréséhez. Am az is kiderült, hogy a történettudomány távol áll még attól, hogy a múlt értékelésében és annak a jelennek való összefüggésében egységes mértéket, mindenki által elfogadható mércét tudjon alkalmazni. Ugy véljük, éppen az ilyen világkongresszusok járulnak leginkább hozzá ahhoz, hogy az egyetemes történelem nagy freskójára minden nép a maga által teremtetett értékek arányában felkerüljön, és hogy a nemzeti történelmek mozaikjaiból kibontakozzék az emberiségnek részleteiben ugyan az egyes népekhez, országokhoz, civilizációkhoz kötött, de mégis egyetemes és egységes története. A kongresszus az felvetett problémák nagy számával, változatosságával és az elmélyült vitákkal hozzájárult a történettudományok világméretű fejlődéséhez, a történelem tudományos alapjainak kiszélesítéséhez.

Heim András: Város

Iskola és életpálya

Az ember életpályák esélyese. Felettes, mellrendelt és alárendelt rendszer-
 rek erőterében, családi, iskolai és közéleti szerepkör, foglalkozás, hivatás és státus
 értéktermelő lehetőségeinek talaján életpálya-kihívásaira válaszol a személyiség
 örökletes és szerzett képességei, feladattudata és feladatmegoldása jelentésszint-
 jeivel. Az életpályában nyeri vagy veszti el értelmét az életmodell. Attól függően,
 hogy a szándék, vágy s a tervek információtömbjeit hogy és milyen fokon fordít-
 juk át az önmagunkat és közösségünket fenntartó és megtartó cselekvések, helyt-
 állás, tettek s a munka mindennapi nyelvére. Gyakorlati viszonyulásként azokhoz
 a feladathelyzetekhez, amelyeket a mindenkori társadalmi történések futószalagja
 szállít az évjárat, nemzedék, réteg és osztály, nemzetiség vagy nemzet tagsága
 számára.

Pályatan és iskola. Társadalmi rendelkezésre szaktudományi törekvések keretében már a századfordulón ésszerű munkaszervezési és anyaggazdálkodási céllal pályatudomány kezd kibontakozni. Munkatudományi ágazat, mely kezdetben az emberi képességeket elsősorban a munkaadói célkitűzések eszközeként az alkalmasság szempontjából tanulmányozza. A munkásmozgalmi törekvések, illetve szociológiai, személyiség- és társaslélektani szempontok térhódítása nyomán a pályatani problematika kiterjed az egyéni és társadalmi rendezettség érdekeit az életút során előmozdító, célszerűen és értelmesen tervezhető és szervezhető életvitel egészére. Ami azt is jelenti, hogy a pályatan alapvető társadalomdinamikai alakzat után kutatva egy olyan képletbe próbál rendezettséget vinni, ahol az egyén állandó közlésváltási viszonyban önmaga és környezete múlt-, jelen- és jövőbeli világával, az eredményes szabályozás érdekében a család és iskola, foglalkozás, munkahely és beosztás, szerep és hivatás helyzeteiben sokfajta (élettani és mentálhigiéniai, ergonomiai, gazdasági, politikai, pszichoszociológiai, pszichotechnikai, etikai, emberbölcséleti, pedagógiai stb.) szempont egyeztetését igényli.

Az életpálya kérdőjelei természetesen minden idők emberét foglalkoztatták. Allitól az első pályaválasztási tanácsadást tárgyaló könyvet 1875-ben írták.¹ A probléma tudományos feldolgozása és ügykezelésének intézményesítése a tőkés-polgári országokban a századfordulón válik szükségzerűvé.² Nyelvtérületünkön Freckay János: *Mesterségek szótára* 1912-ben, a *Polgári életpályák* című munka 1917-ben látott napvilágot, törvényes rendelkezés pályaválasztási tanácsadó létesítésére 1921-ben történt. A kérdés első rendszeres és kritikai áttekintését, materialista megközelítését, sorsanalitikus és cselekvéstani elemzését a harmincas és negyvenes évek érelik meg.³ Nemzetiségi viszonyaink között szerény, de fontos és hasznos kezdeményezés volt a két világháború között a Székelyek Kozsvári Társasága Főiskolai Szakosztályának *Pályaválasztási Tanácsadó* című kiadványa (1934), valamint egyes iskolák s az Erdélyi Fialatok keretében működő pályaválasztási tanácsadó szolgálat. A kérdéskörben napjainkban világszerte intézményesített munka érvényesül; elméleti téren ember-, illetve személyiségközpontú ágazatközi tudományos együttműködés formájában, társadalmi-gyakorlati téren többnyire munka-, illetve iskolaközpontú pályaszabályozás.⁴ Életpálya-ismereteinket azonban tudományon kívüli megközelítések is szolgálhatják. Pályadinamikánk jellegre értékes utalások találhatók többi háromnegyed századunk emlékirat-, életrajz- és riportirodalmában. Mindmennyi utalás munkások, parasztok és értelmiségiek, kis- és nagypolgárok, közép- és felső rétegek, eszméileg elkötelezettek vagy csak a mindennapok átlagemberének életmódjára, drámájára vagy tragédiájára. Népünk, államok és osztályok, társadalmi rendszerek és nemzedékek szereplői, pártok, mozgalmak és világnézetek képviselői pályamozdulatainak tanulságos dokumentumaira. Mindez adott esetben hasznosítható értesüléforrás, de egy népcsoport mai életében semmi esetre sem pótolhatja a szakszerűen és intézményes formában végzett pályatani kutatásokat és gyakorlati pályaszabályozó útmutatásokat.

Az iskolai közlésváltási alakzatok közvetlen erőteréből kilépve az egyén számára az iskola vonzása fokozatosan megszűnni látszik. Kihatása annál kevésbé. Az iskola- és nevelésszociológia társadalomontológiai mélységeik hatoló feltárásai⁵ meggyőzően bizonyítják: egyrészt a tudományos-műszaki forradalom folytán megváltozott foglalkozásszerkezet s a munkaerő iránt kialakult kulturális elvárás tala-

ján, másrészt a fokozódó továbbtanulási törekvés és mobilitási esélyegyenlőség-igény sodrában polgári körülmények között csakúgy, mint a szocializmusban, az iskola sajátosan ható szerepéről mindegyre fokozódik. Nagytársadalmi szinten a felhalmozott társadalmi információ, társadalmiasulás, minden fokú munkaerőképzés, a társadalmi rend újratermelése, tartósítása és fejlesztése, valamint a mobilitási esélyegyenlőtlenségek csökkentése terén, egyéni vonatkozásban pedig az életmodell és életterv, a pályaválasztási, pályaviteli, státusi, szerepköri és munkajavadalmazási esélyek alakulásában.

Modell és pálya. Az egyéni életmodell hatékonysága az életpálya társadalmi gyakorlatában dől el. Az élet alakulása itt is kihívások és elvárások érintkezési felületén szerveződő közlésváltási alakzatok keretében történik. Ezek azonban egyrészt kevésbé pedagógiai jellegűek, másrészt kiszakadtak az ifjúkori életmodellformálódás egykori kistársadalmi világából. Az iskolai kötelekekből történő kilépés pillanatától kezdve ugyanis egyéni, kis- és nagytársadalmi fogantatású pszichikai, gazdasági, politikai és erkölcsi indítékok folytán az ember mindegyre közelebb kerül a nagytársadalmi hatalmi stratégiák és a munkamegosztás által kiszabott tevékenységi körökhöz. Túl a pályaválasztáson és szakképesítésen, a munkahely-választás és munkába állás ideje következik, melyhez egyidejűleg vagy utólagosan zárkóznak fel a párválasztás, a családalapítás sorsdöntő lépései. S e kis- és nagytársadalmi betagolódású és értékrendileg tájolt munkaközpontú információtömbök talaján előbb-utóbb — ha ingadozásokkal és kitérőkkel is — kiteljesedik az én-, más-, mi-, múlt- és jövőkép elemelből szövődő ember- és világkép. Ez az ifjúkori életmodell vázaira épült s a különféle közlésváltási mezők terében az önmegvalósító társadalmiasulás során nyert élményekből (munka, társas élet, jogtalanság, igazság, siker, kudarc, hátrány, előny, méltányosság, méltánytalanság, biztonság, bizonytalanság stb.) szervült személyiség szabályozó alakzat.

Mindezek az egyéni élet szilárdnak tűnő pilléreit ugyan, de a fejlődéslelettan és a modern társadalomalakulás alapirányulásait értelmező szociológia arra figyelmeztet, hogy egyrészt a belső érlelődés logikája, másrészt létünk felgyorsult és robbanásos mozgása az egyént gyakran kényszerítheti kitérőkre, modell- és szerepváltásra. Egyre több a bizonyíték arra nézve, hogy az olyan képletek, mint az életmodell, az én- és mi-kép, társadalom-, ember- és jövőkép s a viszonylataikban megejtett pálya-, munkahely-, szerep- és egyéb természetű választások és döntések nem véglegesek és nem lezártak. Ellenkezőleg: változnak, változtathatók és változtatandók, nyitottak és adott esetben kisebb-nagyobb mértékben bizonytalanok vagy valóságfedezet nélküliek lehetnek. Hangsúlyozottan jelentkezik ez a folyamat háborúk után, gazdasági és politikai válságok vagy még inkább a társadalmi rendszer-változás s a társadalmak gazdasági-műszaki alapjainak forradalmasodása során.⁶

A hazai és a világhelyzet alakulása folytán az ember és a munka viszonylatában a pályaválasztás, a foglalkoztatottság, javadalmazás, egyéni és közösségi önmegvalósítás tekintetében a visszahúzó erők ellenében frontáttörés következik be. Az új helyzetben mindinkább nyilvánvalóvá lesz, hogy egyén és közösség sorsa döntő módon a munkaközpontú foglalkozásokban tárgyasult, s az ezekre vonatkozó és elsajátított információk alkotó alkalmazásától függ. Illetve: azoktól a társadalompolitikai feltételektől, amelyek egyént és közösséget a szocialista értelemben vett társadalmi igazságosság alapján kell hogy részesítsék a munkához való jogban. Gondolunk itt az önszabályozás és önmegvalósítás korszerű követelményeire éppen úgy, mint az anyanyelvi általános és műszaki képzés, a javadalmazás és a társadalmi felemelkedés különféle vonatkozásaira.

Életminőség, minőségi élet, társadalmi mobilitás. Mindennapjainkban a pályaalakulás külső-belső dinamikája, rejtett vagy nyílt küzdelmei és harcái, taktikai és stratégiai az életminőség, a társadalmi felemelkedés, előbbrejutás és a minőségi élet igénye jegyében bontakoznak ki, társadalmi térben adott csoportközi mozgásfolyamatok (mobilitás), egyenlő vagy egyenlőtlen sikereséylek s a társadalmi rang (tekintély, presztizs), anyagi-hatalmi helyzet, szabadságjogok és műveltségállapot szövegkörnyezetében. Az életminőség, felemelkedés és minőségi élet társadalmi rendszerek alapstruktúrája által meghatározott kategóriák; antropológiai és történetfilozófiai nézetben az ember nembelisége kiteljesedésének, egyéni és csoportos szintű fejlődésigényének alapvető dimenziói. Politikai vetületben: olyan csoportok és egyének törekvése, akik az életvitel és érvényesülés minőségi feltételei, mutatói és jelei (iskolázottság és szakképzettség, foglalkozás és munkahely, szerep és hatáskör, jövedelem stb.) tekintetében hátrányos helyzetűek. Az „életminőség“ negatív és pozitív léletszint-változatokat magában foglaló létformára utal, s a „minőségi élet“ a pozitív értéktelítődés irányába mutató haladó mozgás vonalán elhelyezkedő életmódváltozat. A „társadalmi felemelkedés“ adott társadalomban a felfelé irányuló átrétegződés nyomán bekövetkező olyan helyzetváltozás, amely az életvitel

tekintetében általában igen, de nem mindig jár együtt a minőségi mutatók növekedésével. A szabad csoportközi mozgás egyaránt társadalomtörténelmi előfeltétele a rendszerek forradalmi meghaladásának, a társadalmak keretében érvényesülő felemelkedésnek s általában a jobb minőségű életnek⁷. Mint ilyen a társadalmi mobilitás nyitottságot jelent, szabad, felfelé irányuló rétegek, vízszintes rétegen és térbeli átrétegződési mozgáslehetőséget. Míg a nyitottság a pályaalakítás gyakorlatában esélyegyenlőséget jelez, a kötöttség esélyegyenlőtlenséget. Az előbbi a pályaalakításban gyakorolt és a társadalmi felemelkedést biztosító lehetőség, az utóbbi megkülönböztetéseket, kivételezéseket és gátakat érvényesítő közjogi állapot. A gazdasági-társadalmi alapstruktúrák függvényében az uralkodó réteg az esélyegyenlőség és esélyegyenlőtlenség terén érdek- és értékrendje jegyében nyílt és rejtett mechanizmusokat és intézményeket működtet az átrétegződési folyamatok szabályozása céljából. A polgári szociológiában⁸ sem új keletű felfedezés az iskola és egyéb intézmények (egyház, hadsereg) ilyen irányú szerepe. Míg az érdek- és értékrendileg homogén társadalmakban ezek a mechanizmusok kellő visszacsatolással önszabályozás folytán az esélyegyenlőség kiteljesedése irányában hatnak, a társadalmi polarizálódást kiváltó társadalmak ellentmondásos jellege — a mobilitást újabban az iskolai hálózat útján intézményesítő tendenciák ellenére — a csoportközi mozgásfolyamatokat, szerep- és presztízs-jelenségeket a vagyon, születés, előjogok és egyéb kiváltságok függvényében korlátok közé szorítja. Eltérő rendszerek egymástól különböző emberanyag-gazdálkodásának sajátos stratégiáiról van szó. A tét viszont az ember s a népek nembeli adottságainak a minőségi életre s a végtelen és egyetemes fejlődésre nyitott lehetősége.

A társadalompolitikai köztudat régóta ismeri azt a tényt, mely szerint egyes társadalmak hatalmi alakzatai sajátos stratégiát alkalmaznak nyílt vagy leplezett gazdasági és erkölcsi, ideológiai és pszichológiai kényszerítő eszközök formájában azzal a céllal, hogy a munkamegosztáson belüli szerepkörök rendszerében előnyös helyzetüket biztosítsák és növeljék. A numerus claususok és nyelvvizsgák, a kulturizálás s a különböző szálalékolások és nyelvi kizárólagosságok mind ennek az eszköztárnak a kellekei. Francia társadalom- és művelődéstörténeti anyagban az iskolarendszer társadalmi szerepének elemzése kapcsán szociológusok⁹ „rekonverziós” stratégialáncolat kialakulására és szerepkörére hívják fel a figyelmet. Arra a jelenségre, hogy uralmi rendszerek — hatalmi helyzetük újratermelése céljából — gazdasági tőkéjük egy részét előbb kulturális tőkévé alakítják át. Ez számukra lehetőség megfelelő iskolai címek kizárólagos megszerzésére. A címek birtokosai ily módon elfoglalhatják az adott gazdasági-műszaki követelményeknek megfelelő munkahelyi és hatalmi állásokat. A kutatás megállapításai az osztálytársadalmak uralmi formái ellen szólnak, de figyelmeztetnek e stratégiák nagymérvű „fertőzőképességére” mindenütt, ahol közjogi és egyéb természetű okoknál fogva hátrányos helyzetű társadalmi csoportok léteznek, vagy esetleg kialakulóban vannak.

Életpálya-gondjaink. Egyének és csoportok pályaalakítása és -alakulása szocialista körülmények között is hordozhat magában megoldatlan kérdéseket. Annak érzékeltetése mellett, hogy a szocialista művelődéspolitikai egyik alaptörvénye az előnytelen művelődési, gazdasági és hatalmi helyzet szerepének megszüntetése a gyermek felnőttkori státusa meghatározásában, szocialista országok idevágó kutatásai a még érvényesülő esélyegyenlőtlenségekre is rámutatnak, és az egyenlő esélyek mítoszának, az alkotmányjogi modell s a valóság között fennálló harmónia illúzióinak köztudatot és művelődéspolitikát torzítható lehetőségeire figyelmeztetnek.¹⁰ Számos jelenség tekintetében ugyanis itt is csak valószínűségi logika érvényesül, s számot kell vetni különböző szintű és jellegű szerkezetek és működések sok szempontú egyeztetésének hibalehetőségeivel. A gazdasági fejlődés és a népgazdaság szükségletei alapján kialakult foglalkozásszerkezet határozza meg itt is a szakmák számát, azok számbeli keretét s ennek folytán a pályaválasztási lehetőségek korlátait. Ami pedig az egyének, csoportok és rétegek függőleges és vízszintes mobilitását illeti, az esélyegyenlőséget biztosító mechanizmusok sem mindig zökkenőmentesek. Van ebben személyi eredetű pályaelőkészítési és pályaviteli rendellenesség, s nem hiányoznak az egyéni vagy csoportszintű pályavitelre ható kis- és nagytársadalmi (családi, baráti, iskolai, iskolázottsági, munkahelyi stb.) eredetű hátrányok, rendellenességek és működési zavarok. A kinyilvánított cél ugyan a szakmai azonosultság adott munkakörben és munkahelyen, a társadalmiasult és alkotó önmegvalósítás és hivatástudat vonalán; s az alapkövetelmény ebben a tekintetben az alkalmasságra épült személyi törekvések és a szakmai kihívások megfelelése egyéni és társadalmi adottságok metszéspontjában, de a spontán vagy az intézményesített pályaszabályozási és egyéb jellegű döntések sokszor egyéni, csoport- és nagytársadalmi érdekalakzatokba, elvárásokba és törekvésekbe ütköznek. Egyes döntések az egyéni életpályákon keresztül s a munkaerő-áramoltatás folytán réte-

gek, népcsoportok és települések életszertét érinthetik. Az adott szerkezetek és működések igazságos és hatékony egyeztetése végett nem elégséges csupán bizonyos termelési ágak fontosságának hangsúlyozása, vagy az összefoglalások rendszerének, fejlődési távlatának, ágaiak és fokozataik követelmény- és javadalmozási rendjének, valamint társadalmi rangjának szemmel tartása. Alapvető: a települési és energetikai, termelési, foglalkozási és nyelvi alakzatiságok egyeztetése és arányosítása a célszerű pályára nevelés és szakmai képzés, az anyanyelvi iskolai és pedagógusi ellátás, szakkönyv, szaksajtó és továbbképzés útján. S nem mellőzhető a pályaeértés, a pályatervek, életmodellek, pályaelvárások és pályaválasztási indítékok mérlegelése. S még kevésbé: a munkaviszonyok humanizáltsági szintjének megfelelő biztosítása személyi, tárgyi, technológiai, intézményi-üzemi, pszichoszociológiai, illetve közlésváltási terén.

Pálya-arcélek. Társadalmi körülményeink között s az adott történelmi helyzetben életpályagondjaink alapvető gondok. Az életpálya alakulása és alakítása mikéntjétől egyén és közösség holt napi arculata függ. Ezért tűnik időszerűnek a kérdés pszichoszociológiai kategóriaként való kezelése és szabályozása érdekében annak sokszempontú pályatani megközelítése. Nem az önző karrierizmus szolgálatában, de munka- és közösségközpontú életpályaelemzés célzatával korunk foglalkozás- és hivatás-, státus- és szerepdinamikájának szövegkörnyezetében. Egy ilyen próbálkozás nem zár ki ugyan egybehangzást a népi-nemzeti karakterológiák és jellemablók, néprajzi, szociográfiai és történelmi elemzések, munka- és üzemszociológiák, érték- és magatartás-vizsgálatok vagy művészi-irodalmi rálátások egyes eredményeivel. De munka- és közösségközpontúsága folytán s azért, mert ez az elemzés módszerében a személyiséget (a képesség-, készség- és tudáskészletet, a köz- és szakműveltséget, az érték- és magatartásrendet), illetve életmodellt és önszabályozást foglalkozás- és hivatás-, státus- és szerepteljesítményekben tárgyasultán értelmezi — történelmi, kis- és nagytársadalmi összefüggések által behatárolt térben és időben —, helyzet-érzékelésünket és feladatbeállítódásunkat hangsúlyozottan létkérdéseink felé tereli.

Nemzetiségünk állagának az utóbbi háromnegyed századra vonatkoztatott pályadinamikája sajátos arcélt mutat. Sajátos ez az arcél, mert egykori foglalkozás-szerkezetünknek és hagyományos munkaerőkölcsünknek vonásait a történelmi változások sajátos módon alakították az átrétegzítés, a vízszintes térbeli mozgítás, a termelési viszony, a pályaválasztási esélyek, a munkához való jog, az iskoláztatás, az anyanyelvi szakismeretszerzés, az önszabályozás, hatalomrészeltesítés s az önmegvalósítás függvényében. Sajátosságunk lényegében foglalkozás-, státus-, szerep- és hivatásszerkezetünk sajátossága, illetve az ezek talaján sarjadt szakmai, erkölcsi-politikai és általános emberi információink szintje és mennyisége, minősége és hatékonysága életminőség-változatainkban a személyközi, csoportszintű és etnikumközi közlésváltási alakzatok különféle helyzeteiben. Olyan rendszer, melynek szerkezeti és működési jelei különböző entropikus erőhatások mellett egyre tökéletesedő önfenntartó és önmegtartó szabályozó készségre utalnak.

Végző fokon életpályáját minden ember a termelési viszonyok függvényében működő társadalmi tevékenységek közlésváltási alakzatainak sajátos talaján, sajátos személyiséggé válását meg. Társadalmunkban az életpálya ideáltípusának egy olyan alakzat mutatkozik, amelyiknél az alany értékrendileg magas szintű tájolt-ságot, társadalmilag pozitív betagoztást és közösségi elkötelezettséget biztosító életmodellje egyéni és társadalmi tényezők függvényében adott munkakörben és szerepben a társadalmiasult önmegvalósítás alkotó szintjén teljesedik ki. Egészséges, igaz és hatékony személyiségtypusról van szó, amely pályáját életmodelljének megfelelően a haladó változás és változtatás mozgásvonalán a társadalmiság határai között szabályozza a nyelvközössége településterében történelmileg felhalmozott pozitív művelődési, erkölcsi, munkaviteli és politikai értéksajátosságok tudatában, igaz és hatékony azonosultsági és rendezettségi fokon. Megfelelő szakmai teljesítmények, személyközi és csoportszintű életviteli (munka-, gazdálkodási, család- és vállalkozási, művelődési, világnézeti-politikai stb.) erények, magatartások, viselkedési és vérmérsékleti formák alapján. A személyi törekvések (teljesítmény, önfenntartás, önmegtartás, alkotó önmegvalósítás) s a kis- és nagytársadalmi (családi, társasági, közéleti, nyelvközösségi) kihívások közlésváltási helyzeteiben feszültségeken, sűrűlódásokon átvezető lelki képlekenység, értékrendileg korszerűen tájolt magatartás, ön- és társadalomismeret, helyzet és feladattudat birtokában.

Az ideáltípus jellegformáló szerkezeti és működési tényezői ugyan minden emberben megvannak, de mennyiségi és minőségi szempontból eltérő elosztásban és sajátos színeződéssel. Színező jellegformáló lehet az idegéleti folyamatoktól a világnézetig minden olyan egyéni és társadalmi adottság, amelynek hatásmechanizmusa a gyakorlat szempontjából jelentős vonást alakíthat ki. Ennek megfelelően nyelvközösségünk tagjaiban is az életmodellek s a környezetük közötti visszacsatolásos

oksági történések sajátos módon szövődhettek, s szükségképpen sajátos arcú egyedi életpályákban tárgyasulhattak. Iskoláinkból az utóbbi háromnegyed évszázad folyamán kirajzó évről-évre többmillió tagosságának életpályája végső fokon a szubjektív szabályozó alakzatként működő életmodell, illetve én- és mi-kép s az objektív nemzeti-társadalmi létbe ágyazott szakmai gyakorlat ható tényezőinek eredőjeként fogható fel. Létünk talaján az életpályák különültsége gazdag tenyésztését a képlet sajátos nyitottsága magyarázza, lévén mind az életmodell, mind az életpálya állandó közlésváltásban a változó belső egyéni és külső társadalmi környezettel. A modell ilyen értelmű létmegtározottságából és alakulásvonalából a gyakorlatba való áttördelés esetlegességei is következnek, illetve hatékonyságának értékben pozitív vagy negatív mozgásvonala. De következnek viszontagságai és kalandjai is.

Egyesek pályáivá századunkban a társadalmi piramis csúcsát is érinti, másoké onnan zuhan alá. Az is megtörtént, hogy a nyárspolgárvá, konzervatívva vagy arisztokratikussá rögzült életvitel a történelem viharában zátonyra futott. Pályaszerkezetiségünk dinamikájának összképét kisebb-nagyobb tömegben egyéb arcú pályák is színezik: hagyományosak és újítók, öntevékeny „self made man”-ek és manipuláltak, szervezettek és szervezetlenek, énközpontúak és önfeláldozók, alkalmazkodók és lázadók, fellegjárók és realisták, befelé élők és lármás kóklerek, félbemarádottak és kiteljesedettek, arisztokratikus életművészek és értelmes demokrátiák, névtelen és neves mártírok, hősök és árulók, defetisták és ügyes helyezkedők életpályái. S tömegével fordult elő, hogy a forradalmár modellje bevált.

Társadalmunkban sok egészséges, igaz és hatékony, egyéni és közösségi rendezettséget szolgáló életpályaváltozat volt és van. Nem tálcán szállították őket. Meg kellett dolgozni értük: munkával, iskolázottsággal, alapos szak-, ön- és társadalomismerettel, megfelelő személyközi és csoport szintű életviteli magatartásokkal, eredményekkel és viselkedésmóddal, a szakmai és közösségi azonosultság és elkötelezettség fokán. Tömegükben pályáink küzdelmesek, feszesekek, de értelmes és céltudatos életet tükrözök: önfenntartók, önmegtartók s haladó társadalmiságunkat munkálók. Feltételezhetők köztük hordozóikra nézve igazságtalan és méltánytalan változatok is. S olyanok, amelyek csak a pillanatoknak hozhattak kielégülést.

Egy-egy modellnek már csak múltja van. Másoknak inkább jelenük. A jövőé készülőben. S olyanról is beszélhetünk, amelyik mindig mindenütt beválik.

Az életpályát pályaalakító tényezők határozzák meg: idegalkat s a társadalom alapszerkezete, család, iskola- és pályaválasztási lehetőségek, az esélyegyenlőség méretei, nyílt és rejtett mechanizmusai, foglalkozás és hivatás, munkahely, státusz és szerep, a munkatevékenység és javadalmazás adottságai, nyilvánított vagy megnyilvánuló képességek, életmodell, pályaterv és magatartások, nyelviség és sok más körülmény. De befolyásolhatja alakulását e tényezők igaz, téves vagy hazug, valós vagy eltorzított észlelése, értelmezése és értékelése is. Ezeknek az egyéni vagy társadalmi eredetű szabályozók függvényében ható észlelési, értelmezési és értékelési változatoknak a pálya folyamán érvényesülő gyakorisága — a felnevelés, a tényleges valóság s a romboló elidegenültség határai között — sajátosan színezheti az egyénipálya-arcát, végső fokon pedig nyelvközösségünk foglalkozásdinamikai státuszát az össztársadalmi munkamegosztáson belül.

Pályadinamikai valóságunk pályatan-súlypontú statisztikai, nevelés- és iskolaszociológiai, fejlődéslelektani s nem utolsósorban iskola- és művelődésgazdaságtani elemzése és nyilvántartása számos hasznosítható elméleti és gyakorlati felismerést közvetíthet egyéni és közösségi rendezettségek fokozása, egészségesebb, igazibb és hatékonyabb szabályozása számára.

IRODALOM

1. J. Huarte: *Examen de ingenios para las ciencias*, 1575. (Idézi: Csirszka János: *Pályalélektan*. Bp., 1966.)
2. H. Münsterberg: *Grundzüge der Psychotechnik*. Leipzig, 1914. — Ch. Bühler: *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*. Leipzig, 1933.
3. Harkai Schiller Pál: *Pszichológia és emberismeret*. Bp., 1935. — Erdélyi Mihály: *A pszichotechnika alapkérdései*. Bp., 1936. — Szondi Lipót: *Ösztön és nevelés*. Bp., 1940. — Mérei Ferenc: *A pályaválasztás lélektana*. Bp., 1942.
4. Csirszka János: *I. m.* — D. Salade, etc.: *Studii de orientare școlară și profesională*. Buc., 1971. — B. P. Lomov: *Ember és technika*. Bp., 1969. — K. H. Seifert (szerk.): *Handbuch der Berufspsychologie*. Göttingen, 1977.
5. C. Weiss: *Abriss der pädagogischen Soziologie*. I—II. Köln, 1967. — Kozma

- Tamás: *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Bp., 1974. — Agh Attila: *Tudományos-technikai forradalom és művelődés*. Bp., 1978. — Gászó Ferenc: *Iskolarendszer és társadalmi mobilitás*. Bp., 1976. — Tr. Rotariu: *Școala și mobilitatea socială... Buc.*, 1980.
6. Ph. Coombs: *Az oktatás világválsága*. Bp., 1971. — Varga Károly: *Moderizálódás és tömegkommunikáció*. Bp., 1973. — Bitay Ödön: *A Demeter gyerekek pályaváltása*. Buk., 1977.
7. M. S. Lipset—R. Bendix: *Social Mobility in Industrial Society*. London, 1959. — Kemény István: *A mobilitás társadalmi összefüggései*. (In: *Korszerű statisztikai törekvések...* Bp., 1968.) — R. Boudon: *L'inégalité des chances*. Paris, 1973. — I. Aluș—A. Roth: *Mobilitatea socială în socialism*. (In: *St. Univ. Babeș—Bolyai, s. Sociologie*, 1973.) — H. Cazacu: *Mobilitatea socială*. Buc., 1974. — Kozma Tamás: *Hátrányos helyzet*. Bp., 1975. — Lonsonczí Ágnes: *Az életmód...* Bp., 1977. — Hankiss E.—Manchin R.: *Életminőség-modellek*. Bp., 1978. — Kallós Miklós—Roth Endre: *A társadalmi rendszer*. Buk., 1978.
8. P. A. Sorokin: *Social and Cultural Mobility I—IV*. New York, 1941. — Dékány István: *A mai társadalom*. Bp., 1943.
9. P. Bourdieu: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Bp., 1973.
10. L. Macháček: *A középiskolai oktatás reformtervezetének szociológiai aspektusai...* In: *A VII. Szociológiai Világkongresszus (Várna) anyaga*. 1970. — V. Subkin—D. Konstantinovski: *Previžiunea socială a șanselor de educație ale tineretului*. In: Fr. Mahler (red.): *Sociologia educației și învățământului*. Buc., 1977. — I. Tudosescu—A. Cazacu: *Contradicțiile sociale în socialism*. Buc., 1980.

Abrahám Jakab: Borinage

Nemcsak a magyartanár — minden nevelő gondja és feladata

Talán különösnek tűnik, hogy számtantanár létemre a magyar nyelv oktatásának kérdéséhez szólok hozzá (kissé megkésve), azonban igen-igen komoly okom van rá. A matematika oktatása közben ugyanis naponta tapasztalom, hogy akik nem olvastak eleget, akiknek az általános műveltsége fölöttébb hézagos, azoknak a szókincse is szegényesebb, beszélőképesége gyatrább, s mindezek nyomán matematikai előrehaladása is lassúbb. Nem véletlenül hangoztatjuk, hogy a matematika a gondolkodás iskolája; nem kétséges, hogy így van, én azonban sok-sok évi tanítás nyomán állítom, hogy az anyanyelv ismerete, a helyes beszéd kialakítása még a matematika tanítását megelőzően kezdni formálási a helyes, logikus gondolkodást, és ha ez elmarad, megszínli a számtan tanítása is. Bizonyára ezt tapasztalják más szakok tanárai is; mint osztályfőnök és egykori pionírosztig-vezető magam is tudom, ezért állítom, hogy Hermann Gusztáv *Magyartanári feladatok, gondok* (Korunk, 1979. 10:760—765.) című tanulmánya szerencsésen a lényegre és a gyakorlati tapasztalatokra összpontosít, és minden pedagógus érdeklődésére igényt tarthat éppen a kítűzött cél — a permanens önképzés érdekében.

Távol áll tőlem, hogy Hermann Gusztávval vitába szálljak az általa felsorolt feladatok és gondok felett, amelyekkel külön-külön és összességükben is egyetértek. Csak azt hangoztatnám, hogy ezek a feladatok és gondok nem csupán a magyartanárt illetik, hanem minden becsületes, öntudatos pedagógust, szakmától, tantárgytól függetlenül. Egyetértek Hermann Gusztávval abban, hogy a középfokú oktatásban, az ipari jellegű szakliceumi osztályokban (a román tanítási nyelvűekben különösképpen) a magyartanár ilyenféle gondjai megsokasodtak, bár itt is részt vállalhat ebből a munkából minden tanügyi dolgozó. Úgy gondolom, hogy a szakliceumokban — ilyen értelmű — nagyobb nehézségek csak ott merülnek fel, ahol az I—VIII. osztályokban tanító pedagógusok felületes munkát végeztek. Ugyanis a liceumi „magyartanári feladatok és gondok” nagy részét az I—VIII. osztályokban tanító pedagógusoknak kell átvenniük. A mai fiatalok általában 3-4 évvel hamarabb érik el azt a szellemi színvonalat, mint század eleji társaik. Az I—VIII. osztályokban kell tehát megalapozni, kibontakoztatni és önállósítani az anyanyelv és nemzetiségi kultúra lelkivilágát; Sütő András-i „Engedjétek hozzám jönni a szavakat”-módon, mert ebben a korban a legfogékonyabb a gyermek, és megfelelő keret, több idő és lehetőség áll a rendelkezésére. Minden pedagógus, tantárgyától függetlenül, bekapcsolódhat és részt vehet ebben a tevékenységben mint osztályfőnök, pionirparancsnok, könyvtáros, kultúrfelelős. Részt vehet, ha részt akar venni, ha nem akadályozza meg ebben a kényelem, a közömbösség, az érdektelenség. A lelkiismeretes tanító már az I—IV. osztályokban is sokat tehet, az iskolaelőtti oktatásban dolgozó óvónők úgyszintén. Az V—VIII. osztályok tanárai pedig, ha odaadón és fáradtságot nem ismerve dolgoznak, egyszer s mindenkorra megvetetik a nemzetiségi kultúra iránti további önálló érdeklődés szilárd és tartós alapjait. Kell-e ehhez külön program, utasítás, tankönyv? Nem kell, csupán lelkiismeretesség, felelősségérzet és tenniakarás. Találkoztam azonban „pedagógussal”, aki már az V. osztályban úgy kezdte, hogy „véletek nem érdemesek!”, hogy aztán négy éven át ezzel leplezze teljes passzivitását, mások a bürokrácia papírhalmával takaróznak, némelyek pedig téren és időn kívül vegetálnak, semmit sem olvasnak, semmi sem érdekli őket, mindenre legyintenek, s vannak, akik nem is a tanulót, hanem önmagukat tartják az iskola értelmének és „tevékenységük” középpontjának... Ez a téma azonban nem ide tartozik, hanem a tanerők kiválogatásának és értékelésének kérdésköréhez.

Itt azokhoz szólnék, akik állandóan tanulni és dolgozni akarnak, akik újabb és újabb nemzedékeket akarnak nevelni — anyanyelvű kultúrájukban — romániai magyar nemzetiségűnknek a békére, a szocializmus építésére, a testvéri román és más együttélők népek szeretetére és megbecsülésére.

Az „életre nevelés” helyett nem véletlenül használtam a „békére nevelés” kifejezést. Nemcsak azért, mert az ENSZ-ben egyre inkább ezt a fogalmat használják, hanem mert a két fogalom között valóban alapvető tartalmi különbség van.

Alkotmányunk, törvényeink biztosítják anyanyelvünk és nemzeti kultúránk oktatását és gyakorlását. Nekünk, nevelőknek kell ezt a munkát mindennek előtt vállalnunk és nap nap után végeznünk — itt és most.

Hogyan is kellene akkor szakmától és végzettségtől függetlenül dolgoznia ezen a területen például egy osztályfőnöknek az általános iskola V—VIII. osztályában? Tekintsünk át tehát néhány módszert és alapvető tennivalót.

Az V—VIII. osztályokban nincs fontosabb feladat, mint az olvasás- és íráskészség állandó továbbfejlesztése és minél magasabb szintre emelése. Egy önállóan olvasó és olvasni szerető ifjú már egyben autodidakta is, és egy átlagos képességű tanuló, lelkiismeretes és hozzáértő nevelők irányításával föltétlenül eljuthat a VIII. osztály végére az anyanyelvi irodalom és kortárs közírói tevékenység további önálló követésének szellemi és érdeklődési színvonalára. Ez az a magaslat, amelyre ha fölsegítettük, akkor már önmagától is kitarul előtte az egész „Gutenberg-galaxis”, s a továbbiakban már egyedül is eligazodik. Az olvasáskészség fejlesztése tehát mindennél fontosabb. Hogy mit olvasson a gyermek az V—VIII. osztályokban? Ez a kisebb gondunk. Van mit olvasni bőven; gondoljunk csak Benedek Elek, Molnár Ferenc, Gárdonyi Géza, Korda István, Fekete István... de a gyermek-világ-irodalom nagyjai, Verne, Cooper, May, Mark Twain, Creangă műveire. Kezdetben még teljesen mindegy, hogy mit, csak olvasson, olvasson a gyermek egyre többet, egyre értelmesebben, egyre gyorsabban, egyre rendszeresebben. Létre kell hozni ennek érdekében az osztálykönyvtárat. Ez a kis könyvtár a tanuló közös tulajdona, amint az osztályfőnök irányításával négy éven át fokozatosan gazdagítanak, hogy aztán a VIII. osztály végéig, a tanulók egyéni érdeklődési körének megfelelően szétosszanak, megteremtve ezáltal kinek-kinek az otthoni „egyéni könyvtára” alapjait. Addig is azonban az osztálykönyvtár közösen szerzett könyveit mindenki kedve szerint olvashatja.

Az olvasáskészség kialakítása, az olvasóformálás útja nem könnyű feladat, különösen a kezdet kezdetén nem. Nem minden gyermek és sajnos nem minden szülő érzi és érti ennek a dolognak a kivételes jelentőségét. A „megszerettetés” gyakran megköveteli bizonyos konkrét és határozott módszerek következetes alkalmazását. A nevelőnek számon is kell kérnie a tanulótól az elolvasott könyvet. Meg kell győződnie arról, hogy a gyermek valóban el is olvasta azt. Ennek érdekében a legjobban bevált módszer a háziolvasmány-füzet alapján történő egyéni vagy közös megvitatás. Itt azonban már az íráskészség fejlesztése és az egyéni vélemény kialakításának szempontjai is sorra kerülnek. Az elolvasott könyvekről írt rövid tartalmakat és értékeléseket rajzolják egészítsék ki a képzelőtehetség, az esztétikum fejlesztése, az önálló alkotómunka öröme érdekében. A nevelőnek mindezt rendszeresen követnie és értékelnie kell. Olvasni tehát és írni, írni minél többet és egyre értelmesebben. Ne a tanár olvasson, hanem a tanuló! Ne a tanár szerepeljen: ő csak irányít, követ és ellenőriz. Így jutunk el fokozatosan Jókai, Tamási, Jack London, Victor Hugo és mások után a VIII. osztály végéig Kós Károly, Németh László, Sütő András írásaihoz, a hazai és külföldi kortárs irodalomig, az „írni-olvasni” tudásnak arra a színvonalára, amely a permanens továbbképzés számára nélkülözhetetlen. A szaklíceumokban tanító tanárok a megmondható, hogy ezen a területen sajnos milyen hiányosak az alapvető ismeretek. Ezért van az a Hermann Gusztáv által is említett — érdektelenség! Hány — a szó ilyen értelmében — anyanyelvén írni-olvasni nem tudó és rendkívül szegényes szókincsű tanulóval találkozunk nap mint nap a szaklíceumok osztályaiban, olyanokkal, akiknek anyanyelvű műveltségük hiányában valóban „csak makogás a hangjuk, vagy káromkodás”.

Az íráskészség fejlesztésének is megvannak a maga jól bevált módszerei. Itt az V. osztálytól kezdve már nem a kalligrafia a fontos, hanem a gyorsaság, a helyesség, az önálló fogalmazás. Az íráskészség fejlesztése érdekében végzett gyakorlatok során a tanuló lehetőleg ne másoljon, legyen ez a munka is alkotó jellegű és érdekes, bár néha — főleg a megfigyelőkészség színvonalának az ellenőrzése érdekében — másolásra is szükség lehet. Évharmadonként lehetne végezni egy ilyen ellenőrzést. De hogyan? Az illető osztály magyar vagy más tankönyvéből egy 30-40 soros fejezetet másoltatunk, és osztályozunk a másolás befejezésének kronológiai sorrendjében. Így minden tanuló kap egy bizonyos pontszámot az elsőtől az utolsóig (írásgyorsaság). Aztán kijavítjuk, és összeszámoljuk a másolási hibákat (megfigyelőképesség). Végül sor kerül még 1—10-ig terjedő pontértékű rangsorolásban az írásesztétikai értékelésére is, s a három pontszám összege jelenti az íráskészség értékelését és rangsorolását. Hogy miért fontos mindez, nagyon jól tudják a középiskolában tanító tanárok, de akkor már ezzel foglalkozni sem idő, sem lehetőség nincsen, s az a tanuló, aki ott nem tud gyorsan és helyesen jegyzetelni, az reménytelenül lemarad.

Az írás és olvasás valódi szeretete aztán előbb vagy utóbb megjön; az egy-két kivétel csak a szabályt erősíti. A megszerettetést a továbbiakban már fokozatosan átveszik maguk az írók és az olvasmányok. Ha aztán már jól ír és olvas a tanuló, akkor következik el a nevelő nehezebb, egyre több körültekintést és figyelmet megkövetelő feladata; a fokozatosság, az egyéni érdeklődési körnek és az általános műveltségnek megfelelő olvasmányok harmonikus összehangolása a tehetség, a jellem, az egyéniség kibontakoztatása érdekében. Itt van kivételes jelentősége az egyedi differenciált oktatásnak.

A koncentrációképesség fejlesztése sem nélkülözhető, és megvannak a jól bevált módszerei: egy elolvasott fejezet tartalmi szempontból minél pontosabb és részletesebb visszaadása, egy kis vers minél gyorsabb megtanulása, egy dallamos tiszta rögzítése, egy jelenet minél fantáziadúsabb grafikus ábrázolása stb. A fejlett koncentrációképesség az élet minden területén szükséges, a művelt olvasás és írás területén különösen. Enélkül felületessé, zilálttá és rendszertelenné válik a tanulás, és nélküli a szilárd és tartós alapot a további alkotó jellegű permanens önképzéshez.

Mindez azonban csak ott lehetséges, ahol egészséges alkotószellem uralkodik. Amíg a tanuló nem érti, hogy miért is kell neki keményen dolgoznia, a legtöbb esetben nem is lelkesedik. Az egészséges és öntudatos munkaszellem kialakítása sem megy magától. A „tanulj fiam” állandó hangoztatása, a dorgálások és büntetések sorozata, a megfélemlítés, az osztályozással való rákényszerítés vagy a szülői ajándékok tömegével megvásárolt „tanulói lelkiismeretesség” korszakának régen befellegzett. Az igazi nevelőnek a ma iskolájában föltétlenül és mielőbb meg kell találnia — egy permanens tehetség- és képességvizsgálat folyamatában, minden tanuló esetében külön-külön, a hajlam, képesség és tehetség függvényében — az önálló alkotómunka sikerélményének nélkülözhetetlen területét. Innen kell elindulnia, kemény és meggyőző egyéni munkájával példát is mutatva a megalapozott általános, szakmai és nemzeti műveltség alapos és tartalmas elsajátítása terén.

A módszerek akkor jók, ha minél konkrétabbak és minél tartalmasabbak. Ez a megállapítás különösen érvényes az anyanyelv és az anyanyelvű kultúra világában.

Következtesen gyarapítani kell a gyermek népzenei és néptánc-anyanyelvének kincsét; ezen a szinten, akárcsak az olvasás megszerettetésekor, még nem az elmélet a fontos: nem a nyelvtan, nem a szolfézs, nem a tánc-„írás”, hanem népdalaink közös éneklése s néptáncaink közös gyakorlata: az ezekből áradó öröm, erő, életderű és sikerélmény. A „hét népdala” számára nincs jobb alkalom a szüneteknél, a pionírfoglalkozásoknál, a rendszeres osztálykirándulásoknál. Ehhez persze szeretni kell a gyerekeket és a velük való foglalkozást. Az ilyen irányban érdeklődő nevelők továbbképzésében konkrét segítséget nyújthatnak a népi művészeti iskolák, amelyek a nyári szünidőben éppen ilyen célból évek óta rendszeresen szerveznek néptánc-tanfolyamokat. De ebben a munkában a szülő is sokat segíthet.

Az V—VIII. osztályokban a fokozatosság és közérthetőség elveinek tiszteletben tartásával rendszeresíteni kell az évharmadonkénti irodalmi-kulturális pionírrendezvényeket, amelyekre a kölcsönös sikerélmény biztosítása érdekében mindig igen jó hatással van a szülők jelenléte. Jó alkalom erre a célra — az egyébként legtöbb esetben szürke és unalmas — szülői értekezlet, amelyen a megszokott formális és kényelmetlen elméleti értékelés és dorgálás helyett hangulatos, alkotó légkör uralkodik, s az állandó jellegű aktív gyakorlati és egyre tartalmasabb kulturális tevékenységben önmagától, folyamatosan követhető mindkét részlől a tanuló lelki és szellemi fejlődése. Az irodalmi-kulturális rendezvények fokozatosan népdalokkal, néptáncokkal, gyermekszindarabokkal, rajz- és kézimunka-kiállításokkal gazdagíthatók. A „Népdalladók”, a „Ki tud több népdalt?”, az „Aranyarkantyú” verses, dalos, táncos esték és pionírvetélkedők, az iskolák és osztágok közötti ilyen értelmű kölcsönös látogatások és tapasztalatcserék, a folklórfesztiválon való részvétel és az irodalmi-kulturális jellegű osztálykirándulások mind-mind jó lehetőségek a kitűzött cél érdekében.

A közös munka egyre érdekesebb: Petőfi után kutatunk Segesváron vagy Székelykeresztúron, Tamási Gáspár bácsit látogatjuk meg Farkaslakán, és tiszteletünket tesszük Tamási Aron sírjánál kis műsorunkkal, Arany János múzeumát látogatjuk meg Szalontán, Gábor Aron ágyúöntő hámarait csodáljuk, Bolyai-kutatást végzünk, Orbán Balázs szejkei sírja előtt szemléljük a székelykapuk fába faragott néma tiszteletét. Ki-ki kedvének, hajlamának és tehetségének megfelelően dolgozik, gyűjt, kutat és rendez az népi varrottások, népviselet, népi bútorok, fazekasság, népi faragások stb. területén. Kós Károly, Kallós Zoltán, Haász Sándor, Szentimrei Judit és mások műveit tanulmányozzuk. A fiataloknak érezniük kell a bizalmat. Azt, hogy megbízunk bennünk, hogy az ő kis „tudományos” mun-

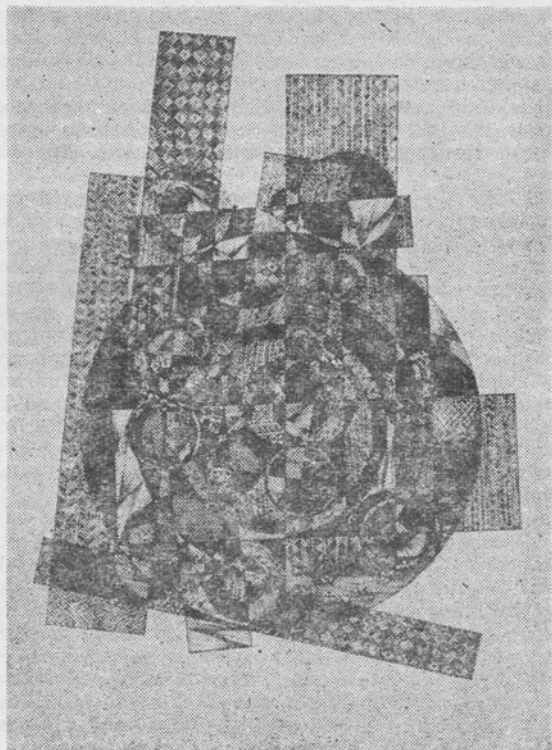
kájukat a tanár komolyan veszi. Érezniük kell, hogy azért nevelik, mert szeretik őket, mert szükség van rájuk. A legszebb munkák, a legszínelonalasabb írások és tanulmányok, a legszebb rajzok, a legsikerültebb rendezvények műsorai és értékelése, a kirándulások legjobb naplói aztán az osztagalbumba kerülnek, az „aranykönyvbe”.

Fokozatosan egyre gyakoribbá válik a színház, koncert, irodalmi-kulturális rendezvények látogatása, és ezekre szintén magunkkal visszük a szülöket is. Együtt járunk tehát színházba, kirándulásokra, együtt sportolunk, együtt énekeljük népdalainkat. És így, az V—VI. osztályokban a *Napsugárral*, a VII.-ben a *Jóbaráttal* s a VIII.-tól az *Iffjúmunkással* fokozatosan eljutunk *A Hét*, az *Igaz Szó*, az *Utunk* és a *Korunk* olvasásának, a nemzetiségi kultúránkhoz való ragaszkodásnak, az anyanyelven való művelődésnek szilárd erkölcsi és elvi megalapozottságú szellemi és érzelmi telítettségű színvonalára.

El tud-e végezni ilyen temérdek munkát a nevelő? El, annál inkább, hogy javarészt nem is ő, hanem maguk a tanulók végzik mindezt külön-külön és együttesen. Így alakul ki tehát differenciált módon az a bizonyos „egészséges, kollektív munkaszellem”. Meg kell tanulnunk nekünk, nevelőknek is jól szervezni, ellenőrizni és irányítani. Ezen áll vagy bukik minden!

Végül feltehetné valaki azt a kérdést, hogy ennyi feladat és munka mellett jut-e még ideje tanárnak és tanulóknak arra, hogy a programokban előirt tantárgyakkal is foglalkozzék. Nem jelent-e mindez túlterhelést? Ellenkezőleg, csak ilyen, a fejlett anyanyelvű „írni-olvasni”-tudás szilárd alapjaira építve érhetőek el más szakmai területen is jó eredmények, csak így, mert a gyors és eredményes tanuláshoz alapműveltség kell, szilárd anyanyelvi alapműveltség. Én az utóbbi 12 év során ezt három generáció V—VIII. osztályánál próbáltam ki, és tanulóim háromszor kerültek első helyre a megyei matematikai olimpiászokon.

Magyartanári feladatok és gondok lennének mindezek csupán? — Nem! Kőzös gondjaink ezek. Minden nevelő gondja és feladata!

Heim András: Forró guzsaly

EGY FÉRFI ZOKOGOTT

Egy férfi zokogott a temetőben,
a nemrég hantolt sír fölé hajolva —
vad, észveszejtő bánatát zokogta — —
Döbbenet néztem rá ott, elmenőben.

Sírása világvégi zokogás volt,
csillaghullás, gejzírek fakadása,
földindulás emberméretnyi mása —
fölötte balsors vészskolya szállott.

Kit siratott ő ennyi fájdalommal,
apát, anyát, menyasszonyt, feleséget?
Kéért jajongott, vergődött ott, égétt?

Csak néztem őt felsajgó szájalommal:
nem láttam én még így zokogni férfit —
És nem tudom meg soha, hogy kiért sírt.

1980. június 30.

A VÉGSŐ HARCMEZŐN

Szépen szeretném megadni magam,
ha a halál rám fogja fegyverét,
ha ellenállni immár hasztalan.

Fel úgy szeretném tartani kezem,
ahogy a büszke tábornok teszi,
alázat, félsz, bú benne ne legyen.

Ahogy a tábornok, ki vakmerőn
küzdött mindedig s győzött annyiszor,
de vesztett ott, a végső harcmezőn.

Legyőztem párszor én is a halált,
de fogy erőm, ritkul már seregem,
s már annyi jó bajtárs kapitulált.

Csatáim hírét feljegyzí a dal —
Helyi csatározás volt mind, tudom,
de mégis harc, de mégis diadal!

Ha jön a vég, ha jön a végtelen,
szeretném szépen megadni magam,
alázat, félsz, bú benne ne legyen.

1980. július 2.

Axiológia és személyiség

Az axiológiai beállítottság fogalma, amelynek terjedelme és tartalma többé-kevésbé egybeesik a köznyelvben használatos meggyőződés, hitvallás, elv kifejezésekkel vagy az olyan műszavak jelentésével, mint az „értékrendszer“, „meggyőződésmatrix“, „normatív meggyőződés“, Weltanschauung, jelentős magyarázó és előrebecslő értékkel bír mind a köznapi életben, mind pedig a társadalmi és humán tudományokban, az emberi motiváció megértésében.

Minden társadalomban és kultúrában jelen van egy olyan meghatározott normarendszer a „kívánatosról“, amely a tagok magatartását szabályozza, sajátos koherenciát kölcsönöz, és bizonyos személyiségarculatot alakít ki. A széles értelemben vett kultúra és a hozzá tartozó egyének személyiségstruktúrája között szüntelen ok-okozati áramkör létezik, ami mindkettőnek viszonylag időbeli állandóságot és egységet biztosít. Az adott társadalmi-kulturális egész meghatározott személyiségmodellt kínál. Ezt alapszemélyiségnek, vagyis az adott kultúrára nézve jellemző, reprezentatív személyiségnek tekinthetjük.

Azok a belső mechanizmusok, amelyek révén az egyén egy adott kultúra érték-matricáját elsajátítja, még kevésbé ismertek. Közrejátszanak ebben a tanulás általános folyamatai (a kondicionálás, a jutalmazás és büntetés), az utánczás és az azonosulás jelenségei. A gyermek egymást követően több viszonyítási csoporthoz is kapcsolódik: szülők, az azonos korúak baráti köre (peer group), irodalmi modellek vagy a személyes szintézis alapján alkotott példaképek. Sor kerül azután az eszményi és a valóságos modell gyakorlati különválására a személyiség körvonalazódásában. Az eszményi modell a társadalom által kimunkált elvont követelményeket (kívánalmakat, normákat, elveket stb.) tartalmazza arról, miként kellene viselkedniük a társadalom tagjainak.

A valóságos modell pedig nem más, mint a társadalom tagjainak tényleges viselkedése, amely egy adott helyzetre vonatkozó válaszok korlátozott körét közvetíti.¹

Ha az eszményi modell az értékek tulajdonképpeni summája, explicit formája „annak, aminek lennie kell“, a valóságos modell a maga részéről axiológiai értékeket hordoz. Mikor a két sík közti távolság túl nagy, általában az eszményi modell a vesztes, amennyiben üres, tartalmatlan elvontsággá szegényedik.

A társadalmi-kulturális értékrendszer és a személyiség viszonyának vizsgálatakor utalunk kell a közepes és kicsi csoportok — az iskola, a család, a baráti kör — hatásának pluralitására is. A társadalmi-kulturális közeg távolról sem egynemű. Olykor az érték követelmények, a magatartás- és viselkedés-elvárások egyenesen ellentmondásosak. A társadalmi csoportok és szerepek gyarapodása, a mind hangsúlyozottabb társadalmi-szakmai és földrajzi mobilitás — korunknak ezek a jellegzetes tünetei — a fiataloknál és a serdülőkorúaknál néha axiológiai zavart vagy légüres teret idéznek elő. Célszerű ezért nemcsak az értékek tanulmányozásához szükséges technikák ismerete, hanem azoknak az értékeknek a tisztázása is, amelyek segítségével a fiatalok tudatosíthatják és esetleg módosíthatják egyéni értékrendjüket.²

Az axiológiai világ egyén feletti szintjei meghatározó befolyást gyakorolnak az emberi személyre egész léte és fejlődése folyamán. Miként azonban a továbbiakban részletesen látni fogjuk, az egyén felfogása arról, ami kívánatos vagy nem kívánatos, nem egyszerűen az adott társadalmi-kulturális matrixa megismétlése. A társadalmi-kulturális tényezők hatása a belső személyiségi változók szűrőjén megy át, és itt az első számú szűrő magának az alapszemélyiségnek, a társadalmilag vagy csoportszinten megszabott kívánatosnak az érzékelése, az a mód, ahogyan az egyén mindezeket értelmileg megalkotta magának. Eredetüket tekintve a társadalmi értékek a dolgok tulajdonságai és az ember alapvető élettani-társas szükségletei közti metszsvonalak elvonatkoztatásai és általánosításai. Mihelyt azonban kialakultak, maguk is az ember életkörnyezetének elemeivé válnak. Az egyén felfogása arról, ami kívánatos, ugyancsak egy ilyen metszés, illetve találkozás eredménye, ám ebben a metszésben keletkező stimulens szintén összetett, jelképes és másodlagos, amennyiben maguk a társadalmi értékek alkotják. Bárhogyan is legyen, első megközelítésben azt kell mondanunk, hogy a személy axiológiai beállítottságának két forrása van. Vagyis ez a beállítottság az emberi viszonyulás egymást kölcsönösen

feltételező, két különböző nemének a terméke: az egyik a szubjektum viszonyulása mindazokhoz a tárgyakhoz, helyzetekhez, eseményekhez, amelyekkel kapcsolatba kerül (a korábbi tapasztalás), a másik a szubjektum és a társadalmi (általános emberi, illetve csoport jellegű) elvárás közti viszony.

A személyiség struktúráját az adott társadalom, kultúra, illetve csoport értékrendje határozza meg abban az értelemben, hogy a különböző társadalmi-kulturális egységek — összhangban az adott értékekkel — sajátos követelményeket támasztanak a személyiségprofiljait illetően. A kellést tolmácsoló nézetek arról, milyennek is kell lennie az adott közösség normális egyénének, kihatnak még a tartósabb biopszichikai struktúrák megnyilvánulásaira is, mint például a vérmérsékletre, az adottságra, különös tekintettel az öröklött lehetőségekre és a környezeti elvárások közti dialektikára. Még sokkal inkább érvényesül ez a befolyás a jellem összeállítására.

Konkrét megfigyelések számolnak be például arról, hogy egy Afrikában élő törzsnél a hétnek minden egyes napjára külön személyiségmodell van előírva, amely egy bizonyos szellemet testesít meg. Eszerint a más-más napon születettek eltérő személyiségi vonásokkal rendelkeznek. Itt olyan előre megszabott személyiségseleppel van dolgunk, amely letompítja a vele született biofizikai sajátosságokat, ugyanakkor hangsúlyozza a kulturális jellegzetességeket. Az egyének végső soron kisebb vagy nagyobb mértékben hasonlítani fognak a kívánt modellhez.³ Ez csak azért történhet így, mivel a csoport az élelemtől kezdve egészen a tanult ismeretekig mindent felhasznál annak érdekében, hogy a szóban forgó gyermek végül is az előírt modellhez hasonlóvá váljék. Ugyanigy a gyermek és majdan az illető felnőtt, miután már kicsi korától kezdve egyszerűbb elemek formájában beépíti magába az „eszményi Én“-nek a csoport által ajánlott és pozitívnek ítélt képét, minden eszközt igénybe fog venni, a túlkompenzálást is beleértve, annak érdekében, hogy azt ténylegesen megvalósítsa.

Az a tény, hogy a közösség tagjainak a szemében egy adott (társadalmi, etnikai, nemek szerinti) státushoz kapcsolódó személyiségstílus igazolást nyer, részben a hamis érzékelés jelenségeivel is magyarázható. Ha ugyanis egy bizonyos személynek sajátos portréja kell hogy legyen, magatartását, viselkedési megnyilvánulásait olyan torzításban fogják fel, illetve értelmezik, hogy az megfeleljen a közösségekben érvényben levő sztereotíp képnek. Vagyis a szóban forgó típusok olykor sokkal inkább a csoport szemében és tudatában léteznek, semmint a valóságban. A kétfajta értelmezés rendszerint kiegészíti egymást.

Szoros kapcsolat áll fenn egyfelől a testi felépítés, vérmérséklet, adottságok stb., másfelől pedig az axiológiai beállítottság között. Az sem kizárt, hogy a testi felépítés és a pszichológiai kép közti kölcsönviszony a genetikai alap egyazon irányú meghatározó szerepének az eredménye legyen, még ha nem is a Kretschmer vagy Sheldon által jelzett értelemben. Ugyanakkor — miként Sheldon rámutat — bizonyos határok között az egyén fizikai külsejét a sajátos értékrend, a személyes érdekek és törekvések is meghatározhatják.⁴

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a biopszichikai alkati tulajdonságok és az egyéni értékrendszer közötti viszony feltehetőleg nagyrészt közvetett jellegű; az Én-kép közvetíti. Ebből kiindulva, a biopszichikai alkati jellegzetességeknek az egyéni értékhierarchiára gyakorolt befolyását a következőkben összegezzük: az Én védelmének szükségletéből adódóan értékeknek minősíti az egyén azokat az emberi tulajdonságokat (a fizikai erőt, az intelligenciát, a szépséget), amelyekkel általános megítélés szerint nagymértékben rendelkezik. A szubjektum úgy szeretne feltűnni mások előtt, akárcsak saját szemében, mint akinek az adott társadalomban jelentősnek érzékelt tulajdonságai vannak. Felszínre kerültek más, bonyolult kölcsönös feltételezések is, a fiatalok és a serdülőkorúak esetében az egyéni értékrend, az önarckép és az eszményi Én között.⁵ Az elsajátított értékek a személyiség tulajdonképpeni elemeit alkotják; olyan motivációs vektorokként működnek, amelyek a konkrét viselkedést meghatározzák vagy szinezik. Ezt a tényt közvetlenül vagy közvetve, eltérő hangsúllyal, szinte mindazok elismerik, akik a személyiség és a motiváció kérdéseivel foglalkoztak. G. W. Allport⁶, J. Nuttin⁷ szerint például az életfilozófiában summázódó értékek adják meg a személyiség és tartalmát. R. Catelna⁸ ezek az értékek a magatartásokkal, érdekekkel és érzelmekkel együtt a „metaergek“ kategóriáját alkotják, vagyis a személyiség dinamikus oldalának fontos meghatározói.⁸ Az értékek továbbá azzal is azonosíthatók, amit más szerzők magasabb rendű motívumoknak és szükségleteknek⁹ vagy elvont eszményeknek neveznek.¹⁰

Mi abból indulunk ki, hogy az értékek és magatartások az emberi személyiségben lappangó, lehetséges szubjektív változókként vannak jelen. Ez a jelenvalóság az érzékelhető megnyilvánulások állandóságában és koherenciájában jut kifejezésre.

Az értékek és magatartások külső megjelenése a formák széles skáláján valósulhat meg, és ezek közül a három fő forma: a szóbeli kifejezés (vélemények), a gesztusokban tárgyiasuló jelentés és a tényleges nyílt viselkedés. A kísérleti vizsgálódások, akárcsak a mindennapi tudat, e három sík közti összhanghiány eseteinek érzékelése alapján joggal tesznek különbséget egyfelől a tüntető célzatú, kirakati, másfelől a hiteles értékek és magatartások között, s úgy tekintik, hogy ez utóbbiak tényleges, kemény próbatételét a tulajdonképpeni viselkedés, a tettek alkotják.

A szó és a tett, a magatartás és a viselkedés közti meg nem felelés természetesen nem jelenti feltétlenül (a kérdőívekben tett vagy a mindennapi válaszokban elhangzó) állítások hitelességének hiányát. A viselkedés érvényre jutásában olyan más személyiségi tényezők is közrejátszanak, mint az adottságok vagy a cselekvőkészség általános szintje. Előfordulhat, hogy egy olyan ifjú, aki a tanulásra belsőleg erőteljesen motivált, ne érjen el várható eredményeket (jó jegyekben, közlésekben) gyengébb értelmi képessége következtében. Hasonlóképpen azoknak, akiket magasabb cselekvőkészség jellemez, esélyük van arra, hogy mások előtt úgy tűnjenek fel, mintha tetteikben az érték, magatartás és viselkedés nagyobb fokú összhangja érvényesülne, éppen mert tettekre szebbek. De az értékek és magatartások gyakorlati tettere váltásában minden egyéb személyiségi változóval szemben a helyzeti összetevőknek van túlsúlyuk. A magatartás és a nyílt viselkedés közti összhanghiány abból a tényből is fakadhat például, hogy a szubjektum számára egyetlen cselekvési alternatíva létezik, amelyet egyéb körülmények kényszerítő hatása alatt, az adott helyzethez való igenlő viszonyulás hiányában is, követni kénytelen.

A körülményeknek a viselkedés meghatározásában játszott szerepét eltúlozva egyes szerzők a magatartásokat és értékeket csupán a viselkedés kialakulásának valószínűségi mozzanataiként említik, és kétségbe vonják azok lappangó, lehetséges, belső változókként érvényesülő minőségét. D. Bem abban az igyekezetében, hogy a kognitív konzisztencia elméletével egybevágó magyarázatot kínáljon, arra a következtetésre jut, hogy a magatartások tulajdonképpen valamely egyén viselkedésének más személyek által való leírásai vagy a saját viselkedés önrájzai.¹¹ Ugyanígy a differenciális pszichológiában és antropológiában találkozhatunk azzal az állásponttal, amely szerint nem beszélhetünk az emberi közösségben megoszló értékekről, hanem csupán viselkedési konformizmusról. Az értékek ugyanis nem egyebek a kutató által alkotott olyan dedukcióknál, amelyeknek nincsen fedezetük az egyének tudatában.¹² Közismert továbbá az a felfogás, hogy az értékek jobbára csak racionalizációk, igazolások, szublimációk azzal a rendeltetéssel, hogy megszépítsék a leginkább érdekből fakadó viselkedési megnyilvánulásainkat, vagy hogy megteremtsek az összhangot aközött, amit hiszünk, és aközött, ami ténylegesen adva van. A szóban forgó elméleti álláspontok, noha túlhajtják a helyzet szerepét, mégsem tekintenek el a motiváció valamennyi fajtájától. Jelen van bennük — nemegyszer kifejezett megfogalmazásban — az a feltevés, hogy az alapvető emberi szükségletek, érdekek (a tulajdonképpeni fiziológiai szükségletek, de a hatalom csábítása is, a kényelemigény stb.), a környezettel való kölcsönhatásban, a viselkedés meghatározó tényezői. Kétségbe vonják ezzel szemben a magasrendű szellemi értékeket.

Anélkül, hogy lebecsülnék a helyzeti tényezők fajsúlyát, a társadalmi struktúrák és a történelmi események szerepét, hiszen ezek nyilvánvalóan rányomják a maguk bélyegét tudatunkra, viselkedésünkre, továbbá anélkül, hogy tagadnánk az egyéni és csoport-életfilozófia funkcióját az adott valóság igazolásában, hadd mutassunk rá a továbbiakban azokra a módokra, amelyek révén az axiológiai struktúrák mégiscsak ellentállnak a helyzetnek és annak, amit axiológiai negentrópiaként jellemezhetnénk.

Mindenekelőtt hadd jegyezzük meg, hogy helyzetek nemcsak úgy egyszerűen léteznek a konkrét egyén számára, de bizonyos határok között maga az egyén termeli őket. Bizonyos értelemben az axiológiai beállítódás a viselkedésben megszokszorozódik — a matricaképződés törvénye szerint. Ilyenképpen az értékek és magatartások úgy jelennek meg, mint a helyzetek és a viselkedés okai.

Másodszor az ember számára rendszerint adva van a lehetőség a helyzetek kiválasztására, hiszen a körülmények együttese nem teljesen merev. Ha beszélhetünk a személynek a helyzetek iránti rugalmasságáról, ugyanolyan joggal szólhatunk a helyzetek rugalmasságáról is a személyekkel szemben. A propagandatevékenységben, a magatartás megváltoztatására irányuló gyakorlatban kimutatták a szelektív önexponálás mechanizmusának működését, ami jelzi a szubjektumnak azt a törekvését, hogy rendszeresen kitérjen a meggyőződésének ellentmondó információk, hírek, helyzetek elől.

Végül azt is tegyük hozzá, hogy a helyzet nem önmagában hat az egyénre, hanem mint érzékelt és értelmezett körülmény-együttes. Az egyének a helyzethez való alkalmazkodásával együtt végbemegy bizonyos értelemben a helyzet hozzá-

idomulása a saját értékekhez és érdekekhez. Ebben a folyamatban, az egyéni értékek és magatartások erőteljes befolyása alatt — az érzékelés első biztonsági-övként működik a tartós személyiségi struktúrák védelmében. Az érzékelésben az egyéniségi együttható annál nagyobb, minél kevésbé strukturáltak és minél bonyolultabbak az ösztönzők, mint a társadalmi tárgyak és az interperszonális viszonyok jellemzői. Az érzékelési aktusok egyben értékelő és értelmező mozzanatok is, amelyek az alkati rácozat közvetítésével hatnak. Ezért nem véletlen, hogy a társadalmi percepció egyre gyakoribb téma nemcsak a társadalmi lélektanban, hanem az antropológiában és a szociológiában is.

Mindezek ellenére azt feltételezni, hogy az emberi személy és a csoportok nem azzal összhangban cselekszenek, ami létezik, hanem azzal, amit létezőnek vélnék — lásd a szélsőségesen szubjektivistá fenomenológiai álláspontot —, egyet jelentene a közös akciók és a gyakorlati hatékonyság megértéséhez vezető út eltorlaszolásával. A kérdéses álláspont természetesen nem jár együtt feltétlenül a szubjektív idealizmussal, hiszen az érzékelnek létezhet megfelelője az objektív valóságban. Így például A. Murray különbséget tesz „alfapressz” és „betapressz” között, az előbbi a környezetnek a szubjektum által érzékelt egységeit jelenti, az utóbbi pedig azok objektív változatát.¹³

Ha a valóság helyes tükrözése lehetőségének elvéből indulunk ki, véleményünk szerint a viselkedések előrejelzésének kérdése megoldható, a fenomenológiai dilemmák pedig elkerülhetők azzal a feltétellel, hogy különbséget teszünk a rövid távú és hosszú távú előrejelzések között. Az első esetben nagyobb mértékben számításba kell venni a szubjektum elképzelését a helyzetről, függetlenül attól, hogy az hamis vagy valós. A hosszú távú előrejelzés esetében szükség van magának a helyzetnek a tanulmányozására, mivel minél huzamosabb az az idő, amelyben az egyén ki van téve egy helyzetnek, annál nagyobb a valószínűsége annak is, hogy az adott helyzet a maga valóságos jegyeivel érvényre jusson.

Az axiológiai negentropia bizonyításakor célszerű továbbá különbséget tenni a szokványos helyzet és a határhelyzet között. A normális konkrét élet zajlása olyan játéktérrel tételiz fel, amelyben az axiológiai meggyőződések tárgyasulása és érvényre jutása tág határok között mozoghat. Ezzel szemben a szélsőséges helyzetekben a választási határok leszűkülnek, olykor egészen az egybeolvadásig.

Az axiológiai beállítódás ellenállása a körülmények entropikus nyomásával szemben egyénenként és csoportonként is változik. Ha már most a fenti tételtől visszakapcsolunk a helyzet típusok értékelésére, az alábbi következtetésre jutunk: tekintettel arra, hogy a szokványos családi életkörülmények ugyancsak bonyolultak és határozatlanok, csak a végletes helyzetek kristályosítják ki az egyéni értékrend mélységét és erejét.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a saját értékek az egyének és csoportok számára úgy jelennek meg, mint abszolút viszonyítási keretek, mint egyetemes mércék a többi ember értékelésében és megértésében. Számolnunk kell egyfajta axiológiai engesztelhetetlenségi tendenciával, ami az etnocentrizmusban, csoportközpontúságban és az egocentrizmusban nyilvánul meg. Tegyük mindjárt hozzá, hogy a csoportok és az egyének az értéktolerancia foka, az axiológiai nyitottság szöge tekintetében is különböznek egymástól. A merevség, illetve ezzel ellentétes párhuzamban az axiológiai nyitottság jelensége, úgy tűnik, közvetlen negatív, illetve pozitív összefüggésben van a társadalmi-kulturális tapasztalatok változatosságával, a kultúra és intelligencia fokával.

Ha általános jellemzést akarnánk adni, azt kellene mondanunk, hogy más pszichikai folyamatokkal és jegyekkel (az Én-képpel, magatartásokkal, érdekekkel stb.) szoros kölcsönhatásban az axiológiai mozzanat sajátossága a személyiség-struktúrában elsősorban abban áll, hogy stratégiai normatív funkciót tölt be a legmagasabb hierarchiai szinten. Az axiológiai meggyőződések maguk is alrendszerre szerveződnek, mégpedig oly módon, hogy egyúttal kiváltságos helyet foglalnak el a személyiség struktúrájában. Tartalmuk felfedezhető más motivációs összetevőkben és különös viselkedésekben is. Mindez azt eredményezi, hogy a konkrét kutatások és az alkalmazott eszközök síkján az értékek, érdekek és magatartások közötti eltérések elmosódottabb formában jelentkezzenek, illetve egyenesen elsikkadjanak.

A dialektikus és történelmi materializmus episztemológiai álláspontja szerint a megismerés nem más, mint a szubjektum érzékelési-intellektuális sémái és a tárgyak tulajdonságai közti kölcsönhatás, találkozás. Ez a sajátosság valamelyes bizonytalansági mozzanatot visz bele a megismerés tényébe, nem annyira magának a szubjektivitás jelenlétének a következtében, mint inkább annak nehézsége vagy éppen lehetetlensége folytán, hogy a keletkezett képben különválasszuk a szubjektum hozzájárulását a tárgy hozzájárulásától. Ennek a megállapításnak az érvénye

különböző fokú lehet a vizsgált tárgyak rendjétől, nagyságától és természetétől függően. Okkal feltételezhetjük, hogy a pontatlansági arány azoknak az értékeknek a vizsgálatában kap hangsúlyt, ahol azonos természetű és nagyságú elemek kölcsönhatásáról van szó. A saját ítéletek, előítéletek, magatartások, értékek kivetítése feltehetőleg akkor hangsúlyozottabb, amikor maguknak az értékeknek a megismerése forog kockán. Ha hosszú időn át az európai kultúra képviselői és különösen a filozófusok egy idillikus kép felvázolására törekedtek az emberi lényegről általában, akkor ezt a körülményt a fentiek értelmében lehet magyarázni. Azoknak az akadályoknak és kockázatoknak a hangsúlyozása, amelyek a megismerő szubjektum és a megismerendő tárgy természete közti kölcsönhatás nemét illetően az axiológiai mozzanat vizsgálatokor felmerülnek, nem kell hogy gnoszeológiai relativizmusba és pesszimizmusba torkolljon. A kérdéseknek ebben a körében is az érvényes igazságokhoz vezető termékeny út megköveteli, hogy ne maradjunk kizárólagosan az elméleti spekuláció síkján, hanem leszálljunk a szilárd tények világába, még akkor is, ha az egyéni axiológiai választás, a szubjektivitás maga is kihat a vizsgálandó témák és a módszerek megválasztására, de még inkább az eredmények értelmezésére. Annyi mindenképpen bizonyos, hogy a szubjektivizmus, a saját értékítéletek súlya jelentősen csökkenthető, és egy olyan komplex episztemológiai stratégia, amelyben a minőségi módszerek összekapcsolása a dolgok belülről történő szemléletével, illetve az azt biztosító, szigorúbb mennyiségi technikákkal: főkövetelmény, s hiteles eredményeket kínálhat ezen a téren is.

Sztranyiczki Gábor fordítása

JEGYZETEK

1. R. Linton: *Fundamentul cultural al personalităţii*. Buc., 1968.
2. S. B. Simon: *Values Clarification*. New York, 1972.
3. V. Pavelcu: *Invitația la cunoașterea de sine*. Buc., 1970.
4. S. Hall—G. Lindsay: *Theories of Personality*. New York, 1966.
5. P. Iluț: *Atitudinea față de valori și imaginea de sine*. In: *Probleme sociologice ale tineretului*. Cluj, 1973.
6. G. W. Allport: *Pattern and Growth in Personality*. New York, 1965.
7. J. Nuttin: *Structure de la Personalité*. Paris, 1968.
8. S. Hall—G. Lindsay: *I. m.*
9. B. Zörgő: *Motivația*. In: *Psihologia generală* (red. Al. Roșca). Buc., 1975.
10. Al. Roșca: *Motivale acțiunilor umane. Studiu de psihologie dinamică*. Cluj—Sibiu, 1943.
11. J. D. Bem: *Self-Perception: an Alternative Interpretation of Cognitive Dissonance Phenomena*. In: *Attitudes*. London, 1973.
12. E. Schweisgut: *Les attitudes envers le métier militaire chez les sous-officiers de l'armée de l'air*. *Revue Française de Sociologie*, 1976. 4.
13. S. Hall—G. Lindsay: *I. m.*

Simon Sándor rajza

Egy „opus humanum“

Bár két múza nevét viseli homlokzatán — a történetírást patronáló Klióé és az epikus költészetet ihlető Kalliópé — az a nagyszabású épület, amelyet Csehi Gyula emelt szemmel látható intellektuális szenvedéllyel, struktúrájában az előbbiekek szellemi védnöksége mellett, egy harmadik múza is ott rejtőzködik: a tudomány és a művészet közötti hidakat, az értelmi és az intuitív megismerés titkos egységét keresők inspirátora, Urania. E terjedelmes és élvezetes mű szerzője, Csehi professzor nagyon is tudatában volt annak, hogy vállalkozásaiban mennyire fontos a költészet és a tudomány egymásratalálásának ez az egységesítő tanúja. Ő maga, munkája bevezetésében, Urániát Klió és Kalliópé mellett emlegeti mint pogány szentháromságot, amelynek jegyében képzeletbeli útra indul.

Azért említem ezt az egységesítő ókori szimbólumot, hogy már előljáróban jelezzem az — egyáltalán nem mindennapi — vállalkozás lényeges vonását, melyet a *Klió és Kalliópé*ban (majd később, az 1969-ben megjelent *Modern Kalliópé*ban) látjuk materializálódni. Csehi Gyula némiképpen a tudós és a műélvező erőit egyesíti, az előbbi módszertani szigorát az utóbbi esztétikai kifinomultságával. Művei persze nem kerülhették el a lehetséges csapdákat, amelyek az avatott tudósra leselkednek, sem a skolasztikus pedantériát, sem pedig az inerc esztétika könnyen fellobbanó lelkesedését. De a legtöbbször sikerrel állja ki e kockázatok próbáját, hála annak a képességének, hogy ki tudja egyenlíteni, egységbe tudja hozni az ellentéteket, valamilyen belső mértéktartással hárítja el a szélsőségek veszélyét. A két említett könyvben — amely természetesen az irodalomtörténet és -teoretikus Csehi Gyula fő műve — pedagógiai elhivatottságát ismerjük fel egy paradox módon nem didaktikus, hanem inkább esszéisztikus barangolásokra vagy éppen szellemi kalandokra hajlamos elmének. Ezt a fajta pedagógiát Goethe védnöksége alá helyezhetnők, mint nyilvánvalóan „pedagógiai helyszínt”, az eszmenyi Kasztaliához tartozót. Az ilyen szellem nem idegenkedik — miért is idegenkedne? — a mitológiai utalásoktól, a műsák fennhatóságától, az antik mintákra való hivatkozásoktól. Csehi Gyula legjelentékenyebb munkáinak tudományos-művészi ötvözeté egy magasrendűen pedagógikus formáló-informáló igyekezet eredménye.

Egyébként ezt az ötvözetet nem csupán az a szellem magyarázza, amely a modern magistert alaphivatása szerint vezérelte, hanem tanulmányainak története is. Ime néhány ide vonatkozó adat. Párizsban, Bécsben és Kolozsváron végzi egyetemi tanulmányait. 1935–1947 között középiskolai tanár, később egyetemi tanszékvezető, irodalomelméletet és esztétikát tanít. Fontosabb irodalomtörténeti munkái: egy tanulmány *Diderot*-ról (1943) és egy másik: *Heine, a harcok költője* (1952). Az ötvenes és a hatvanas években Csehi Gyula élénk publicisztikai munkásságot fejt ki, kivált a kortárs jelenségekre vonatkozó irodalomkritika területén. Tanulmányait és cikkeit a *Munkásosztály és irodalom* (1963) című kötetben gyűjti össze. Csehi professzor főművei azonban azok a dolgozatok, amelyekben a szakavatott, kiváltságos olvasó tapasztalatát ötvözi egybe a mélyenszántó gondolkodó reflexióival a történelem és az irodalom összefüggő jelenségeiről.

A *Klió és Kalliópé* című kötet kompozíciója jellemző arra a felsőfokon oktató *forma mentisre*, amely a spekulatív okfejtést a példaként szolgáló képekkel egyesíti; ennek a szellemnek a jegyét viseli a tárgyalt téma anyaga, az, amit tudomány és költészet ötvözetének neveztünk. Inkább a nagyon átfogó és szerteágazó esszé kompozíciója ez, mint a tudós egyetemi traktátusé. A szerző fegyelmet kényszerít magára, de él azzal a szabadsággal is, hogy át lépjen az önként vállalt rendből eredő korlátokon. Ihlető műzsáí valóban érvényesítik jelenlétüket a könyv *formájában* is (főként ha a formát arisztotelészi jelentésében fogjuk föl, mint az *entelecheia* művet formáló, dinamikus erejét). Eppen belső dinamizmusával hőkent meg egy kissé ez a forma. Mert meghatározó képletek, kifejtések követik egymást, és összefonódnak példákkal, művek bemutatásával, gondolkodókra és művészekre vagy műveikre reflektáló részek váltakoznak elméletiekkel. S mindez valóságos áradatban, hogy aztán az értekezés széles felületeket ellepve számos,

A szerzőnek a *Clio și Caliope sau despre limitele istoriei și literaturii* című kötethez írt előszavának közlésével emlékezünk Csehi Gyulára, aki 1980 novemberében töltötte volna be 70. életévét.

latszólóg lusta ágat, tudós kitérőt követve visszakanyarodják a közvetlen, a fő merbe. A benyomás *suspense*-okkal tarkított epikus építkezése vagy variációkkal ékített témáé, amelyben a téma mintha olykor elsikkadna.

Mi is a téma? Csehi Gyula arra törekszik, hogy felkutassa, kimutassa a történelem (az időben megvalósuló emberi valóság) és a memória érintkezési felületeit. Elsődlegesen filozófiai probléma ez, az emlékezéssé visszaváltott levése, az ember képességéé az önmegtartásra és az átalakulásra. A történelem mint olyan — az átélő idő hivatkozási alapja — fontos szerepet tölt be a mű ökonómiájában. De maga a történelem is mint történelmi átélés — emlék, és éppen mert átélük, szakadatlanul arra törekszik, hogy emlékké váljék. A memória által pedig a történelem másodlagosan is felbukkan, mint történetírás. Itt lép közbe a történelem síkján (sosem az *azonnali* átélésekén, hanem *közvetetten*, az emberi tudat révén) az elágazás — ha így nevezhetjük —, a másodlagos diszkurzív síkoké, amelyek a történelmi előtérre vonatkoznak. Követhető egyfelől modern felfogásunk szerint a történetírás vonulata, másfelől az epikáé, a szorosan vett elbeszélése. Az együttállás és különválás relációi, a diszkurzív szöveg e két modalitása a századok folyamán — íme Csehi Gyula munkájának alapvető célkitűzése.

Jól tudta a tudós professor: a folytonosság Klio és Kalliope együttműködésében valóban kimutatható, együttműködnek (főként a jelenkorban tapasztalható) válságok ellenére „a múlt megörökítésében és megismerésében, a változó és mégis egy és egységes emberi lényeg megértésében”. A lényegi vonások tartóssága nem jelenti azonban a levés, a mutációi tagadását, főként ha a szóban forgó alany maga az emberi történetiség és ennek tükröződése bizonyos kifejezetten történelmi, vagyis mindenféle átalakulásnak és forradalomnak alávetett művészetekben. Am mindamellett, ami a történetírást elválasztja a szépirodalmi epikától, s amit Csehi professor meghatározásai és fejtegetései megvilágítanak, van egy — a szerző által ismertetett — közös feladata a történetírásnak és az epikának abban, amit Schiller az ember, az emberiség „esztétikai nevelése”-nek nevezett.

Tanulmánya központi témáját alátámasztó tételeiben a *Klio és Kalliope* szerzője egy ötletes módszert alkalmaz, amelyben az olvasónak szánt *captatio benevolentiae*t láthatunk, de propedeutikai eljárást is, hogy a kölcsönösség viszonyában álló történetírás és szépirodalom közvetítésével bevezessen *in medias res*. S teszi ezt egy drámai, kiváltképpen látványos s egyben erős emberi visszhangú történelmi esemény, Pompeji pusztulása és újjászülése kapcsán. Tudományos, történelmi, irodalmi és művészeti tények és filozófiai eszme-futtatások versenyeznek az eset érzékeltetésében.

Csehi Gyula terminológiájában a valóságot, az írott tanúságok hivatkozási alapját a *modell* alkotja. Eleven, színes, lángoló (színeit magától a ténytől kölcsönöz) expozícióban ismerteti Pompeji életének és megsemmisülésének képeit, úgy, ahogyan ókori geográfusok és történészek (Dio Cassius, főként pedig Plinius), majd a régészeti kutatások (Winckelmann), az úti jegyzetek (Goethe), Dumas-père, valamint lord Edward Bulwer-Lytton bemutatják. Szerteágazó építmény ez, az antik tragédia parabolikus képeivel indul, és kibontja szemünk előtt a történelmi tényeket ismertető historiográfiai-narratív szöveg változásainak elmélkedésre serkentő látványát.

A *Klio és Kalliope* példaanyaga, anélkül hogy bárhol is túltengővé válna, gazdag és változatos. A Vezúv lábánál fekvő antik városok pusztulása és feltámadása után Goethe közvetítésével — aki nemcsak Itáliában volt vándor, hanem részt vett nézőként a valmy-i ütközetben — áttérünk egy másik *történelmi modellre*, a francia forradalomra, amint megküzd az európai reakcióval. És a *modellek*, akárcsak visszatükrözéseik, tovább sokasodnak. A feltételezett multani rituális áldozatokat tárgyaló perek, a „Dreyfus-ügy”, a „fehér rabszolga”-kereskedelem, a Bastille ostroma, az októberi forradalom olyan jól kiválasztott drámai jelenetek, amelyek kellőképpen megvilágítják egyfelől a történelem és a történetírás, másfelől a történelem és az epika viszonylatának lehetőségeit: egyetlen illusztráció sem öncélú, szükségtelen, csupán csak illusztráció. Eszme-futtatások sokasága társul a szövegekhez. A „képzelt irodalma” és a „dokumentumirodalom” nagy sikjaiból, átfedéséből a kutatás számos új, járulékos sikja következik. Mert ha Csehi professor könyvének első részében két pólus van — modell és tükrözés —, a valóságban ezek mágneses terei magukhoz vonzzák és feltárják a formák, struktúrák sokféleségét.

Szerzője asszociációs képessége érdemén a *Klio és Kalliope* irodalomelméleti kompendiumnak bizonyul, de művészet- és irodalomszociológiai, történelemfilozófiai, kultúrantropológiai vonatkozásokban gazdag esszének is. Főként a kötet második részét dúsítják elméleti kitérők szomszédos területekre, amelyek közül egyik-másik eléggé távol esik magától a tárgytól. Az *Irodalom és történelem* címmel

jelölt elméleti kutatási terület kijelölésével, amely a választott pólusokat tekintve hasonlóságokat mutat az első rész történelmi-illusztratív vonulatával, a szerző felvontatja azokat a fontosabb szakaszokat, amelyek „az ember nyomainak” evolúcióját jelzik, az írás kezdeteit, a jelrendszerek megjelenését, írás, szöveg és irodalom kapcsolatát. Ugyanigy a történelem mint történetírás mutációit követve a diszkurzív módozatok folyamát vizsgálja fel, reflektál a stílusalakzatok változatoságára, a historiográfia történetét, az irodalom fogalmának kialakulását stb. foglalja össze. Ahogyan előre haladunk a műben, az esszé szétágazó, némiképp enciklopédikus jellege mindinkább nyilvánvalóvá lesz.

A mű legeredetibb része a „dokumentumirodalom”-mal foglalkozik (amelyet szembeállít vagy pontosabban viszonyrendszerbe helyez a „képzletbeli”-vel, a fikcióval irodalmával, egy tágabb szépirodalmi keretben). Sehoh sem nyilvánvalóbb történelem és irodalom kapcsolata, mint a szépirodalomnak ebben a fő „ágában”. Életrajzok és önéletrajzok, naplók és emlékiratok, úti jegyzetek, publicisztika, pamflet, kritika: egy egész dokumentáris irodalmat egészítenek ki kutatónk szemében, teljesen indokoltan az irodalomteoretikusok, de bizonyos vonatkozásban az irodalomtörténészek is. A dokumentumirodalmat kettőssége, „kételtű” volta, kétfelé — a szépirodalomhoz és a tudományhoz (szociológia, történelem, természettudományok stb.) — tartozása juttatta erre a bizonytalan, kétes sorsra. Csehi Gyula része a valóságirodalom tudományos megalapozottságú törvényesítésében tagadhatatlan fontosságú. Mert tanulmányában nem csupán a dokumentumirodalom formáinak elemzéséről van szó, hanem kísérletről a jelenség lényegének megragadására, s ezzel annak az útnak a felkutatásáról, amely a modern irodalom helyesebb értelmezéséhez vezet. A dokumentumirodalom fogalmköréből a kutató kizárja a „régii irodalom” minden nagy műfaját, akárhogy is kapcsolódnának ezek a történelemhez. Hiszen ez a kapcsolat csak „az anyag”, „a témák” átvételén nyugszik, a „dokumentumok” felhasználásán, kritikai szellemtől mentesen, minthogy a klasszikus tragédiák és eposzok szerzői nem rendelkeztek sem a történelmi fejlődés, sem az emberi és társadalmi specifikum tudatával. Csehi professzor éles elmével ragadja meg az irodalmi modernségnek azokat az átmeneteket, amelyek lehetővé tették a dokumentumirodalom formáinak megjelenését. Felfigyel azokra a XVIII. század irodalmában megjelenő struktúrákra, amelyek mint az „egyéni hang”, az „invenció és fantasztikum”, a „bensőséges líraiság”, az „önvallomás” módozatai a szerzőnek a műben való közvetlenebb jelenlétét segítik felszínre. Ugyanakkor azonban a modern irodalmak kialakulása egyidejű a „történelmi érzék” és a „történelmi kritika” fejlődésével. A történetírás statútumának, mintáinak, módszereinek belső átalakulása, főként a múlt századtól kezdődően, a történettudomány bizonyos fokú elhatárolódása (elsősorban modern pozitivisták formáiban) nem jelent teljes szakítást. A történetírás történelemtudománnyá alakul, de a dokumentum mint olyan irodalmi-művészeti síkon is új értékkel, új jelentésekkel gazdagodik. Azt mondhatnók, hogy a történelmi *discours* művésztetlenülése új területeket hagy fedezetlenül, amelyeket a szépirodalom, az elbeszélés siet termővé tenni. Már magából a szépirodalom felparcellázásából (a képzelet és a dokumentumok irodalmára) a modern tudatában az egyik vagy másik irodalmi lehetőség kiterjesztésének lehetősége következik. Ez a felosztás mindenkor az irodalom létének egyetemes jelensége volt. Nem szükségtelen megemlítenünk azt a sokatmondó részletet Pliniusnak egyik, Tacitushoz intézett leveléből, amelyet a *Klió és Kalliópé* idéz: „Más az levelet, és megint más történetet írni, barátoknak írni vagy a közönségnek.”

Persze az a kutatás, amelynek a tanulmány szerzője aláveti a dokumentumirodalmat, nem korlátozódik az effajta irodalom releváns lényegére. Akár a fikcióval fennálló összefüggéseiben tárgyalja a dokumentumot, vagy ott leli fel, ahol az irodalom és a történelem egymásba torkollik, akár meghatározza a „modell”, a „prototípus” és a „típus” fogalmát, vagy elidőz, tűnődik, definiókat közöl, s illusztrálja a dokumentumirodalom műfajait és formáit, esetleg körülírja a történelmi regényt, a kitérők, amelyek az alapeszme fő menetét kísérik, mindig dokumentációnak is érdekfeszítőek. Mert ennek a műnek talán nem a legelhanyagolhatóbb érdeme az az információtömeg, amelyet meglehetősen könnyedséggel, de sosem könnyelműen kezel.

A szerző reflexiói reflexiót váltanak ki, miközben némely vélekedése módosítást igényelhet. Így például éppen kulcsfogalmaival — „modell”, „prototípus”, „típus” — meglehetősen szemantikus esztétikának és kultúrfilozófiának adózik. De meg kell értenünk, hogy a történelem és az epika összefüggéseit követve a gondolkodó a tükrözésesztétika kategóriái közé rekesztette be magát. Még egy olyan értékű munkának is, mint Erich Auerbach *Mimesise* (amelyet egyébként Csehi Gyula hasznosított is), felróható, hogy teljesen mellőzi a szépprózának azt a láncolatát, amely nem az általa tárgyalt ábrázolásmód mechanizmusát követi.

Am a *Klió és Kalliopé*ban — az esszé anyagának hihetetlen gazdagsága ellenére — megfigyelhető hiányosságokat pótolja, egyes eljárásait magyarázza a kötet folytatása, a *Modern Kalliopé*. A történelmi valóság és a modern elbeszélő irodalom összefüggéseinek vizsgálatát viszi tovább ez a könyv, amelyhez éppen a XIX. és a XX. század regénye kínálja az elemzés fő tanúszóvegeit.

Anélkül, hogy annak rendje s módja szerint analitikus volna, Csehi professzor előnyben részesíti a kritikai hermeneutikával szemben az irodalomszociológiai természetű kutatást, és a (történelmi és irodalmi) tényekre alapozza vizsgálódásait, de azokra az értékekre is, amelyek mellett szenvedélyesen kiáll. A *Klió és Kalliopé* első lapjára írott jelmondat idézet Goethe mondásaiból. Történész és költő — tisztesség nem essék szólván — versengésére utal. Már Arisztotelész kifejtette a *Poétiká*ban véleményét a költészetnek a történetírásnál „filozofikusabb” jellegéről. Goethe egyensúlyban tartja az írás e két területét. „Mindegyiket — mondja ő — a maga koszorúja illeti meg.” Csehi Gyula felfogása alapvetően goethei. Az ellentétek egységének embere, túlhaladott ambivalenciáktól áthatott szellem, a kiegyensúlyozási kísérletek, megadva mindenkinek azt, ami megilleti, hajlékonyan nemes *opus humanumot* épít.

Szilágyi Júlia fordítása

CRISTINA-GEORGIA MIRCESCU

MEDDIG LEHET

Suhanni, mint a felhő,
a percen át.
Hallgatni hegyi csermely
tisztá dalát.

Fiatalnak maradni,
szökellni még.
Nem hinni, hogy a lelked
lassan kiég.

Nem hagyni, hogy befonjon
a lomha köd.
Kézen fogni a társad,
szeretni őt.

Kiáltani, ha visszhang
nem is felel.
Reménykedve sietni
a csúcsra fel.

Gyáván meg nem hajolni
senki előtt.
Sugározni szívedből
folyton a hőt.

Felemelni a napra
tekinteted.
Jó volna így örökké —
meddig lehet?

VERESS ZOLTÁN fordítása

SVÁJCI KÉPZŐMŰVÉSEK

1. BRUNO BAERISWYL; 2—3. PIERRE SPORI; 4. RAYMOND MEUWLY

Változatok a türelemre

UTAK
ESZMÉK
VITÁK

Jó, hát legyen Gouda. Elfogadjuk az érveket. Rotterdamból nem érünk vissza délig Utrechtbe. Aztán meg ilyen rövid idő alatt mit látnánk a világ legnagyobb kikötőjéből? Még ha felmennénk a kilátótoronyba. De vasárnap van, és végre valóban május, melegen süt a nap — biztos sokan lesznek. A mindentudó turistatájékoztató különben is kioktatott (Hollandia civilizációs szintjéhez méltó színes fotókkal támasztva alá a kategorikus szöveget), hogy a Spido sétahajóinak igénybevétele nélkül nem ismerhetjük meg Rotterdam nevezetességeit. Marad a többi „dam“ mint későbbi lehetőség, de egy bizonyosan, ám az Amster-dam (azaz Amszterdam), s a vízből látunk még

eleget, ha nem is épp a deltát, a híres Delta Expót — amit ugyancsak nem szabad az ide érkezőnek elmulasztania. Megnézzük azonban a szélmalomokat, a csatornák között, és ez sincs tanulságok nélkül. Känderdijkben 17 darab van belőlük: azért ilyen sok egymás mellett, mert nem gabonát, hanem a vizet örölték (amikor még működtek) — hajtották át egyik csatornából a másikba, így szabályozva a vízszintet, biztosítva a mindegyre támadó tengerrel szemben a szárazföldet. Most látom csak, a szélmalomok közelében, milyen böles a mi húsz évvel ezelőtti irányelvünk, amely az irodalomkritikusokat is kiküldte a nagybetűs VALÓSÁGba, hadd ellenőrizzék a helyszínen, helyes-e a frissiben olvasott metafora, egyezik-e a láthatóval, azaz kielégítő-e a mű. Mert ha én nem jutok el Hollandiába, nem ébred fel (ha későre is) éberségem a középkor csökevényeit még magában hordó irodalommal szemben, és sosem jut eszembe megkérdőjelezni a (gyanítom) Cervantesre visszavezethető „szélmalomharc“ termelésellenes értelmezését; igaz ugyan, hogy a derék lovag (feudális elfogultságában) megvívott a szélmalommal, de íme, létezik egy másfajta, előremutató, pozitív szélmalomharc is, amelyet a dolgozó ember vívott, sikeresen, az őt leigázni akaró természettel. Noha napidíjat nem kapok — s főként nem guldenben — e felismerésért, újlág megbizonyosodom, milyen helyes olykor odahagyni a szerkesztőséget, a könyvtárszobát, és kiszállni vidékre, mondjuk pár ezer kilométerre — még az irodalomtörténészek, a műtésznek is.

E szélmalom-kitérő után megérkezünk Goudába, ahol az 1450-ben épült gótikus városházával szemközt az 1668-as Városmélegen most is minden csütörtök reggel az aranyárga goudai sajtot mérik. Ma azonban vasárnap, sőt ünnepnap van, műemlékek, múzeumok zárva, a vendéglő teraszán viszont háborítatlanul ihatjuk a jó holland sört s a kávé. És a múltban-gyönyörködés helyett megvitathatjuk a hollandiai középfokú oktatás mai helyzetét, gyakorló apaként e témában jól tájékozott geológus barátunkkal, úrvezetónkkal. Annyian szólnak bele ezekbe az iskolai dolgokba, hogy én mint antipedagógus igazán nem akarok újabb ötletekkel szolgálni, ami azonban különösen vonzó számomra, így első hallásra, az a különböző iskolatípusok közötti fokozatosság (színvonalban) s a lehetőség biztosítása, hogy a többre képes gyermek menet közben átváltson, jobban felkészülve az egyetemi tanulmányokra. A kávéról és a kötetlen csevegéstől felfrissülve, autóba szállás előtt visszakanyarodunk még a valóban nem hétköznapian szép városháához. És most már — valamikori jó reformátusként — tudom, hogy ide a predestináció hozott minket. Bár keveset láttam belőle, egyszerre hajlandó vagyok elfogadni a prospektus-reklámot igaznak: Gouda Hollandia turisztikai szíve. Ez a szív nem tárulkozott ugyan ki nekünk teljesen, de az egész ország megértéséhez nélkülözhetetlen, lényegi s nem csupán turisztikai igazságot árult el. A városháza homlokzatán a németalföldi történelmet magyarázó, e tájakon ma is alaptörvényként funkcionáló latin jelmondat olvasható. Audite et alteram partem. Hallgasd meg a másik félt is! Hát igen, a sokévszázados józanság — amelynek persze itt is megvoltak a véres előzményei — többet jelent, mint a legragyogóbb gótika, a legpompásabb sajt s a legötletesebb szélmalom. De hogy ezek külön-külön olyan szintre juthattak, amiért e kis országra még mindig odafigyel a világ, alighanem a valósággá váltott jelmondatnak köszönhető, benne kell keresni a magyarázatot. Sőt, visszagondolva más városokban és országokban szerzett tapasztalataimra, úgy érzem, eszerint kell át-

rendeznem az élményeket: ez az a viszonyítási alap, amely többet mond a különböző autóáraknál, a járműsűrűségénél, sőt a vonatok és a közvécék tisztaságánál is. Tehát: Audite et alteram partem!

Utrecht, a régi (és az új)

Hét év alatt harmadszor járom Utrecht utcáit, először és másodszer elszalasztott vagy akkor még potenciálisan sem lehetséges megfigyeléseket teszek (azóta épült fel az építészeti-városrendezési csodának minősülő mincknevezem, amely egyik végén állomásul, többi „végén“ üzeletházasként s ki tudja még mi mindenként szolgál), de a jelmondatot sehol sem pillantom meg. Ez azonban a legkevésbé sem zavar, úgysem a házak falán ékeskedő felszólítások szabják meg az életminőséget. Persze, jólesik, ha szemünknek, fülünknek kedves szavakkal találkozunk, ennél is jobban viszont, ha maguk a falak árasztják az „Audite et alteram partem“ melegét, s a falak közt élő emberek ma is gyakorolják e történelemtől rájuk mért életbölcsséget.

Az új, a modern Utrecht, amely természetes egységet alkot a régivel (külsőjében éppúgy, mint szellemében), éppen ezt cselekszi: meghallgatja őst, a jó öreget, de (és!) a csatornák partján, a kávézóknak félmeztelenül napozó fiatalok is szemmel láthatóan jól érzik magukat benne. Akárcsak a messziről jött idegen. A turisztikai reklám szintjén sem avult még el az „Unie van Utrecht“, az Utrechti Unió 400. évfordulója, az utrechti, pontosabban vianeni Magyar Otthon kiadványa jóvoltából pedig fordítanom sem kell már mindazt, amit az 1579. január 23-i eseményről és előzményeiről tudni illik a városba látogatóknak, tudni érdemes a hazakerzőnek. A mai Hollandia és Belgium területén a XVI. század közepén tizenhét többé-kevésbé önálló tartomány (tizenhét szélmalom...) állt, közös csak az uralkodójuk, a Habsburg-házhoz tartozó II. Fülöp spanyol király volt. Egységes világbirodalmat akart teremteni, római katolikus alapon, feudális kérlelhetetlenséggel, a hírhedt Alba (Alva) herceg csapataival. A németalföldi protestánsok természetesen kilógtak ebből a homogenizálási tervből, sőt vallástól függetlenül a városalakók általában; pénzükről, sőt életükről volt szó, nem várták hát másoktól a segítséget — és harcuk sikerrel járt. Az északi tartományok megkötötték az uniót, és kimondták: örökre szövetségben maradnak, de a szövetségen belül a tartományok majdnem teljesen megtartják önállóságukat; háborúról és békéről, adózásról egyhangú szavazattal dönthetnek csak, közös hadsereget szerveznek, biztosítják a lelkiismereti szabadságot, az istentisztelet szabadságáról viszont a tartományok saját területükön külön döntenek. Az Utrechti Unió lett az 1588-ban megalakult Németalföldi Köztársaság alkotmánya.

Az épület, ahol az uniót aláírták, ma is épségben áll: az utrechti egyetem főépülete. A történelmi nevezetességű Nagy Auditórium — ha a kapus nem ugrott el éppen valahova — nyugodtan megtekinthető, a folyosói bejárat mellett álló emléktáblához viszont portási készenlét és jóindulat sem szükséges. A magyar vándordiák bronz domborműve, igaz, „csak“ háromszáz évre emlékeztet, és az Utrechti Unióhoz csupán annyiban kötődik, hogy a vérről és ésszel, józansággal kivívott szabadság nélkül nem lett volna hová jöjjenek a peregrinusok, többek közt az erdélyi fejedelemségből. Enélkül nem tanulhatták volna meg tisztelni és becsülni a távolról érkezettek, majd tanulmányaik befejeztével hazatérők a tudományok, a békés munka, az összefogás erejét, legalábbis nem hollandus módra — mint Apáczai, Tótfalusi Kis Miklós és a „névtelenek“. (Ma már e névtelenekről is többet tudunk a holland G. Henk van de Graaf könyvéből — amely Kolozsvárt jelent meg, 1979-ben: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690—1795.*)

A tanulságok ideje azonban, úgy látszik, nem járt le, a modern peregrinációk sem haszontalanok, még akkor sem, ha a hónapokat, éveket csupán napokkal helyettesítjük, s a tudós könyvek helyett meg kell elégednünk a prospektusokkal, az utcai nézelődéssel. Mit mond például az évfordulós (angol nyelvű) városi tájékoztató füzet? „1579-ben, persze, Utrecht — néhány kivételt nem számítva — még a templomok, kolostorok, rendházak városa volt. Noha számos tér és utca ugyanazt a nevet viselte abban az évben, mint ma, természetesen egy egészen más Utrecht volt az.“ És ebben a kijelentésben az utcanevék átörökítése, megőrzése mellett a rendházakon is megakad a szemünk: hogyan, a protestáns Utrechtben? De hát ma is mutogatják, büszkén, azt a házat, amely mint pápai rezidencia él az emlékezetben; kevéssel a reformáció után, 1522-ben. Utrechtből elszármazott püspököt választottak pápának, aki korábban még úgy tervezte, hogy öreg napjait

szülővárosában tölti. Lakatlan maradt a ház, de emlékezetes az esemény, hiszen ötödfél évszázadig, 1978-ig csak olasz pápák kerültek Rómába.

Szóval sok mindent tudnak méltón, türelemmel egyeztetni a derék utrechtiek. A régi és az új között például olyan átmenetet teremtettek, lényegében a város központjában, aminek csodájára járhat a világ. Elindulunk a Dómtól (tornya a legmagasabb volt az országban), s csatornákon, hidakon át elérkezünk a piac-térre. Innen pedig bevehetjük magunkat az elegáns üzletek, belső udvarokra telepített vendéglők, végtelen kirakat-folyosók labirintusába, abba az „épületbe”, mely akkora hasznos felülettel rendelkezik, mint egy nagyobb város köz-szükségleti-bevásárló negyede. Leírásához építész szakembernek vagy költőnek kellene lennem, hogy a hasznosság és az esztétikum e rendkívüli ötvözetét érzékeltetni próbáljam. Nem kísérletezem a reménytelennel, csupán annyit jegyeznek meg ide, hogy a fokozatosság elvét itt is tiszteletben tartották: mielőtt belép-nénk a jóléti társadalom modern paradicsomába, olyan épületsoron megyünk át, amely új voltában is igazodik a régi város stílusához; a II. világháborúban lebom-bázott helyre építették fel ezt az átmenetet, s így nem sokkol a Vasarely szelle-méhez hű XX. század végi metropolis-építmény. (Csak ne gondolnk közben olyan építészeti, „stílusvezető” megoldásokra, mint a Farkas utcai új könyvtár, no meg a „modern” kolozsvári Centrálunk. Hej, ti városatyák, műépítésköz, kereskedők...)

Egyetemi információk

Utrechtből, mármint az univerzitásból, ezúttal csak a folyosó jutott nekünk, annál előzékenyebb volt a nem kevésbé patinás groningeni egyetem ott fenn, északon, egy kicsit már félre a fő útvonalaktól (noha tengeri kikötőnek számít ez a holland város is): előadást tartani hívtak, sőt hallgatóságot is biztosított az előadó-nak. Nem kis dolog ez, ha figyelembe vesszük a körülményeket. Elsősorban azt, hogy az előadás a romániai magyar irodalomról szolt — és magyarul hangzott el. Van de Graaf Kolozsvárt tanult holland teológus könyvében olvasom, hogy Groningenben már a Németalföldi Köztársaság idején jártak erdélyiek, ők azonban nyilván nem hungarológiában kívánták elmélyíteni tudományukat. A groningeni diákok között ma ilyen csodabogár is akad. Hogy ki miért teszi ezt, miért választ ilyen távot, különleges nyelvet stúdiumul, vagy éppen nagyon közelit keres — ennek megválaszolására nem készültem fel eléggé; tény, hogy magyar nyelvtudás-ban a hallgatók (és kérdezők) meglehetősen különböznek egymástól. (Bár érdemes megjegyezni, hogy született holland műfordítói szintre jutott már közülük, lelki-ismeretes tanárai segítségével.) Hasonlóképpen differenciált e diákság életkor szer-int is. És ez, úgy tűnt, nem a magyar szak kiváltsága.

A magyarázatot hamar megkaptam, egyúttal újabb leckét véve a türelem nehéz szaktantárgyából. Mielőtt bementünk volna az előadóterembe, az egyik tanári szobában Szabó T. Ádámmal beszélgettünk. A nyitott ablakon protest-song hangjai hallatszottak be: diákok (a mi mércénkkel mérve is diák korú fiúk és lányok) ültek, feküdtek a pázsiton, az egyetem bölcsészkar-i épületének udvarán, és énekeltek. Amikor az ének elhallgatott, egyikük felolvastott valami szöveget, aztán újra énekeltek. Megtudtam, hogy az új közoktatási miniszter ellen tüntet-nek, pontosabban az új intézkedés ellen, amely bizonyos számú tanévhez akarja kötni az egyetemi tanulmányok befejezését. Csodálkozó tekintetemre megmagya-rázták, hogy eddig nem korlátozták a vizsgalehetőséget, s volt, aki egy évtizedig vagy még tovább élt — néha családjával együtt — egyetemi hallgató státusban, s élvezte az állami ösztöndíj biztosította szabadságot, vagyis meghosszabbította a gondtalanság, anyagi és szellemi függetlenség, kötetlenség boldog állapotát. Pénz-ügyi okokra hivatkozva, a kormány változtatni akar e helyzetet, és a diákok termézetesen tiltakoznak. Ebben éppúgy nem akadályozzák meg őket, mint ahogy az új királynő férjének kétes politikai múltja elleni tüntetést sem lehetett megaka-dályozni. A groningeni házfalakon 1980. május közepén még mindenütt ott disze-legtek a felháborodott szövegek. Persze, a koronázás — ha nem is teljesen inci-densek nélkül — lezajlott, és (mondták a tanárok) az új felsőoktatási törvényt is bizonyára érvényesítik majd, a diákok akarata ellenére. (Ez utóbbi kérdésben, bármennyire a fiatalokhoz húzson az ember szíve, a józan belátás a „felsőbbség” álláspontjának indokoltóságát igazolja.)

A tiltakozási hullám mindenesetre már lanyhulhatott, ezért is lehettem tanúja az egyetemisták ülősztrájkjának (gyűlésének); az előző napokon ugyanis a tanárokat sem engedték belépni az épület kapuján. Az én kisszámú hallgatóságom azon-ban nem kint, a fűvön, hanem az egyik tanteremben várakozott. békésen, hogy a klasszikus magyar irodalom — Ady, Móricz Zsigmond, József Attila — erdélyi vo-

natkozásairól, illetve romániai magyar írókról, Kuncz Aladárról, Sütő Andrásról, Szilágyi Domokosról, fiatalabbakról és idősebbekről halljanak közvetlen híradást. Az ország különböző városaiból érkeztek, a hétköznap általában egy napját töltik itt, előadásokon, szemináriumokon, most külön értesítésre jöttek. Tudjuk hát be e körülményeknek, hogy nem a kinti napsütést, a kollektív éneklést, tiltakozást választották; igaz, némelyiküknek az életkora miatt nem állt volna jól a csatlakozás a protestáló fiatalokhoz. Vagy — a protestálás (megnyilvánulási formáitól függetlenül) mégsem az életkor, hanem a felfogás, magatartás függvénye?

A Londonban esedékes előadást — ugyanebből a tárgykörből — egy másfajta tiltakozás veszélyeztette. Világviszhangú tiltakozás, ám ennek éppúgy nem volt köze a romániai magyar irodalomhoz és annak szerény képviselőjéhez, mint a groningeri diákok fellépésének. Az iráni követséget elfoglaló terroristák, a szerencsétlen kuzisztániak ugyanis nem valószínű, hogy számításba vették: pár nap múlva a Princes Gate-től két-háromszáz méterre bizonyos Kántor Lajos, irodalomtörténész beszélne a Szepsi Csombor Kör hallgatóságának egy kilométereken távoli nemzetiségi irodalom időszerű problémáiról. Mindenesetre engem sikerült érzelmileg maguk ellen hangolniuk. A robbanásveszély miatt a rendőrség lezárta a környéket, a Hyde-park, a Kensington-park nyüzsgött a bobbyktól, kettesével álltak minden húsz méterre, az Albert-émlékmű, a Royal Albert Hall térsége feketélt a készenlétben álló rendőrautóktól. A London arcához hagyományosan hozzátartozó békés bobbyk ezúttal sem látszottak különösen gondterheltek — bár lehet, most nem engedték volna meg, hogy a turisták velük fényképeződjenek, konzervatívan-mulatságos (Thatcher asszonytól függetlenül konzervatív) sisakjukat a gyermek fejére téve. Az országnyi város azonban lassan-lassan kezdett lázba jönni. Távolabb a Princes Gate-től az utca képén ez nem látszott, nem érződött, a földalattiból kiáramló tömeg ugyanolyan fegyelmezetten mutatta fel jegyét vagy bérletét a néger ellenőrnek, az elfátyolozott arcú nők változatlan méltósággal léptek ki az előkelő szállodából a Kensington-park bejáratához közel, az arab bankok hűvös-fensőségeken sorjáztak és ásitóztak az ürességtől (kivülről!) az előkelő Park Lane-en. A Khomeini mellett tüntető iráni fiatalok is csak a rendőrkordon előtt okoztak némi izgalmat, no meg a Londoni Egyetem Keleti Intézetében láttunk néhány kézzel írott, nem éppen illedelmes szövegű plakátot, felhívást a diákokhoz.

Fent az emeleten viszont, a megbízott igazgató, Cushing professzor szobájában béke honolt. Igaz, ő ugyancsak finnugrisztikában érdekelt, akárcsak ifjú szárnysegéde, Peter Sherwood. A friss romániai magyar könyvtermés, a folyóiratok számbavétele — s néhány dokumentáló nyelvészeti adat, lexikonok és a groningeri Kilstra professzor Londonban, a tanszéken felejtett sáljának felmutatása — után, e félig komoly, félig tréfás filológusi demonstrációt követően, az írászattól előkerült gyomorkeserűt iszogatta (ugye, ez még hivatalosan is orvosság-számba mehet?), szoba kerül a kérdéssé vált előadás a Szepsi Csombor Körben, innen pedig egy ugrás csupán a teheráni követség elleni terrorakció, és tovább: London „elszíneseése”, egyáltalán: meddig mehet a türelem? A két londoni filozófus — akik közül a professzor hamisítatlan bennszülött, azaz szigetországi angol — először megütközik magán a kérdésfeltevésen, aztán rangidősként s mint elsősorban illetékes Mr. Cushing elgondolkozik: valóban, ehhez fogható eset még nem történt Londonban. Az irkérés az más, azt nyilván nem számítja ide, belső ügy, jóllehet évekkal ezelőtt Londonig ért a terrorcselekmények hatósugara. (A Tower múzeumi fegyvergyűjteményében a padlón emléktábla: a hetvenes évekbeli egyik merényletre, áldozatára emlékeztet.) Már szívom a fogamat, szégyellem az önkéntelen sugalmazást; hát éppen én propagáljam a türelmetlenséget abban a városban, melynek egyik legrokonszenvesebb vonása, hogy nem tesz különbséget az emberek között bőrük színe, vallásuk, nemzetiségük, anyanyelvük szerint, hogy befogadja őket — egy bizonyos fokig...? De hát a liberalizmus az anarchia szabadságát is jelentené? — Na ne mondd, nem találkoztál még anarchiával nyílt vagy rejtett elnyomásra, despotizmusra épített társadalomban?

A vitát önmagammal ezen a békésnek indult, figyelmeztető jelektől már-már elkomorult, majd igazi tavaszban feloldódó utazáson nem tudom lezárni. A londoni iráni követséget viszont, egyhetes türelmes várakozás után, amikor a terroristák kezdték beváltani a fenyegetést, s kidobták az épületből az első hullát, a rendőrök és a speciálisan kiképzett rohamosztagosok felszabadították — és a londoniak felszabadultak, sőt büszkén vették tudomásul az eseményeket. A tévé helyszíni közvetítést adott a példásan megszervezett, szinte vérmentesen lebonyolított ostromról, a bulvárlapok címdalára a szép meztelen nők helyére a bátor rendőrök és katonák kerültek — én pedig másnap megtartottam előadásomat a népek és kultúrák együttélését, találkozását, kölcsönhatását valló és vállaló romániai magyar irodalomról. Mindez az amerikaiak sikertelen teheráni túszi-

szabadító kísérlete utáni napokban zajlott. A világsajtó így nem szentelt kellő figyelmet a Szepsi Csombor Körben elhangzott előadásnak, csupán a kolozsvári magyar nyelvű sajtószervek számoltak be róla, ha nem is éppen az első oldalon...

Fribourg — Freiburg

Kisváros Bern és Lausanne között, a Zürich—Genf vasútvonalon. Nem hívott ide egyetem, Pen Club, irodalmi kör, „csak” közvetlen baráti szó. A befogadó várost megillető neo-lokálpatriotizmusnak tudtam be távolból a Fribourgot dicséző jelzőket, a csalogatást: ide kell eljönni, szebb ez, mint alkármelyik más svájci város. A gótika korának virága — mondja virágosan a helybéli prospektus —, s meglepődve tapasztaljuk, hogy van olyan reklám is, amelynek hinni lehet. Egyébként világhírű propagátora is volt Fribourgak, John Ruskin, a múlt századi jeles angol esztéta, aki Kós Károly építészeti felfogásának kialakításában fontos szerepet játszott. Illik hát figyelni rá. Nos, Ruskinak igazán nem volt rossz ízlése. Azt ugyan nem tudom megállapítani, hogy Fribourg Velence után következik-e (előbb el kell jutnom Velencébe), de a természeti és az ember alkotta táj ilyen monumentális összhangját ritkán tapasztalni. A változatos felszíni formák mintha csak arra születtek volna, hogy a helybeliek nyúlánk hidakkal, összetömörülő házsorokkal, föléjük magasodó katedrálisokkal és hegyre felfutó utakkal fokozzák a közetek és vizek játékát. Háttérdiszleként pedig fehér tetejükkel a Fribourg Alpok. Ahogy az áprilisi sűrű hóhullásban egyszer csak jótékonyan kivillan a nap, és megcsillantja a mélyben kéklő Sarine és Gottéron vízintjét, a csordogáló diszkutákat, fotogénné teszi a St. Nicolas székesegyház kapujának köszentjeit, mesevárosban hisszük magunkat. A méretek is mesebeliek, el sem hinné az ember, hogy itt alig 40 000-en élnek. Kevesebben, mint Désen. Igaz, nem a lokálpatrióta nagyozolás rajzoltatja fel Fribourg köré a szomszédos repülő-összeköttetések koncentrikus köreit, el egészen Londonig, Hamburgig, Rómáig és Barcelonáig, a magánturistákat és nemzetközi kongresszusok résztvevőit tájékoztatják az európai távolságokról. Bizonyára üzletkötők, ipari és kereskedelmi szakemberek is jönnek Fribourg kényelmes szállodáiba; noha nem érezni sem bent a városban, sem közvetlenül környékén az ipari szagokat, az új negyedekben autózva üzemekre is rákérdezzünk. Meg kell valánom azonban, hogy csupán tévedésből: nagyobb villának vélt épületekről tudjuk meg, hogy ipari termelésnek adnak helyet, belesimulva a modern lakónegyed hangulatába.

Ez Svájc, legyinthetnénk hagyományosan. No de érdekesebb, érdemesebb volna végre azt kérdezni, hogy Svájc mitől Svájc! A történelmi válasz persze alapvetően fontos: évszázadok óta idegenek csak turistaként tapodták a földjét, ez pedig önmagában is ide vonzza a külföldi bankbetéteket. A közgazdasági magyarázatba beletartozik az adottságokhoz (anyag-nyersanyag, szellemi-civilizatórikus feltételekhez) igazított, harmonikusan fejlesztett ipar és mezőgazdaság, s velük összefüggésben a nemzetközi turizmus. Ezt fölösleges részletesebben magyarázni. De van egy harmadik, az előző kettőtől elválaszthatatlan, etikai magyarázat is (amely tulajdonképpen történelmi és közgazdasági vonatkozását egyúttal) — és ezt éppen Fribourg szemlélteti a legszembeütőbben.

Mindjárt a város bejáratánál, az országúton, Fribourg—Freiburg: hirdeti a tábla, annak jelzéseként, hogy e déli, ún. francia kanton központjában többségben franciák, egyharmadrészt viszont németek élnek. A lakosság eredetileg német volt, a környék francia parasztsága viszont hovatovább rányomta bélyegét a városra is. A két kultúrának megfelelően kialakult a kétnyelvűség, s aki később érkezett ide, az már természetesen szívébe magába e békés, korántsem tudathasadásos kettősséget. (A városnév hivatalos használatában az sem akadály, hogy nem is olyan messze, Németországban is létezik egy Freiburg.)

Major-Zala Lajossal, a fribourgi költővel járjuk be a műemlékeket s az Erdélyből nézve is irigylésre méltó környék egy részét. Jobb ciceronét akkor sem választhatnánk, ha módunk volna a választásra. *Arva Dzodzet* című ciklusában, amely Fribourgak állít emléket, s egy különös helyzet, de természetes magatartás versbeli megfogalmazása, bemutatkozásként közli a közlendőket: „Göcsejből confédéré / Léchelles polgára / ki magyarul / svájci embert fogalmaz / e négy nyelvű hazában / s Európát érzi / ujjbegyében / / franciául simogat / németül érvel / s ha álmodik: / emberi nyelven”. Otthonában, a schiffeni tó partján felépített villában nem csupán a homlokzatot díszítő „Les Sandres” fémplasztika emlékeztet a balatoni fogásokra, nemcsak a két kutya — Mókás, a nagytétényi puli és Bogár, a szép vizsla — ért magyarul, hanem az osztrák feleség is, sőt majdnem olyan jól beszél a nyelvet, mint gyermekei. Gondolom, ez nem teszi kétséssé, de inkább

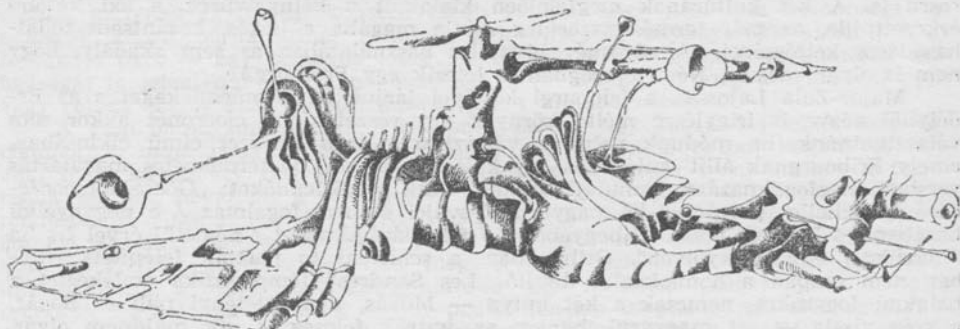
mege erősíti a fribourgi költő vallomásának hitelét. Hogy nemcsak ő fogadta fel költészetének városát, hanem a város is magáénak vallja már őt, több évtizedes hűség alapján, azt a helybeli művészek törzsasztala tanúsíthatja: magam is láttam a fribourgi állomás mellett, a Buffet de la Gare egyik sarkában a falra írt Major-Zala-verset.

Vasárnap lévén, még ha időnként havazik is, elugrunk a szomszédba, vidéket nézni. Vidéket vagy történelmet? Vagy jelent? Azt hiszem, az útiterv-összeállításban nem érvényesült semmi célzatosság, inkább az idő rövidsége (ebédre visszavár a ház asszonya) és zordsága a meghatározó, mégis folytatódik a Fribourg—Freiburg szemléltetés. Előbb Murtenbe futunk be a kocsival (Morát a francia neve), nekem úgy tűnik, hamisítatlan német középkorba. Az útikönyv biztosan jobban tudja, mert azt állítja: épületei a fribourgi (franciás?) gótika jegyeit viselik magukon. Én mégis perelnék a szerzővel, az épségben megőrzött városfalakon, a körgalérián sétálva, a hóhullással dacoló áprilisi virágdiszben. Következő állomásunk, Avenches viszont egyértelműen francia. Az Aventicum korát a mába átmentő római amfiteátrumtól nem messze egy hangulatos falusi kiskocsmában vörösbort iszunk. Helyi szokás szerint asztalunknál kézfogással üdvözlő a tulajdonos, aztán visszaül a nagyasztalhoz, amely körül hangos jókedvvel tölti a vasárnap délelőttöt a falubeliek egy csoportja. Hagyományos francia regény alkalmi mellékszereplőjének érzem magam.

De bocsnát a „falu“ minősítésért. Az útikönyv ismét kiigazít, s most nem is vonom kétségbe, hogy neki van igaza. Hiszen mi a sietségben jóformán csak egy pillantást vetettünk Avenches-ra, pedig — olvasom — a római Helvetia fővárosa volt az első césárok idején. Az egykori Aventicum területének alig egy-huszonötödén fekszik a mai francia svájci kisváros (lakóinak száma alig ötödannyi, mint a valamikor — és nemcsak a római korban — ugyancsak szebb napokat élt Széknek, a mára már csupán néprajzi nevezetességként ismert mezőségi falunak). Nem tudom, a tízezer nézőt befogadó amfiteátrum megtelik-e nyáron, a szabadtéri előadásokon, a mellette álló épületben elhelyezett régészeti múzeum öre azonban méltósággal viseli egyenruháját. A büszkeségre van alapja: feljogosítja rá az általa őrzött intézmény igényes berendezése, kincsei, de különösen e tájék embereinek szelleme. Fribourg—Freiburg, Murten és Avenches bennem legalábbis így, egységesen él tovább.

A magammal hozott könyvek, prospektusok és képeslapok között talán a legfontosabb számomra éppen egy avenches-i felvétel, a múzeumból: a Romulust és Remust szoptató anyafarkast ábrázolja. Nem késői stilizáció, nem idegen ajándek, hanem helyi lelet. Együtt őrzöm a Murtenban készített színes diafilmjeimmel.

**UTAK
ESZMÉK
VITÁK**

Simon Sándor rajza

ÁRVA DZODZET*

(Részletek egy versciklusból)

I.

Pensier „Les Sandres“-ban
magyarul: a „Fogas“
nevű villában
lakom a schiffeni
tő partján
Árva Dzodzet
Major-Zala Lajos
a fribourgi költő
Göcsejből confédéré
Léchelles polgára
ki magyarul
svájci embert fogalmaz
e négy nyelvű hazában**
s Európát érzi
ujjbegyében

franciául simogat
németül érvel
s ha álmodik:
emberi nyelven

ne lepődj meg emígy
ha rácsodálkozik
nagyneha
gyermekként a felnőttekre

s mit tehet
— ha ismeri a félváros —
fribourgi módra ragad
szoknyához bárszékhez

barátjaival issza a szavakat
keserű ízüket különböző nyelven
újságból ürességük iszonyát
a Buffet de la Gare-ban
na meg Roger Morel borát
a Piganót a Pierrailles-t

„pèdze“ alkot és szeret***

te is hát jóbarát
tisztelt polgár
hippi vagy clochard
gondolkodj el ezen
nagyrítkán ez asztalnál
— ha manapság
ez nem is divat —
mert azért az nem árt
se tudónek se szívnek
de még az agyat sem
viseli meg

à votre santé
egészségedre

IV.

Macskaköveken lépked mellettem
a levetett inség
tizenkilencedik század proli-árnya
a megaranyozó szegénység
Árva Dzodzet nyomorából
akarata ellen kultúra:
középkorból ittfelajított Óvárosom

szavaink malterával téglára téglá
emlék-gyökerekből Harmónia
jövőt tápláló múlt létünk köveit kötön
kudarcaink reménye

Pont de Gottéron és Zähringenek Hidja
örkődő szikiák védő félkörén

kipufogókból elszálló érvek
energiaválság: ironia
megbillent hitünk az időben
kibicsaklott lépteink
a Route des Alpes nyíl-ívén
a Pérolles Hidja felé

* „Dzodzet“: fribourgi tájszólásban a jelentése József. Régebben, az egyház fénykorában, a fél város fiúgyermeké József névre hallgatott, innen a fribourgiai gúnyneve: Dzodzet. Különösen a református kantonok élnek vele szeretettel. A vers franciául a Buffet de la Gare — Fribourg leghíresebb vendéglője és étterme — úgynevezett művészasztalnál van elhelyezve a falon, az odajáró festők képeivel együtt. Fribourg kanton 1981-ben ünnepli 500 éves belépésének jubileumát a svájci „Confédération“-ba, a ciklus ez alkalommal fog franciául is megjelenni.

** Négy hivatalos nyelven „közlekednek“ egymással Svájcban: németül, franciául, olaszul és románul (retorómán). Minden honpolgárnak joga van e nyelveken bárhol az országban a hatóságokhoz folyamodnia, s bármelyik törvényszéken saját anyanyelvét használnia. A kisebbségi falvakban és városokban a hatóságok kötelesek a helységek és az utcák neveit két nyelven jelölni. Az oktatás is párhuzamos osztályokban folyik.

*** „Pèdze“ a fribourgi tájszólás szerint: odaragad, vagyis nem tud felkelni a kocsmasztaltól. lopja a napot.

eldobott lélegzéseink a Sarine-ba
az eldobó társadalomban
félültős álmaink kurta valósága
nyomós énünk hájas biztossággal
a súlytalan cél felé
vakok világa! — te gyönyörű város
a Tour de Dürrenbühlből kincsem
szemed kincse
vándor
míg lehet

Jer gyalog megtekinteni

X.

Mókás a „Nagy-tétényi Hires“

s Bogár a füрге lábú vizsla pulikutyám
pusziszkodó kedvű vagány
mindkettő külföldre
Pensier-ba szakadt
hazánkfia
pardon: hazánk lányai
szűz szukai
úgyhogy ha tüzelnek
a villám körül kergül
éjszaka a félfalu kanja
Joe a szomszédunk kutyája
szeme majd kiesik reggel
úgy udvarol nekem a kerítés előtt
farkesóválva nyüszít nyomatékkkal
hogy végre szánjam meg
bár máskor elfordul undorral
rám se pillant
de most csordul a nyála
félábon pisálva

ilyenkor
jobban őrzöm kutyáim akár a lányom
nem is értik a dolgot
minek e nagy felhajtás
ami a gazdinak szabad
miért nem szabad nekik?

bizony kutyáim
oka: a nyamvadtt pedigre
ez teszi az életet oly korcsá

de ígérem szavamra
lesz pulilegény vizslaférj
csak érjünk a nyáron
megint újra haza:
Hévizre a Balaton mellé
a halsütőnél faggatva a fogast
hogy hol jobb ízű az élet

vakkantanak:
ahol gazdám ott hazám

én morgok:
ahol ti vagytok ott az otthonom

XVI.

Korcsmárosok távoznak
újak jönnek helyükbe

— de akik mennek mindig telt erszéanyel
mert vendéglősök ritkán mennek tönkre
akár a patikusok —

korcsmárosok jönnek-mennek
de a Buffet de la Gare
a nagyvilágba futó sinekkel
és mi ketten Arnóval mi maradunk
mint két veréb behúzódba egy sarokba
kiknek tollát a nikotin fakóra szítja
— nem lévén dohányos

nekem csak passzívan
s szavaikat az idő

és elszáguhd napjaikon a gyorsvonat

korcsmárosok cserélődnek
meg nem épülő chalet-nkból egy téglával
többel a zsebükben
a koporsójukhoz borunk árából
egy deszkalappal
korcsmárosok váltakoznak
mint az árák is mindig fölfelé
így lesz minden pohár nehezebb ízében
minden év gyorsabb
minden gyorsvonat:

hallgatagságunkkal vonatkerekeken
elfutó új tavasz

új ősz iskolakezdéssel
sok új diák egyre kevesebb reménnyel
mert a hitet életben-emberségben
nem áruházakban árulják

mint két veréb behúzódba egy sarokba
némaságunkon szétpukkad
egy-egy pillanat
poharunkban illanó buborék lesz
minden este
időnk egy szívveréssel újfent kevesebb

a szavak ízét is alig ízleljük már Arnóval
ízellené párolják azokat hévvel
a mindentudó nyelvészek
hogy éppen még lélegzenek
asztmás reménnyel a jövőre
üressé gyalázzák a politikusok
ami marad bennük aztán még élet
reklámnak a koporsógyárosok

így inkább megmártjuk nyelvünket
valamelyik nemes lébe
Roger borába a Pierrailles-ba
s esettentünk hallgatag
mint valaha az iskolapadban
csodálkozó kisdíák

amikor a boldogságot
még nem áruházakban
hipermarchékban: Migros-ban Coopban
a Grand-Magasin-
vagy a Placette-ben mérték
a kalandot se méterrel
nem is kilóval az álmokat
vagy sebességgel a bölcső célját
szív értelmét a bankokban

s ha körülüli asztalunkat néhány okos fej
a Collège-ből vagy az Uni-ból

egy-két barát
— ritka örömteli pillanat —
kik forradalmat nem az apjuk zsebére
szavalnak
ilyenkor egy mondat erejéig
hiszek a szavakban

Árva Dzodzet a fribourgi költő
Göcsejből Lajos Major-Zala
mint egykor Szombathelyen
a prémontrei gimnáziumi padban
elmerengő kisdíák

kerekasztalunknál
mely Roger jóvoltából sohase lett kerek
festők piások színekkel Igazat faragók
hogy nagynéha győzzön a Szép is
a Gonoszság ellen
Laurant Chuard a keményöklű Gazdag
szelídíti magát törekeny esettel
Pierre Spori Nestlé kórházából
éppen kidobotván a beképzelt beteg
éji pillangóit színes krétával
böki a papírra

nyállal időzítve borral megkeverve
vagy August nyakában kerge propellerrel
elrepülni készen

hát Bruno a Modern méterrel mért
söröskancsók előtt Röstit álmodozva
Raymond Meuwly kerékpárról
rakétára váltva a halhatatlanságba
Jacques Mester a filozófus
a Kollégium és a Katedra között
Athanase a kávézó Reverendus
aggódva pillog Brazília felé
Franz Aebischer a kóborló költő
Franciahonból megtért Senselandba
irtani szent gyomot burjánzó ígéket
sánta politikát iróniával

de istenemre még mennyit kifelejték
René például a Roi de Pèdze
bárok császára
vagy Flavio a tesszini Ahasverus

így megférve egymással akár e papíron
közös asztaluknál közös gondjainkkal
már nem is kérdezzük ha kint szirénázva
mentő- vagy rendőrkocsi száguld:
hogy miért is rohannak az emberek
a sír felé

barátaim proszít!

XXIV.

Újra Arno jut eszembe a jóbarát
a Collège Saint-Michel irodalomtanára
kinek bögyét egykor költészettel
művészettel telebeszéltem
s ő csak hallgatott

böles volt és hallgatott

versekkel fizettem — ami Svájcban
nem szokás —
pohár bor mellett a türelmét
versekkel mik nem hoznak kamatot
s hozzá amiket ő soha nem olvasott
mert magyarul egy kukkot sem tudott

de ő türelmesen biccentett és hallgatott

böles volt és hallgatott

s mikor már vers verse nőtt
kötet kötetre — hol itt hol ott
a kritikusok jól elverték rajtam a port
vagy ami még rosszabb:
hagyták porosodni szavaim —
bár ő belőlük egy szót sem értett
de figyelt rám és hallgatva biztatott

böles volt és hallgatott

ő tudta egyedül Fribourgban
hogy én nemesak Árva Dzodzet
immár költő is vagyok
anélkül hogy olvasott

s amikor tiz év után első
francia versem előtt
kiváncsi-tisztelgőn szemüveget cserélt
karvaly orrán a tükörben is
megbillent a fény
s vele a korty a szóban torkán
hogy én valóban verselek

s azóta is ha új versem kerül
olvasószemüvege elé
— a szemüveg váltás mily
ünnepélyes pillanat —
én melankolikusan hallgatok

hallgatok pedig böles se vagyok

kár — gondolom ilyenkor — hogy
már úgy ért
hogy szavakkal is megért.

Térjünk vissza a földre?!

Pár évvel ezelőtt egy későn megjelent, nem is túl szerencsés recenzió kapcsán vitába keveredtem egyik szakfrónkkal. Írásomban azt nehezményeztem, hogy sajtónk kése reagál vagy egyáltalán fel sem figyel értékes, közérdeklődést igénylő szakkönyvekre, szemben azzal a néha már túlhajtottnak tűnő elemzésáradattal, amely közepes, sokszor még annál is jelentéktelenebb szépirodalmi alkotások megjelenését követi. Tudom, írásom korántsem váltott ki barátságos érzelmeket, néhány szakmabéli gúnyosan megjegyezte, hogy nem szereti, mikor a bolha köhög, ettől azonban még a cikk megjelent, s ha más haszna nem is volt, ahhoz talán hozzájárult, hogy manapság mintha valamivel rövidebb ideig ülnének a szakkönyvekről szóló recenziók egyik-másik szerkesztő íróasztalának fiókjában. Persze az is lehet, hogy véletlen egybeesésről van szó, a rövid kis vita esetleg épp akkor zajlott, amikor többen is rájöttünk, hogy gyarapodó szakirodalmunk tömegeket vonz, ám engedtessek meg alulírottnak a szerénytelenség, s akkori gondolatom továbbvitele, hátha hasznunk lesz belőle. Arról lenne szó ugyanis, hogy műbírálattunk, sőt közfigyelmünk mintha enyhén elitzsemlélettű volna.

Kimondtam a vádszót, most tehát indokolnom illenék. Arra gondolok, hogy egy szépirodalmi mű — hazai, eredeti alkotás — 10–30 ezer példányban jelenik meg, a szakkönyv ennél is kisebb példányszámban jut el az olvasóhoz, a bírálat pedig jóformán csak a könyvekre figyel. S igaz, hogy egy-egy példányt átlagosan 3–5 olvasó vesz kézbe, de ez még mindig csak 30–150 ezer ember tudatának befolyásolását jelenti akkor, amikor társadalmunk — s ezen belül „olvasói társadalmunk” — is jóval nagyobb, s nem egy olyan tömegkommunikációs eszközünk van, amelynek hatása sokkal szélesebb körű.

Erről van tehát szó: keveset foglalkozunk lapjaink, tévé- és rádióadásaink tömeghatásával, gyakorlatilag alig van sajtó-, tévé- és rádiókritikánk. Naponta, hetente, havonta megjelenő lapjaink, folyóirataink, a napi-, illetve heti rádió- és tévéadások több mint milliós tömeg tudatát alakítják közvetlenül és közvetve, s ha néha fel is figyelünk egy-egy kiemelkedő teljesítményre vagy kirívó hibára, az akció alkalmi, egyedi, visszhangtalan, hiszen az újságcikk értéke mulandó, a szó elszáll, a képet pedig csak a stúdióban lehet magnóra rögzíteni.

Még alapjában véve talán a tévére figyelünk legjobban. Krizsán Zoltán, Sebestyén Mihály hetente jelentkezik igényesnek mondható jegyzettel, *A Hét* rendszeresen közöl tévékritikát, s megyei napilapjaink is megemlékeznek egy-egy fontosabb adásról. Csakhogy ennyi nem elegendő. A kritikai megjegyzésekkel megspékelt heti szemle — vagy leltár — a sajtó belterjes műfaja, korántsem tartozik a műbírálathoz nehezebb súlycsoportjába, mint ahogy a különféle ünnepi megemlékezések alkalmával közölt rádiós cikkek sem pótolják az értő elemzést. Legintelligensebben pedig magáról a sajtóról tudunk hallgatni, arról a sajtóról, amelynek munkatársaként él műbírálóink jó része. Vagy talán épp ez az oka a szemérmes csendnek? Kialakult volna egy hallgatóságos egyezség: írhatunk mindenről, de írásaink nyilvánosságra hozójáról, közönség elé tálalójáról ajánlatosabb hallgatni? Mélysegesen antidemokratikus úgy ez, nemcsak azért, mert a legtöbb írott betű mégiscsak a sajtóban lát napvilágot, hanem azért is, mert ez az írott betű érinti a legtöbb olvasót, az írókat éppúgy, mint a nyomtatott szöveget csak alkalmilag olvasó vidéki gazdálkodót vagy városégi munkást.

Beszélnünk kellene tehát a sajtóról. Nemcsak akkor, amikor a költő riportkötetet ír, vagy regénnyel jelentkezik a közismert riporter, amikor a kritikában olyan jól fest a sajtóból átvett valóságismeret szó, nemcsak akkor, amikor nyelvvédő szándékkal kipécézzük a szóvirágokat vagy szó-gyömvövényeket megyei és központi lapok rosszul megírt vagy rosszul meghúzott alkalmi cikkeiből, vagy amikor évfordulók kapcsán ünnepi kisvezércikkben méltatjuk egyik-másik kiadvá-

nyunk bokros érdemeit, hanem akkor is, amikor hétköznapi alkalmi szempontjai alapján összeálló oldalakon érzik a szerkesztői verejtékszag. Beszélni kellene a rádióról, nemcsak arról, hogy naponta hányszor jelentkezik, hanem arról is, hogy mivel és miként, mit ad és mit nem ad hallgatójának. Szólni kell a tévéről, amelynek időnként van s időnként nincs képkultúrája, amelynek egyik-másik riportja közügy, közügyi nagyriportja viszont magánüggé, a szerkesztő magánügyévé silányul a köztudatban. A sajtó, rádió, tévé sokak számára szinte kizárólagos esztétikai élményforrás, ha netán kellemesebb is egy úgymond nagyirodalmi vitába benevezni. És ha nincs mai sajtó-, rádió- meg tévékritikánk, a történeti visszatekintéssel még nagyobbak a bajok. Naponta nő sajtótörténeti adósságunk. Egy *Korunk*-évkönyvvel letudtuk volna mindazt, amit az írott tömegkommunikáció területén két évszázad alatt a toll hivatásos forgatói „elkövettek”? Szándékosan nem írtam a nyomtatott szó terjesztőit, művészeit stb., mert az újságíró köztudottan csak „mesterember”, szemben az íróval, aki esetleg valóban művész. Jószerével azt sem tudjuk, hány és milyen lapunk volt, nemhogy értékeltük volna ezeket, s ha meg is jelent az utóbbi évtizedben néhány forrásértékű válogatás, az elemző értékeléssel még adósok vagyunk. Nemcsak az olvasó, a mindennapi előfizető, az újságíró, de sajtó szellemi nagykorúsodásunk szempontjából is.

Természetesen most csak a kérdés egyik vonatkozását vettem fel, hiszen például itt van a sajtó, a rádió, a tévé hatásmechanizmusára vonatkozó általános, illetve részletes helyi kutatások teljes hiánya. Míg ezen a téren nem tisztáztunk egyet-mást, jóformán eredményeinket sem tudjuk számba venni, nemhogy tervezni tudnánk hosszabb távon. Szűkebb szakmai szempontokat is felvethetnénk, ki-ki saját foglalkozásának megközelítéséből. Legsürgősebb tenni valónk azonban véleményem szerint az, hogy próbáljuk meg az olvasó, néző, hallgató érdekében szakmai szemmel nézni-hallgatni az írott, mondott, vetített, nem kifejezetten szépirodalmi vagy művészeti-művelődési információt terjesztő tömegkommunikációs közeget. Kell az elítélés, de térjünk vissza néha a földre, s mielőtt teljesen elvesznénk saját, belterjes ügyeink között, foglalkozzunk közös ügyeinkkel is. Feltéve, ha érdemes.

Kovács Neve

Emlékezés Bálint Sándorra (1904—1980)

Ami szerencsések közé tartozom, akik személyesen ismerhettük őt. Egy igaz barátja, Ilia Mihály vitt el hozzám; utóbb megértettem, hogy nevelői szándékkal. És valóban, már az első találkozás, és utána a többi is, azért maradt számomra felejthetetlen élmény, mert a csupán munkájának élő „szent tudós”, „remete” mintaképe lehet minden kutatónak, aki nem ismer más örömet és gyönyörűséget, mint a kutatását; nem vár el más elégtételt, mint amelyet munkája nyújt. Lelkiismeretében és krédójában mindig hű maradt saját tudományos munkájához, és épp ezért válhat mások számára is követendő mintaképpé jelenben és jövőben.

Bálint Sándor neve egybeforrt városa, Szeged és a „szegedi nagytáj” kutatásával. Bár csupán „néprajzos”-nak vallja magát, hagyományos értelemben, felfogása szerint a néprajzosnak a népelet és a táj minden kérdését összefüggéseiben kell látnia és láttatnia. És bár talán sohasem beszélt arról, ami a mai tudományos irányzatokban olyannyira divatos és valójában szükségszerű — a dolgok összefüggéseikben való vizsgálatának, az interdiszciplináris vizsgálatoknak a szükségességéről —, valójában ő mindezt megvalósította. Vizsgálatában éppúgy *nyelvész*, mint *művelődéstörténeti kutató*, *vallástörténész*, *filológus*, *kódexek ismerője*; *tárgyi és szellemi néprajzos egyszemélyben*, azzal az elmélyültséggel és tudományos igénynyel, amely párját ritkítja a tudományok történetében.

Íme, hogyan jellemzi tudományos vizsgálatainak sokoldalúságát a szegedi irodalomtudós Péter László a *Szeged városa* (1959) című könyve kapcsán: „Bálint Sándor *Szeged városa* című könyve a szülőváros múltjába ágyazott építészettörténet és irodalomtörténet egyszere.”

Csupán néhány tanulmányát és kötetét említem, mint amelyek széles körű érdeklődését és enciklopédikus tudását szemléltetik. *Szegedi példabeszédek és jeles mondások* (1972), *Szegedi szótár* (1975) című nagy munkáit a néprajz jegyében írta, mert úgy érezte, hogy a néprajz a népelet szoros tartozéka, s a példabeszédekben és a jeles mondásokban a néplélek nyilatkozik meg. Háromkötetes hatalmas műve, a *Szegedi nemzet*, amelynek harmadik kötete megjelenését már nem érthette meg, az enciklopédikus kutatás gazdag tárháza. Hogy vizsgálódása milyen szerteágazó, s ugyanakkor milyen mély és alapos, jó példa *A szegedi nagytáj élete* alcímet viselő második kötete. Ez a kötet a paraszti kultúra átfogó néprajzi vizsgálata, egyben településmonográfia és helytörténet. Ezen belül mindenre kiterjed a vizsgálódása: ime néhány fejezetcím: *Népi közlekedés, Kereskedelem, Viselet* (a viselettel kapcsolatosan a *Viseleti iparok* című fejezetben 31 iparág vizsgálata), *Táplálkozás és háztartás*.

Ha meggondoljuk, hogy vérszenen elaprózódó tudományosságunkban (így a néprajztudományban is) egy részletkérdés vizsgálata egész kutatói életet is igénybe vesz, Bálint Sándor pedig a teljes szegedi népelet monografikus vizsgálatára vállalkozott, akkor előttünk áll egy páratlan életpálya s a csak munkájának élő tudós, aki egymagában egész intézetek munkáját végezte el. Ismét Péter Lászlót idézem: „Mindent tudott városáról. Nemcsak a népelet és a néprajz, hanem a középkori Szeged műveltsége, az építészet története, a város műemlékei, a paprika-termesztés menete, eszközei és szökínese, a nevezetes szegedi papucs, a szintén híres helyi galambászat, a város településtörténetének különlegességei — minden, minden foglalkoztatta.”

Hát még ha modern szemléletét is idézzük, amelyet ugyan maga nem hirdet meg, de tanulmányaiban megvalósít. Idézzük például azt, hogy mi mindent jelent számára a táplálkozás: „nemcsak elsődleges életszükséglet, biológiai kényszerűség, hanem szinte művészet: kultusz és kultúra, azaz szertartás és művelődési érték is. Ez a jelleg tükröződik a szegedi ételek változatos készítési módjain, a vendégségek, áldomások ünnepélyes formáin is, amikor nemcsak az evésen, hanem éppen a meghitt emberi együttléten, a kultikus eredetű hagyományok őrzésén és ápolásán van a hangsúly.”

Idézem ezt a mondatot, amely bár itt a táplálkozással kapcsolatos, de ez az egységes és egyetemes szemlélet jellemző rá kutatásainak minden területén.

Mindezek mellett munkájának legkiemelkedőbb ága mégis talán a szakrális, azon belül a katolikus vallásosság vizsgálata volt. Hogy ebben is mennyire hű volt önmagához, kitűnik abból, hogy úgyszólván előzmények nélkül és magányosan végezte vizsgálódását, amely őt, ma már nem vitás, ennek a kérdésnek európai, de nem túlozunk akkor sem, ha azt mondjuk: világszintű kutatójává avatta. Ebben is a népelet vizsgálatának teljességigénye fejeződött ki. Felismerte azt, hogy a népi lélek, a kollektív psziché rejtett és irracionális indítékainak vizsgálata hozzátartozik ehhez a teljességhez. Nem volt híve semmiféle irányzatnak, ő maga válik mindinkább úttörőjévé a modern szemléletnek és a tárgyával egygyé váló kutatói magatartásnak. Az egyetemes etnológiai és néprajzi kutatásban rajta kívül talán még csak Claude Lévi-Straussban volt meg az a csodálatos képesség, hogy azt a kollektív szemléletmódot, amelyet vizsgált, ennyire belülről közelítse meg.

A „szakrális folklór” vizsgálatában is mindenre kiterjedő kutatószenvetéllyel, alapaossággal járt el. Nem elégedett meg az adatközlők kikérdezésével, az egyes vallási jelenségek leírásával, hanem minden kérdést és jelenséget annak történelmi, művészeti, társadalmi, lélektani vonatkozásaiban egyaránt megvilágított. Kódexeket kutatott fel, minden régi egyházi képzőművészeti alkotást megvizsgált és leírt, egyházi, világi forrásokat tárt fel, hogy a lényeghez, a néplélek titkaihoz minél közelebb férhessen. Ezen a téren kifejtett óriási munkásságáról tanúskodik számtalan tanulmánya: *A katolicizmus és a magyar népiség, A magyar vallásos néprajz problémái, Népiünk ünnepei, A szegedi népelet szakrális gyökerei, A szegedi reneszánsz kori műveltség* és így tovább.

Roppant tudásánál csak szerénysege volt nagyobb: „A módszertani, elvi kérdéseket szándékosan nem feszegettem, szemléletmódomnak munkámból kell kitűnnie — vallotta. — Egyszerűen ábrázolni akartam, a maga lehetséges fenomenológiai teljességében megőrkíteni a szegedi nép világát: munkát és ünnepet, bölcsességet és magatartást egyaránt.”

Nagy Olga

Szamos, Szajna, Arno, Temze...

Cs. Szabó László hetvenöt éves

*Szamos a Szajna oldalága,
ha térképeznek angyalok...*

Egyik beszélgetésében idézi Cs. Szabó régi versének e sorait (sajnos, nem én voltam a beszélgetőpartner), a kiegészítést, a helyesbitést már prózában mondja: Párizs után Róma, majd jó ideje London, s innen térnek vissza gondolatai — a hatvanon, a hetvenen túl egyre gyakrabban — gyermekkorra, ifjúságra városába, a Farkas utcába, az egykori kollégiumba s a szülői házba; Firenzét, az Arno partját is azért emlegeti, mert úgy érzi, ez a város emlékezteti leginkább a régi Kolozsvárra. Természetes hát, hogy a mi beszélgetéseink is (1973, illetve 1980 tavaszán) innen indultak, és ide tértek vissza (az ajándékba vitt, és jóindulattal fogadott *Szárny és gyökér* áthidalta az évtizedeket); a nosztalgian túl egy régóta tervezett utazás lehetősége is felvillant; a Romániai Írók Szövetségének meghívása legyőzheti az idő és a távolság felhalmozódott akadályait, s akkor a közel háromnegyed százados emlékek a mai valósággal szembesülhetnek.

Mert nem a későbbi látogatások hetei-hónapjai élnek igazán elevenen az írói tudatban és mélytudatban, hanem azok az évek, amelyekben a gyermek a „karácsonyi oroszánokat” idomította ostorával, és amikor — kirepülve már a védelmező otthonból — újfajta álmokat kezdett dédelgetni. A *Hadnagy utca rejtelmében*, egy 1920-as szeptemberi éjszaka történetének mesélése közben, egyszer csak így kiált fel: „Ha én híres író leszek [...], visszaköltözöm Kolozsvárra, a Rózsa utcába, számlálgatom a vadszőlőbogyókat az udvarvégi padon, ahol egyszer, egy délután Ady Endre is ült, hallgatom a darázs mérges, koppanó dongását, ha beszorul egy üres borosüvegbe, ácsoltatok deszkából egy diadalkaput az udvar közepén, kidiszítem nagyfejű, borzas, őszi virágokkal, felzászlózom, s azon át fogok ki-bejárni, bánom is én, lesz-e, aki látja, ágakat lenget s azt kiáltja: te vagy a legnagyobb, csak te vagy isteni költő, a többi suszter.” Se szeri, se száma a hasonló visszakapcsolásoknak Cs. Szabó László legutóbbi könyveiben, az újabb elbeszéléseit összegyűjtő *Vérző fantomokban* (1979), a *Két tükör közt* (1977) esszé és emlékirat határán álló interjúban. Olyankor is előbukkannak, amikor látszólag semleges, helyhez kevésbé kötődő esztétikai véleményekről, preferenciákról kerül szó. Például a zenéről. Haydn, Beethoven és Schubert kiemelése után meglepő fordulat: „De azért ne gyanúsíts zenei sznobizmussal, ne morogd, hogy elitista, elitista, nagyon szeretem az angol matrónákat: a Beatles-zene liverpooli folklór-őseit, magyar, román, szlovák, görög népdalokat s azokat a bakanótákat — töredékes emlékküket — amelyek még az első világháborúban ragadtak rám, menetszázadok mellett futva a vasút felé, mint kisgyerek.”

S ahol igazán nem keresné az ember, ismét elébe bukkan a gyermekkor színhelye: a *Dickens naplóban*: „Némán, de keményen megsínylettem, amikor a kolozsvári református kollégiumból fölkerültem egy budapesti gimnáziumba. Patriarchális, ősi iskola volt a kolozsvári, az a legendás Kovács Dezső állt még az élen, aki fiatalon Kós Károly egyik kedvenc tanára. Személytelen világba csöppen-tem át, új tanárim nem ismertek, egy részüktől ok nélkül féltem vagy húzódkodtam, többször elnémitott a görcs, s jelesre készülve beszekundáztam. Az elvesztett *alma mater* ugyanúgy visszafájt, mint a korcsolyapálya a sétatéri tavon, virág-szedésem a Törökvágásban s kalotaszegi cseléd lányok pompás vasárnapi korzója a főtéren.” — Hát ennek mi köze Dickenshez? Ez az angol élménye is itt kezdődik, a kisdíák itt találkozott *Nickleby* Miklóssal...

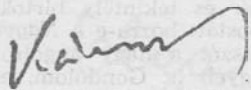
London szívében, nem messze a turistalátványossággént szolgáló „The Old Curiosity Shop”-tól, ahol a polcot ma is régi Dickens-kiadások díszítik (de amelyről éppen Cs. Szabó írja meg, hogy soha nem volt az ódon ritkaságok boltja), szemtől szemben a sokfelé otthonos, mégis nyugtalan „Cs”-vel, szóba került a *Dickens napló* is. Harminc könyvvel a háta mögött, régen megalapozott irodalomtörténeti hír és tekintély birtokában, azokban a napokban ugyanis Cs. izgatottan leste a postát: hozza-e a *Nagyvilágot* s a friss folyóiratszámában a most kétszeresen kedves esszét a nagy angliról. A feszültség rövidesen feloldódott, s ezzel sok minden egyből is. Gondolom, ezután nemigen történik majd meg, hogy egyetemünk jeles végzettjei, fiatal magyar szakos tanárok értetlenül néznek az emberre, amikor Cs. Szabó László nevét említik.

Pótolva a pótlandót, és felhasználva a ritka szerencsés alkalmat, szabályos interjúnak kellene most következnie. De hát nem készültem erre, s a Cs. Szabó-életműből (amely magába olvasztotta a fél világirodalmat, legalábbis a Nyugat kultúráját!) amúgy sem könnyű felkészülni. Magam mentességére szívesen kapaszkodom bele a *Két tükör közt* ragyogó műfaji bevezetőjének egyik kitételébe, annál is inkább, mert bizonyos interjúk bennem is hasonló érzést keltenek: „Elég gyakran ismétlődő, közös ismertető jegyük a baráti közvetlenség mögüll kicsendülő kultikus hang, lelkes főhajtás a nagyság előtt, mintha a kérdező vigyázva tudná, kinek mi jár ki egy cím- és díjosztó világban. Talán Bizánc újmódi beütése, de valószínűbb, hogy maradvány a fél-feudális múltból, azzal súlyosbitva, hogy egy kicsit állam-tikkári szoba lett a kávéházi asztalból is.“ Őrizzük hát meg a kávéházi asztalt a maga intimitásában, illetve irodalmi közvetlenségében, csupán annyit másolva, ide a három pennys tea (mert ilyen is van, bár ritkán) s a megtisztelő társaság mellett folytatott beszélgetésünkből, no meg a későbbi találkozások eszmecserejéből, hogy Cs. Szabó László változatlan érdeklődéssel figyeli a világ dolgait (még hetvenévesen mondta: „mindig rendelkezésre kell állni“), és nagy szeretettel tartja számon a romániai magyar irodalom értékeit. Kuncz Aladár várható vagy talán már meg is kezdődött reneszánszáról szölok, amire nyilván jogosan mondja, hogy ők mindig is tudták, ki Kuncz Aladár. Aztán Szilágyi Domokos költészetének első-ségében egyezünk meg, vita nélkül. Levelében azonban még utánam üzent: „Mind-inkább egyetérték azzal a hiteddel, hogy a mai erdélyi irodalom, a maga összes-ségében, jelentősebb, mint a két világháború közti. De ne felejtse el, amit mondtam: a Helikon hagyományának a vállalás állnak az új apostolok.“

Vajon ez a vélemény az „elitista“ megnyilatkozása volna? Anélkül, hogy belemennénk e helikoni tétel konkrét megvitatásába, az „elitista“ megértése érdekében, a Cs. Szabó esztétizmusáról innen-onnan hallható megjegyzésekre válaszként a legjobb lesz ismét idézni, a *Két tükör közt* egyik beszélgetéséből, az esszéről s a novelláról mondottakat: „Látszólag nem keveredem a nyers étellel, ahogy Móricz Zsigmond, mint szerkesztő, novelláimat olvasva a maga szempontjából érthetőn szememre vetette: »menj már melleddel az életnek!« Csakhogy amikor egy letűnt történelmi helyzetbe s egy holt emberbe — valamikor valóságosba — beleélem magamat, a pusztá kíváncsisággal kezdődő nyomozás a nyers életnél lyukad ki, mert egymás után lehámlanak a történelmi rétegek s én átsodródok a visszapillantó ember védett állapotából a maga köré pillantó ember védetlen állapotába, kide-rülnék a történelmi alakok, motívumok és pillanatok időszerű vonatkozásai s végül ott állok fatálisan, derékig a Ma emésztő tüzeiben, a megfigyelő művelődés-történesz már elkötelezett *homo politicus*, igenis mellet megy az életnek.“

A Krúdyval rokon és ugyanakkor racionális Cs. Szabó-prózáról, a Nyugatot a magyar irodalomhoz közel hozó Cs. Szabó-esszéről, a hatalmas műveltséganya-got és intuíciót egyesítő Cs. Szabó-útirajzról tulajdonképpen hosszan kellene érte-kezni, s nem csupán idézgetni — különösen a vele ezután ismerkedő fiatalok számára. Ezen az évfordulón, úgy érzem, nem utolsósorban hozzájuk szól. az angol esszé mai helyzetéről felvázolt kép: „Akkora a felaprózott szaktudományok zsarnoksága és nyelvi önvédelme, hogy fiatal érvényesülőknak hajszára a zsargon-jukat és tetvéző kutatói programjukat kell követniök. Számúzték a természetesen gördülő, rövid, arányos ízekre tagolt, szabatos angol nyelvet; képzelem, hogy forog — forog? pörög! — sírjában Jonathan Swift, a nagy stíliszta. Pedig az ellen-fél egy csöppet se félelem, csak öntelt és egyetemi körsáncokban könyörtelen az érdekszövetségi hálózata.“

Oda kellene figyelni e szavakra és sok egyéb okos intésre — egy hajdani „esszéíró nemzedék“ kitűnő képviselője mondja őket. Ennek az esszéíró nemze-déknek, amely a húszas években lépett fel, Cs. Szabó mellett Halász Gábor, He-vesi András, Szerb Antal volt a tagja; ide tartozott Németh László, Gyergyai Al-bert, Kerecsényi Dezső, Illés Endre is. Hogy ők ki mindenkitől tanultak, sok volna itt elmondani. Jelzésképpen, Cs. személyes varázsát érzelketve együttáll, búcsú-zunk egyelőre egy hamisítatlan Cs. Szabó-mondattal — kedvcsinálónak: „Aldous Huxleytől kecsességet lestünk el, hogyan lehet kifeszített kötélén úgy sétálni, hogy az egyensúlyozó rúd egyik végére ráfér tíz kötet lexikon, a másikkra ugyanannyi, mégsem zuhan le a táncos, pedig néha úgy ellepték a szemtelen társulá gondolatok, mint a majmok Chaplint a kötélén a Modern időkben.“

Kár

Aradi József válaszát olvasván

A. J. nem vállalja a vitát. Ezt én nagyon sajnálom. Persze, az elutasítás formája sem hagy közömbösen. (Első vitacikkemet ismételt felhívásaim ellenére bántó módon tudomásul sem vette, a vita elutasítását bejelentő mostani írásában* pedig az ásatagság, a szektáság torz képét sugalmazza rólam.) De nem ez a fontos. Én a vita elmaradásának a *tényét sajnálom*. Ezt a magam személyes veszteségének tudom, és szellemi életünk károsodásának is. És talán egyszer még A. J. is sajnálni fogja ezt az elszalasztott szellemi kalandot.

Alláspontjainknak, bizonyos kulcskérdésekben divergáló nézeteinknek tisztázását, összemérését, kölcsönös bíráló vizsgálatát már régóta olyan feladatnak tudtam, amely jóval több, mint a kettőnk személyes ügye: közügy. És A. J.-t olyan partnernek véltem (reméltem), akivel valóban lehetséges a mindkét felet gyarapító alkotó vita. Ezért ismételt ajánlattal fordultam hozzá: tisztázzuk írásban problémáinkat. A sajtó nyilvánosságához sem ragaszkodtam, jól tudván, hogy e nyilvánosságnak vannak olyan komponensei, amelyek torzíthatják magát a vitát vagy annak akusztikáját. (Például ama bizonyos „karzat“ kísértésbe viheti a vitafeleket, hogy olcsó tapsokért „oda kacsintsanak“.) Ezért szívesen vállaltam volna, hogy magánlevelek formájában tárgyaljuk meg dolgainkat. A. J. azonban e javaslatom elől is kitért. A szóbeli vitát viszont én nem vállaltam. Nem vállaltam azért, mert itt az önfegyelem, az intellektuális kontroll mindig csökkentebb a kívánatosnál: a vitapartnereket a spontán replika olyan túlzásokba sodorhatja, ahonnan mindig nehéz a kívánatos visszalépés. És nem vállaltam azért sem, mert — verba volant — ami nincs rögzítve, az cseppfolyóssága miatt visszamenőleg mindig át- meg átértelmezhető.

Végül is dolgaink nyilvános tisztázását az tette elkerülhetetlenné, hogy A. J. a nyílt síkasok vita helyett szokatlan — szerintem a fair play-vel nehezen összeegyeztethető — szerkesztői manipulációval próbálta kikezdeni *Sajtóvitáink sereg-számlája* című tanulmányom hitelét. (Lásd a *Korunk* 1979. 1—2.: 106., 8—17. és 147—149. lapjain olvasható közleményeket, amelyek első vitacikkem megírására készítették. Utóbbi a *Korunk* 1979. 5:390—393., illetve a *Rólunk van szó* — Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; 1980. — című tanulmánykötet 189—196. lapjain olvasható.)

(Csak mellékesen jegyezném meg, hogy ez az első vitacikkem kiváltképpen kéne hogy kínálja igazoló példáit állítólagos impulzivitásomnak, amely hovatovább „közismert“, s amiért én A. J. szerint „kényelmetlen vitapartner“ vagyok. E kijelentésének megalapozatlanságát — úgy vélem — csak jobban aláhúzza, hogy még egy, a fent leírt előzmények kiváltotta vitacikkben sem talált A. J. állítását dokumentáló, idézhető mozzanatot.)

Első vitacikkem már megjelent, és én még reméltem, hogy nem marad válasz nélkül, amikor — 1979 nyarán — a *Korunk* németzedeki vitáján A. J. kifejtette nézeteit a jelképek és szertartások művelődésünkben betöltött szerepéről. A kettőnk közötti vita most már ezekre a témákra is kiterjedt, s amikor végre a kerekasztal jegyzőkönyvében nyomtatásban is megjelent (1980. 1—2.), elhatároztam, hogy A. J. felszólalását, illetve megjelent szövegét alaposabb bírálat tárgyává teszem. E második vitacikkemet azzal a keserűséggel írtam, amelyet az előbbiek visszhangtalansága hagyott hátra. Írás közben ezért nyomtam meg jobban a ceruzámat. Ettől néhány keményebb jelzője, néhány sarkítottabb megfogalmazása e második vitacikkemnek.

Írásom ez érdekesebb szögleteivel kapcsolatban, minden félreértés elkerülése végett, két dolgot kell itten nyomatékosan leszögezni: először azt, hogy jelzőim,

* *Korunk*, 1980. 10.

minősítéseim, ítéleteim minden esetben a tárgyra vonatkoznak, tehát tárgyszerűek, vagyis a személyeskedésnek nyomát sem lehet kimutatni bennük; másodsor azt, hogy jelzőim, minősítéseim, ítéleteim mindegyike előzetes elemzésekre épül, érvekkel van alátámasztva, egy sincs közöttük, amely üres kijelentésként a levegőben lógna. Elemzéseim, érveléseim, igazolásaim lehetnek tévesek, ám téves voltuk csak bizonyító anyaguk tarthatatlanságának kimutatásával bizonyítható. Ez pedig módszeres kritikai műveletet, időigényes munkát követel volna.

Ez a második bírálómat váltotta ki A. J. válaszát (*Korunk*, 1980. 10.). Olvasom, és őszintén sajnálkozom — megkésetttségén. Hiszen ez az írás — már az érdemi része — nem a mostani, hanem a tavalyi cikkemre válaszol. Sajnálkozom, mert arra gondolok, hogy mennyire másként alakult volna sok minden közöttünk, ha ezt az írást egy évvel ezelőtt olvashattam volna. (Azzal kezdve, hogy egy évvel ezelőtt ugyanezt a közlendőjét nyilván maga A. J. is másképpen módolta volna meg.) Egy évvel ezelőtt válaszlomban a hangsúlyt bizonyára arra helyeztem volna, amit első cikkemben tényként elismerek ugyan, de terjedelmi okokból nem vizsgálók tüzetesebben: a nyelvi kommunikáció megkerülhetetlen nehézségeivel néztem volna szembe, az egy nyelven belüli több nyelv *relatív* igazságával, és azt igyekeztem volna kimutatni részletesebben, hogy a jelentkező negatív tendenciákat miért és hogyan vélem visszazoríthatóknak. Ennek során bővebben fejtettem volna ki nyelv és ideológia összefüggését — ahogy én látom. És ezúttal bizonyára nemcsak a kettőnk felfogása közötti különbségeket hangoztattam volna, hanem behatóbb vizsgálat tárgyává tettem volna az azokat áthidaló közös mozzanatokot. Bővebben kifejtettem volna felfogásomat a több tényezős szellemi erőterről (pl. logika, etika, ideológia átfedéseiről, viszonylagosságuk és kölcsönhatásuk problémájáról), és igyekeztem volna kimutatni az ezzel szemben állított egytényezős erőter szimplifikáló jellegét. Meg azt, hogy vitapartnerem csupán egy torzító redukció áldozata, amikor azt feltételezi (sőt állítja), hogy a szellemi élet soktényezős erőterként való felfogása az ideológiai szféra jelentőségének tagadásával vagy csökkentésével lenne egyenlő. És természetesen leginkább vitapartneremnek azt a következetlenségét exponáltam volna, hogy a „nem érthetjük egymást“ tétel szerzője tételét még meg is akarja értetni olvasójával, hiszen ennek sikere a tétel eleven cáfolata. Mert a nyelv olyanszerű csodjéből, amit — minden más hasonló nézetet messze túllícitálva — A. J. sugalmaz, szükségszerűen csak egy következhet: a teljes elhallgatás, a csend.

Nem szeretném, ha az előbbieket olyan benyomást keltenének, mintha a második cikkem csupán az előző kihívás felújítása lenne, mintha csupán a körülmények és előzmények váltották volna ki, és nem a tárgya. A nemzedéki kerekasztal-vitára készült expozéjában A. J. — szerintem — már úgy tagadja a nyelv funkcióképességét, hogy ezzel nemzetiségi kultúránknak, nemzetiségi közösségünknek sine qua non differentia specificáját tagadja, függetlenül jó szándékától, melyet soha eddig kétségbe nem vontam.

Ez készített vitára: nem jókedvemből vállalkoztam rá. A. J. erre a kritikára csak két bekezdésben reflektál. Ebben kifejti, hogy összefüggő dogmarendszerrel nem kívánja koncepcióját szembesíteni, mert azt „csakis e vitakereteken kívül“, a maga meghatározta tágabb keretben tartja kifejthetőnek. Ezért „bővebben más alkalommal és más formában“ szándékszik koncepcióját kifejteni. Ez az ígélet az én vitakezdeményem eredménye. Ami nem kevés. Sőt — ha megvalósul — nagyon lényeges eredmény lesz. A publicisztika vagy az esszé szubjektív hangvételében megfogalmazott, rendszerint megalapozatlan vagy homályos utalásokra alapozott szentenciózus kijelentések, diagnózisok vagy prognózisok helyett a koncepció koherens, összefüggő, átgondolt kifejtése. Amely éppen a végiggondolás során nyilván sokkal árnyaltabb, körültekintőbb, megindokoltabb lesz. És ami aztán valóban a kritika méltó tárgya lehet. Mert végtére: egy vita konfrontációja elől ki lehet térni. De a módszeres, sine ira et studio kritika mérlegelő ítélete elől — amely egyben minden értelmes vitának is lényege — nem. E gondolatokban megnyugodva várom nagy érdeklődéssel A. J. beigért dolgozatát.

Toth Sándor

Élelmiszertermelés és -szükséglet Kalotaszegen III.

2.2.2. A mezőgazdasági aktív népesség sűrűsége

Ez a sűrűség azt fejezi ki, hogy 100 ha mezőgazdasági területre hány aktív kereső jut. E viszonyszám lehetővé teszi a különböző tájegységeken dolgozó földműves népesség nagyságának összehasonlítását, s így meg lehet állapítani, hogy az etalonként elfogadott országos, illetve megyei szinthez viszonyítva sokan vagy kevesen dolgoznak a szóban forgó nemzetgazdasági ágban.

Ez a demókönmiai mutató nem tévesztendő össze az agrárnépsűrűség mutatójával, amely a múltban a szociológiai és demográfiai irodalmunk jelentős vizsgálódási területe volt. A vizsgálódásokat a múltban az agrártúlnépesedés jelensége tette szükségsszerűvé. Az agrártúlnépesedés ugyanis a túlnépesedésnek egyik rejtett formája volt, és csupán e mutató kiszámításával lehetett megállapítani, mivel a kisparaszti gazdaság csak részben biztosított munkát a földművesnek, aki így az év egy részén munkanélküli volt. E munkanélküliségre az agrárnépsűrűségi számításokkal lehetett következtetni, s megközelítő pontossággal a nagysága is megállapítható volt.

Hazai magyar nyelvű szakirodalmunkban jelentősek e téren Venczel József kutatásai. Az összes mezőgazdasági területeket a kataszteri tiszta jövedelem alapján „szántóterületre redukálta”, s az így átszámított területnagysághoz viszonyította a Székelyföld agrárnépsűrűségét, megállapítva, hogy az agrárnépsűrűség nem 17 óstermelő lakos/kataszteri hold, hanem 46,2 fő. Így tehát az erdélyi 36,5-es átlaghoz viszonyítva „a Székelyföldnek 95 495 főnyi agrárnépfeleslege” volt az 1910. évi népszámlálás értelmében.¹

Az agrárnépsűrűségi számításoknál a felszabadulás előtti szakirodalom az összmezőgazdasági népességet (aktív dolgozó és eltartottjai) viszonyította a mezőgazdasági területhez. A felszabadulás óta végbement változások következtében e mutató elvesztette jelentőségét; *felszámoltuk a latens mezőgazdasági népfelesleget*, s a falun felszabadult munkaerőt bevontuk az iparba vagy a szolgáltatási hálózatba, aminek következtében *falvaink megjelentek a vegyes profilú, úgynevezett „agrár-ipari”, illetve „ipari-agrár” családok*, s így egyre nehezebb — ha ugyan nem teljesen lehetetlen — megállapítani, kik élnek iparból és kik földművelésből.

A mezőgazdasági aktív népesség sűrűségét az összterületre, szántóra és szántóegységre² is kiszámítottuk:

Mezőgazdasági terület ha	Szántóterület ha	Szántóegység ha	Mezőgazdasági aktív népesség	A mezőgazdasági aktív népesség sűrűsége 100 ha-ra számítva			
				mezőgazdasági területre	szántóterületre	szántóegységre	
Kalotaszeg	60 027	24 861	41 772	12 984	20,46	49,41	29,41
Kolozs megye	432 245	214 137	330 698	98 702	22,83	46,09	29,85
Országos átlag	14 959 742	9 780 777	14 421 259	3 529 600	23,59	36,09	24,47

A mezőgazdasági aktív népesség sűrűsége a megművelt területre számítva alacsonyabb a vizsgált tájegységen, a szántóra számított sűrűség viszont a legmagasabb. A szántóegységre számított mezőgazdasági aktív népesség sűrűsége azonos szinten áll a Kolozs megyei átlaggal, s 20 százalékkal magasabb az országosnál.

Érdekes következtetésekre juthatunk, ha a 100 hektár mezőgazdasági, illetve szántóterületre jutó földművesek számának időbeni változásait vizsgáljuk³:

	A mezőgazdasági aktív népesség sűrűsége			
	1900-ban		1977-ben	
	mezőgazdasági területre számítva	szántóterületre számítva	mezőgazdasági területre számítva	szántóterületre számítva
Kalotaszeg	30,12	72,73	20,46	49,41
	% 100,00	100,00	67,93	67,94
Kolozs megye	27,11	54,73	22,83	46,09
	% 100,00	100,00	84,21	84,21

Az egységnyi mezőgazdasági területre jutó dolgozók száma Kalotaszegen az 1900. évinek a 67,93 százalékára csökkent, megyei viszonylatban viszont csak 84,21 százalékára. Tehát a gazdálkodók száma 77 év alatt 32,07 százalékkal csökkent, s így a csökkenés nagyobb ütemű volt, mint a 15,79%-os megyei átlag.

Amennyiben nem az aktív mezőgazdaságiakat számát osztjuk a mezőgazdasági, illetve a szántóterülettel, hanem ellenkezőleg, a mezőgazdasági, illetve a szántóterületet osztjuk a mezőgazdasági aktív népességgel, azt a területnagyságot kapjuk meg, amelyet a munkatermelékenység jelenlegi szintjén egy dolgozó megművel:

	Az egy aktív földművesre jutó		
	mezőgazdasági terület ha	szántóterület ha	szántóegység ha
Kalotaszeg	4,89	2,02	3,40
Kolozs megye	4,37	2,16	3,35
Országos átlag	4,23	2,77	4,08

Egy aktív földműves a vizsgált tájegységen dolgozza meg a legtöbb összterületet, viszont a legkevesebb szántóterületet, szántóegységben kifejezve valamivel többet a megyei, de kevesebbet az országos szintnél. Tehát mind Kalotaszeget, mind a megyét tekintve egy aktívra kevesebb szántóterület és kevesebb szántóegység jut, mint országos viszonylatban. Ez a mutató a területegység megművelésének hatékonysági színvonalát fejezi ki. Lényegében ettől a szintől függ — feltételezve, hogy a jövőben sem hagyhatunk parlagon területeket —, hány embernek kell ebben a termelési ágban dolgoznia, illetve hányan dolgozhatnak.

A fentiekből érthetjük meg N. Georgescu-Roegen megállapítását: „A világ minden előrehaladott gazdasága jelenlegi fejlettségének színvonalát a mezőgazdaság széles körű kifejlesztése alapján érte el.”⁴

Amennyiben az ipart és a szolgáltatási hálózatot úgy kívánjuk fejleszteni, hogy e szektorokban növelhessük a foglalkoztatottak számát, mindenekelőtt a mezőgazdálkodás termelékenységét kell fokoznunk. Ennek a következtetésnek a fordítottja is érvényes: ha a földművelés termelékenysége emelkedik, a munkaerő egy része felszabadul, s fejlesztenünk kell az ipart, hogy a felszabadult munkaerőt el lehessen helyezni. Az elmondottakból következik, hogy a munkaerő megoszlását a nemzetgazdasági ágak között mindenekelőtt a mezőgazdálkodás munkaerő-szükséglete határozza meg, s csak az e szükségletet meghaladó részt lehet más ágazatok fejlesztésére használni.

2.3. Következtetések

Összegezzük eddigi megállapításainkat:

— Kalotaszeg népességének általános foglalkoztatottsági rátája valamivel magasabb a Kolozs megyei átlagnál, noha a munkaképes korú személyek aránya alacsonyabb;

— a mezőgazdaságban dolgozók aránya magasabb a megyei átlagnál, a szektor és a tercier szektorban foglalkoztatottak hányada viszont alacsonyabb;

— a földműves népesség sűrűsége (szántóegységre számítva) majdnem megegyezik a megyei átlaggal (100 ha szántóegységre számítva mindössze 0,4 aktív dolgozóval kevesebb).

Hogy az első fejezetben tárgyalt „fiziológiai” népsűrűség mutatóját összevethessük a mezőgazdasági aktív népesség sűrűségének tisztított mutatójával, az előbbi is átszámítottam szántóegységre:

A „fiziológiai” népsűrűség 100 ha szántóegységre számítva

	Kalotaszeg	Kolozs megye	Országos átlag
Össznépeség	157,0	216,5	150
Aktív népesség	77,9	106,3	71
ebből			
— nem mezőgazdasági	48,5	76,5	46
— mezőgazdasági	29,4	29,8	24
Az aktív mezőgazdasági és össznépeség aránya (%)	37,7	21,1	34

Az adatokból kitűnik, hogy az aktív mezőgazdasági és az össznépeség aránya nemcsak a mezőgazdasági munkák termelékenységének színvonalától, hanem a „fiziológiai” népsűrűségtől s az össznépeség foglalkoztatottsági rátájától is függ:

	1900-ban			1977-ben		
	primer	szekunder	tercier	primer	szekunder	tercier
Kalotaszeg	79,0	9,1	11,9	37,7	39,7	22,6
Kolozs megye	70,6	10,8	18,6	28,1	44,3	27,6

77 év alatt az aktív lakosság foglalkozási szerkezete jelentősen megváltozott: 1900-ban a dolgozók túlnyomó többsége még földet művelt, 1977-ben viszont a többség már nem a mezőgazdaságban tevékenykedett.

E változások két tényező együttes hatásának a következményei:

- az aktív népesség egy része felszabadult a közvetlen élelmiszertermelés alól;
- a vizsgált területek népességének növekedése következtében megnőtt az aktív népesség is, ez a növekmény viszont már a szekunder és a terciér szektorokban helyezkedett el.

A fenti folyamatokat szemlélteti az alábbi összehasonlító táblázat:

	Kalotaszeg				Kolozs megye			
	1900	1977	Külön- bőzet	1977/1900 %	1900	1977	Külön- bőzet	1977/1900 %
Össznépeség	51 941	65 574	13 633	126,2	356 892	715 507	358 615	200,5
Aktív össznépeség	22 887	32 544	9 657	142,2	166 034	351 518	185 484	211,7
ebből								
— mezőgazdaság	18 081	12 284	-5 797	67,9	117 197	98 702	-18 495	84,2
— ipar, építkezés	2 087	12 915	10 828	618,8	17 894	155 632	137 738	869,7
— egyéb nemzet- gazdasági ágazat	2 719	7 345	4 626	270,1	30 943	97 184	66 241	314,7

A következőkre hívnám fel a figyelmet:

— míg Kalotaszeg lakossága 77 év alatt mindössze 26,2 százalékkal emelkedett, addig a megye lakossága több mint kétszeresére nőtt;

— az aktív népesség növekedése mindkét esetben meghaladta az össznépeség növekedési ütemét, ami azt is bizonyítja, hogy mindkét terület foglalkoztatottsági rátája magasabb szintre emelkedett;

— a primer szektorban foglalkoztatottak abszolút száma csökkent, ez a csökkenés viszont csak 37,5 százalékban biztosította a szekunder és a terciér szektorokban az aktív keresők számának növekedését, megyei vonatkozásban pedig 9,1 százalékban (a szekunder és a terciér szektorokban a teljes növekmény 203 979 aktív kereső, a primer szektorból felszabadultak száma viszont csak 18 495 volt).

A földműves népesség s többé-kevésbé az össznépeség is azokra a területekre összpontosul, ahová a második és a harmadik ágazati tevékenységek is összpontosulnak.

A legutóbbi 10-15 évet megelőzően ezek a tevékenységi ágak Kolozs megyében főleg a Kis-Szamos és az Aranyos völgyében összpontosultak, és csak kis mértékben honosodtak meg Kalotaszegen.⁵ Többek között ebben leli magyarázatát az első fejezetben bemutatott népsűrűségi mutatók sok dinamikai eltérése is.

A mezőgazdaságból felszabadult munkaerő és a fiatalság főleg elvándorlás és ingázás útján kapcsolódott be más tevékenységi ágakba. A jövőben — a termelőerők kiegyensúlyozottabb területi elhelyezése következtében — Kalotaszegen is fokozottabban fogják fejleszteni az ipart, s így az aktív népesség ott helyezkedhet el.

3. A demoökonómiai korrelációk kihatása a településhálózatra

A tanulmány bevezető részében felsorolt 12 közigazgatási egység 1 várost és 63 falut tömörít. A falvak lakosságának 1900—1977 közötti dinamikáját bemutató táblázatunkból kitűnik, hogy a településhálózat a tanulmányozott időszak folyamán jelentősen átalakult:

A települések lélekszáma	1900		Lakosok		A települések átlagos lélekszáma	1977		Lakosok		
	Települések száma	%	száma	%		Települések száma	%	száma	%	
—500	18	29,5	6 064	11,7	337	25	27,8	7 352	11,2	294
501—1000	27	44,3	18 517	35,7	686	23	24,9	16 597	23,3	722
1001—1500	10	16,4	11 846	22,8	1 185	6	9,1	7 278	11,1	1 213
1501—2000	2	3,3	3 535	6,8	1 767	6	9,1	9 442	14,4	1 574
2001—	4	6,5	11 979	23,0	2 995	6	9,1	24 905	38,0	4 150
Összesen	61	100,0	51 941	100,0	851	66	100,0	65 574	100,0	994

Mindenekelőtt az ötlik szembe, hogy a tájegység településeinek száma 61-ről 66-ra emelkedett; a 77 év alatt hat új település jött létre: Egeres gyártelep, Forgácsküttelep, Csonkatelep, Dealul Negru, Bálcești és Andrășháza. Ugyanakkor két település, Kalotaszentkirály és Zentelke egyesült.

A települések nagyságrendi szerkezete erőteljesen átalakult. 1900-ban csak 18 olyan település volt, amelyben 500-nál kevesebb lakos élt, 1977-ig ez a szám 25-re emelkedett. Ugyanakkor az 1500-nál több lakosú települések száma hatról tizenkettőre emelkedett. Ezekben a településeken 1900-ban összesen 15 514-en laktak, 1977-ben viszont már 34 347-en. Számuk a kétszeresére, a lakosaiké 2,2-szeresére növekedett, átlagos nagyságuk pedig 2 586 lakosról 2862-re emelkedett. Ezzel szemben a közepes nagyságrendű településeknek (501—1500 lakos) mind a száma (37-ről 29-re), mind a lakossága (30 363-ról 23 975-re) csökkent. A népesség tehát a nagyobb településekre tömörül. 1900-ban az 1500 lakosnál nagyobb településeken a népesség 29,9 százalékáa, 1977-ben viszont már 52,4 százalékáa élt.

A következőkben megkísérlem a Kalotaszeg településhálózatában végbement változások okaira rávilágítani.

3.1. A települések számbeli növekedése

A középkorban és a kapitalizmus kezdeti időszakában, amikor a demoökonómiai korreláció főleg az élelmezésre korlátozódott, amikor még újabb területeket lehetett művelés alá vonni, ha valamely település lakossága túlnőtt a környező terület eltartóképességén, egy része „kirajzott” s új települést hozott létre.

Ezt a „kirajzási” folyamatot bizonyítja, hogy a vizsgált tájegységen is sok a hasonló nevű település, megkülönböztetésük érdekében pedig az „új”, „nagy”, „kis”, „felső”, „közép” stb. jelzővel látták el (például: Nagykapus, Kiskapus, Kiskalota, Kalotaujfalu, Nagydongó, Kisdongó stb.).

A középkorban tehát a mezőgazdálkodás terjeszkedése új falvak létesítését is jelentette, amelyek erdőirtásokon, lecsapolt területeken létesültek. „Egyidejűleg két ellentétes folyamat ment végbe: egyrészt a falvak növekedtek lakosságuk szaporodása következtében, másrészt viszont kisebbedtek a »kirajzások« nyomán. A »kirajzott« falvak rendszerint nem távolodtak el az »anya« falutól, mivel az emberek ezer meg ezer szállal kapcsolódtak azokhoz a helyekhez, ahol ősök és szüleik éltek, ahol rokonságuk megtalálható volt.”⁶

Annak ellenére, hogy az újabb falvak mint az „anyatelepülés” távoli tanyái már a XIX. század végén épültek, önálló falvakká alakulásuk a XX. században ment végbe, amit elősegített az 1920-as és főleg az 1945-ös földreform. A földhöz jutott parasztság ugyanis arra törekedett, hogy földje közelében saját gazdaportát alakítson ki.

Két új helység, Egeres gyártelep és Forgácsküttelep kialakulásánál ipari létesítmények játszották a településlétrehozó tényező szerepét; az előbbi a gipszgyárhoz, az utóbbi a szénbányához kapcsolódik. A forgácsküttelepi szénbánya bezárása (1969) óta a falu lakossága egyre csökken; az 1956-os népszámlálás még 988 lakost talált a faluban, 1977-ben számuk alig haladta meg a 400-at.

Ahol a domborzati viszonyok a település oldalirányú fejlődését korlátozzák, s csak hosszanti, völgymenti kibontakozás lehetséges, a közeli falvak összenöttek. Így történt Kalotaszentkirály és Zentelke esetében. Hasonló okok vezettek el a

településgyűttesek megjelenéséhez. Ilyen együttesként fogta fel a területrendezési terv Egeres falut és Egeres gyártelepet: a két település közösen fogja majd alkotni a jövőben kialakítandó várost. Hasonló együttes a két Gyerőmonostor.

3.2. A települések nagyságának változása

Valamely település lakosságának nagyságát végső soron a település nyújtotta *megélhetési lehetőség*, illetve napjainkban és hazánkban *a településen levő munkahelyek és -alkalmak száma* határozza meg.

A második fejezetben kifejtettük, hogy milyen változáson ment át Kalotaszeg foglalkoztatott lakosságának szerkezete az utóbbi 77 év alatt, s hogy milyen módosulások várhatók a közeljövőben. A foglalkoztatottság szerkezetének a változása kihat a település nagyságára is.

Azok a települések, amelyeknek lakói túlnyomórészt mezőgazdálkodással foglalkoznak, egyre kisebbednek, mivel a föld megműveléséhez évről évre kevesebb munkaskézre van szükség. Ez a magyarázata annak, hogy 1900 és 1977 között a 66 település közül 43-nak a népessége csökkent.

A vizsgált tájegység mezőgazdasági területe 60 027 ha, ebből a szántó 24 861 ha, tehát egy településre átlag 923 ha mezőgazdasági és 382 ha szántóterület jut. Ennek a területnek a megműveléséhez az 1977. évi munkahatékonyságot feltételezve, mintegy 190 dolgozóra volt szükség, s a 190 mezőgazdasági dolgozóra 195 eltartott jut. Következésképpen, ha a népesség csak mezőgazdálkodással foglalkozna, a tájegységen egy település átlagos lélekszáma 385—400 kellene hogy legyen.

A tájegység falvai, különösen az utóbbi 10-15 évben, a mezőgazdaság mellett mással is foglalkoznak. Az alábbi táblázat a tájegység helységeit aszerint csoportosítja, hogy mekkora a nem mezőgazdasági dolgozók aránya a helység összdolgozóhoz viszonyítva.

A nem mezőgazdasági dolgozók aránya (%)	Helységek		Népesség		A helységek átlagos lélekszáma
	száma	%	száma	%	
75 —	9	13,6	23 645	36,1	2 627
50,1—75	28	42,4	26 301	40,1	939
25,1—50	26	39,4	14 874	22,7	572
—25	23	4,6	754	1,1	251
Összesen	66	100,0	65 574	100,0	994

Összehasonlításként megemlítem: 1900-ban Kalotaszegen mindössze két olyan helység (Bánffyhunyard és Valkó) volt, ahol a nem mezőgazdasági dolgozók aránya meghaladta az 50 százalékot, jelenleg az ilyen települések száma 37-re emelkedett, következésképpen a helységek 56 százalékában a földművelés már nincs túlsúlyban. Azok a települések, ahol a nem földműves dolgozók aránya meghaladja az 50 százalékot, a tájegység össznépességének 76,2 százalékát tömörítik.

Erdemes felfigyelnünk továbbá a települések lakosságszámának alakulására. Ez a szám a nem mezőgazdasági szektorokban dolgozók arányának a növekedésével párhuzamosan emelkedik. Azoknak a településeknek a legkisebb számú a lakossága, amelyekben a földművelés mellett nem honosodtak meg újabb tevékenységi ágak. Ezekből a helységekből a föld megműveléséhez szükségtelen munkaerő elvándorol.

A településhálózat jövőbeni alakulásának a megtervezésekor a fent bemutatott tendenciákat figyelembe kell venni. Ezek értelmében napjainkban a *csak mezőgazdasági funkcióval* bíró falvak már nem életképesek. Arról van ugyanis szó, hogy „országunkban a falu fejlődésének modellje azon alapszik, hogy uni-funkcionális — túlnyomórészt vagy kizárólagosan mezőgazdasági — helységekből multifunkcionálissá alakul át, amelyben az alapvető gazdasági funkció (földművelés) mellett számos más gazdasági (ipar, szállítás, építkezés stb.), társadalmi, nevelési, politikai és közigazgatási funkció jelenik meg.”⁴⁷

A Román Kommunista Párt területrendezési politikája értelmében a jövőbeli városokat, illetve a városi jellegű gazdasági és társadalmi központokat úgy választották ki, hogy egyetlen település se essen 20 km-nél nagyobb távolságra valamelyik létező vagy létesítendő várostól. Ennek az elvnek a gyakorlatba ültetése folytan Kalotaszegen még ebben az évben két új városi jellegű központ létesül: Gyalu és Egeres (a gyárteleppel együtt), a következő tervidőszakban pedig Kis-

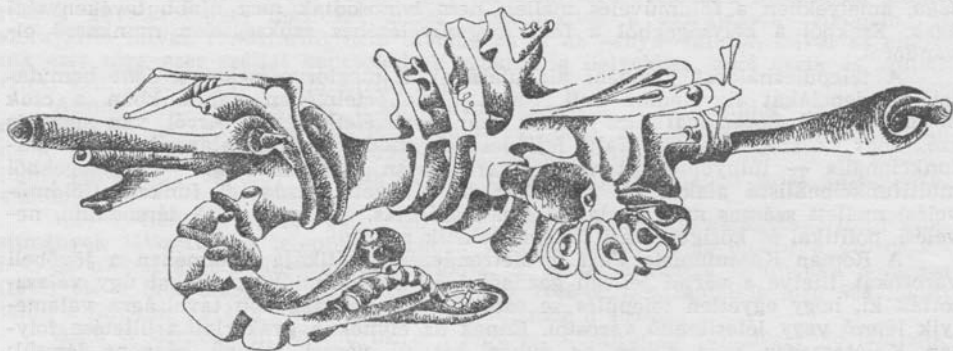
kalota. A vizsgált tájegység közelében még Kissebest és Tordaszentlászlót fejlesztik várossá.

Így ölt testet a területrendezés egyik lényeges vezérelve, amelynek értelmében „biztosítani kell az egyenlő életfeltételeket nemzetiségre való tekintet nélkül az ország összes állampolgárai számára a szocialista méltányosság elvei szellemében; biztosítani kell a város és a falu közötti lényeges különbségek fokozatos elmosódását a falunak a város fejlettségi színvonalára történő emelésével”.⁸

Keszi-Harmath Sándor

JEGYZETEK

1. Venczel József: *A székely népfelcsélg.* Hitel, 1942. április.
2. A szántóegység a különböző művelési ágak területét szántóra redukáltan kifejező egyenértékűszám, amelynek segítségével különböző övezetek területét a termelés intenzitásának figyelembevételével egy összegben fejezzük ki. Az átszámítás alapja a művelési ágak eltérő munkaigénye, hozama, termelési költsége stb. A szántóföld 1, a szőlő 5, a gyümölcsös 4, a rét 0,5, a legelő 0,2 szántóegységnek felel meg. (Lásd *Közgazdasági Kislexikon*. Bp., 1977. 380—381.)
3. Összehasonlításként hadd említsem meg, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban 1955 körül 100 ha szántóterületre még 29 földműves jutott, 1965-ben 18, de 1974-ben mindössze 7 (lásd *Prisma*, 1974. 10.)
4. N. Georgescu-Roegen: *Legea entropiei și procesului economic*. Buc., 1979. 474.
5. Mărioara Salvanu—Keszi-Harmath Sándor: *Kolozs megye aktív lakosságának foglalkozási szerkezete*. Korunk, 1975. 9:697—701.
6. Acad. Ștefan Pascu: *Universul satului medieval transilvănean*. Magazin istoric, Anul XIV. 1. (154), 1980 ianuarie, 12. Cap.
7. Bălint, Dionisie: *Fizionomia și structura societății rurale*. Era socialistă, 1980. 7:9.
8. *A Román Kommunista Párt programja*. Buk., 1975. 597.

Simon Sándor rajza

A költő pere

Az első világháború végén Tudor Arghezi, Mihai Eminescu után a legnagyobb román költőt, Ion Slavici-csal és három újságíróval együtt (Dem Teodorescu, Grossman-Tăutu, Carnabat) letartóztatják, katonai bíróság elé állítják, és elítélik. Azzal vádolják őket, hogy munkatársai voltak a főváros német megszállása idején megjelenő *Gazeta Bucureștilor* című újságnak. Eltűzött tények és tendenciózus félremagyarázások alapján Tudor Arghezi és a többi vádlott közel két esztendőt tölt a börtönben.

A letartóztatás, majd a törvényszéki eljárás — az elkövetett bírósági visszavételek súlyos ítélet mögé rejtett igazi okai — a közvélemény felháborodását váltotta ki, és ez hangot kapott a korabeli sajtóban. Az igazság és a törvényesség nevében N. D. Cocea állt Tudor Arghezi mellé, vállalva a védőügyvéd szerepét is. Határozottan, az őt jellemző keménységgel és bátorsággal nem csupán a költő ártatlanságát bizonyította be a Bukarestben székelő II. hadsereg bírái előtt, de ugyanakkor leleplezte a vezető oligarchia mesterkedéseit, az uralmon lévő osztályok arra irányuló politikai manővereit, hogy eltereljék a figyelmet az igazi háborús bűnösökről. A tárgyaláson elmondott védőbeszédében (közölte a *Dacia* című újság 1919. március 8-i száma) N. D. Cocea így jellemezte Tudor Arghezit: „Arghezi nem lehet áruló. Eminescu után ő a legnagyobb költő, és egy ilyen ember lehet lázadó, de áruló nem. Ennek a pernek az a célja, hogy a vezető politikuskok bűnbakokat találjanak mindazért, ami Mărășești-ig történt.”

A valóságot meghamisítva, az ország törvényeit figyelmen kívül hagyva, Tudor Arghezi és a többi vádlottat elítélik, s a vácărești-i börtönbe zárják. Constantin Graur, korának egyik neves újságírója az általános közvéleményt fejezte ki, amikor így írt: nem hisszük, hogy találunk ebben az országban egyetlen demokratát, egyetlen jóérzésű embert, aki ne volna a vádlottak pártján.

Az *Opinia* című, Iași-ban megjelenő újság február 16-i száma az újságírók szakszervezetének tiltakozását közli: megállapítást nyert, hogy az alkotmány előírásaival ellentétben Tudor Arghezit és Ion Slavici-ot, néhány újságírotársukkal együtt, már több mint három hónappal ezelőtt letartóztatták. Az újságírók egész testülete határozottan kéri ennek a rendkívüli helyzetnek a megszüntetését és a törvényesség visszaállítását.

A közvélemény felháborodását fejezte ki a következetesen demokratikus érzelmű C. G. Costa-Foru, a román közélet jeles képviselője is, aki a hadbíróság, majd a semmitűszék előtt is védte a neves költőt és társait. Népszerű ügyvédekkel együtt Istrati Micescu szintén a vádlottak mellé állt, kérte az igazságtalan ítélet megsemmisítését azon logikus érv alapján, mely szerint „a vád tárgyát képező törvénysértéseket megszállt területen követték el, ahol a szükségállapot előírásai nem alkalmazhatók”.

1919. június 26-án az igazságügyi minisztérium elküldte a hadbíróság ügyészenek azt a folyamodványt, amelyben a vádlottak kérték, hogy a következő fellebbezési tárgyalásig engedjék szabadon őket. A főügyész a minisztériumnak küldött válaszában elismeri: a szabadlábra helyezési kérés ama tényre alapoz, hogy a cselekmény, amelyet a beadvány elítélt és fogva tartott szerzői elkövettek, csupán sajtóvétségnek, a közvélemény elleni törvénysértésnek minősül, és ilyen esetekben az alkotmány 24. szakasza nem engedi meg a vizsgálati fogságot. Mindezek ellenére a kérvényezők letartóztatásban maradtak, s mint foglyok jelentek meg az 1919. július 7-re kitűzött fellebbezési tárgyaláson. A semmitűszék a törvényes előírásokkal ellentétben elutasította a fellebbezést azon az alapon, hogy az elítéltek együtt-

működtek a *Gazeta Bucureștilor* című lappal. E vád alapján Argehezt és két újságíró-t étevi fogságra, Slavici-ot és néhány társát tizévi kényszermunkára ítélték.

A felháborodás országos méretűvé vált. Értelmiségiek, írók, művészek és nem utolsósorban az újságírók emelték fel szavukat a per megszüntetéséért, az elítéltek felmentéséért. A hazai értelmiségiek százal fordultak Ferdinánd királyhoz, és kérték Tudor Argeheinek közkegyelemben való részesítését. Beadványuk zárórésében azt a meggyőződésüket fejezték ki, hogy az ésszerűség győzni fog, és „egy új Eminescut nem hagynak börtönben elpusztulni“.

Tudor Argehei és társai ügyében Nicolae Iorga személyesen fordul a királyhoz, Gala Galaction pedig I. G. Duca (miniszter és befolyásos politikus) támogatását próbálja megnyerni. A demokratikus sajtó joggal kérdezte: miért ítélték el Argehezt? Vajon miben hibás? És ha nem követett el bűntettet, miért tartják börtönben? A munkássajtó hasonló állásponton volt. A *Muncitorul* című lap 1919. július 15-i száma felhívással fordult az írókhoz és más értelmiségiekhez, amelyben kérte, hogy Tudor Argehei minden barátja és csodálója küldje el tiltakozását a szerkesztőség címére. Ez az újság csaknem egy teljes oldalt szentelt Argeheinek, az embernek, a költőnek és az újságírónak az alapos bemutatására: Argehei elítélése — írja — egy borzalmas cirkusz. Az olyan embert, mint ő, másképp nem lehet megsemmisíteni. Az igazságtalan és brutális börtönviszonyok meg fogják ölni.

Az újság nem feledkezik meg Argehei „bűnösségéről“ sem. A költő Bukarestben tartózkodott a német megszállás idején, igen szűkre szabott létfeltételek között élt. A nyomor kérelhetetlen nyomása miatt munkatársa lett az ellenségtől megszállt főváros egyetlen román nyelven megjelenő újságjának. Tevékenysége nagyon korlátozott volt. Néhány politikai cikk megírásán kívül nem csinált mást, csak javítgatta társai írásait. Ezért a „bűntettért“ ül a börtönben már egy fél esztendeje Tudor Argehei, ezért mértek rá étevi fogházat — írta a lap.

A szocialista párt és a romániai szakszervezetek központi lapja, a *Socialismul* is hasonló álláspontra helyezkedett Tudor Argehei, Ion Slavici és a többi bebörtönzött újságíró ügyében. A nyilvánosság elé tárták a vácărești-i börtönben uralkodó embertelen viszonyokat, ahol a munkásmozgalom vezetőit is fogva tartják. A lap október 2-án vezércikkben tiltakozik Tudor Argehei, Ion Slavici, az ídős író és akadémikus s a többi újságíró fogvatartása ellen. Leleplezi a polgári igazságszolgáltatás hamis ítéletét, amely magán viseli a „gyűlölet és részrehajlás“ jegyeit. Majd így folytatja: a fellebbezés visszaautasításának vagy elfogadásának, amely szabadságot vagy további rabságot jelenthet, már alig van jelentősége. Perükben valóban akkor fognak dönteni, amikor az elmék kitisztulnak, az indulatok lecsendesednek. Akkor majd bebizonyosodik, hogy egy meggyőződés áldozatai voltak-e, vagy fizetett eszközei mások meggyőződésének. Húsz nappal később a *Socialismul* terjedelmes cikkben ismét visszatér az ügyre. Általános és azonnali közkegyelmet kért most már a munkásmozgalom ártatlanul bebörtönzött, kényszermunkára ítélt vezetői számára is. A Moldvából való visszatérés után — írja a lap — nem a valódi bűnösöket tartóztatták le, hanem az írás proletárjait fogták perbe. A *Chemarea* című újságban N. D. Cocea így ír: mindenki elmondta a magát a hadbírság előtt történteokról, és meglepődéssel tapasztalhatjuk, hogy a közvélemény ítélete lényegesen különbözik az ostromállapot törvényezékének előre elkészített és összefüggéstelen ítéletétől.

A Iași-i sajtó a román haladó szellemű és demokratikus publicisztika hagyományainak vonalán Tudor Argehei és elítélt társai mellé állt. Az általános felháborodásnak ad hangot az *Opinia* is: „Argehei jelentkezése a román publicisztikában igazi esemény volt. Ez az Argehei híres vitázó és csodálatos költő. Mint polemizálónak nincs társa. És ez az Argehei ma börtönben ül. Vajon ma hogyan gondolnánk vissza azokra a bírákra, akik Eminescuval szemben követtek volna el mindazt, ami ma Argeheival történik?“ És tudni kell azt is, hogy Tudor Argehei 1919 márciusában a Iași-ban megjelenő *Scinteia* munkatársa volt. Ez a folyóirat az első világháborút követő esztendőben jelentős szerepet játszott a romániai szocialista és munkássajtóban. Fiatal, a szocialista mozgalommal szoros kapcsolatban álló, hazafias érzelmű értelmiségiek irodalmi, művészeti, társadalmi folyóirata volt. Hangjuk súlyosan esett a latba.

1919 végén a Tudor Argehei és bebörtönzött társai kiszabadításáért vívott társadalmi harc győzelmével fejeződött be. December 21-én királyi dekrétum alapján kegyelmet kapnak. Így fejeződött be a román kultúra egyik legmarkánsabb egyénisége életének ez a drámai epizódja. Mindezzel az irodalomtörténet keveset foglalkozott. Tudor Argehei születésének 100. évfordulóján az események felidézésével tisztelgünk a nagy költő emléke előtt.

Kassay Miklós fordítása

Leon Eșanu

Rika

Az ötvenes évek végén az *Utunk* szerkesztősége írást kért a lap számára Tudor Arghezitől. A Mester készséggel teljesítette a kérést, és az alábbi rövid írásával, tablettájával tisztelte meg hetilapunkat. A tartalmánál fogva számunkra rendkívül jelentős kis írásművet én ültettem át magyarrá, és a szerkesztőség megkülönböztetett helyen, a lap első oldalán jelentette meg az 1959. december 31-i (52.) számban.

Az idei Arghezi-centenárium alkalmával magyar méltatói közül többen is utaltak arra, hogy a nagy költő tudott valamelyest magyarul, elismerő véleménye volt nyelvünk jellegéről, férfiasnak, erőteljesnek tartotta azt. Ám ezek az utalások csak futó emlékekre támaszkodtak. Hogy valóban így volt, azt ez az Arghezi-írás igazolja, amely ma már csak nagyon nehezen hozzáférhető, s amelyet éppen ezért itt teljes terjedelmében ismét az olvasók rendelkezésére bocsátunk. Kérdéses, hogy megírásának körülményei folytán románul egyáltalán megjelent-e, s így az Arghezi-bibliográfiában föllelhető-e. Újból való közreadása tehát a román irodalomtörténet számára is hasznos járhat.

A költő sajátos modorában megírt, kedves-derűs kis visszaemlékezés megkapó fényt vet Arghezi gyermekkorára, és sokak előtt nem ismert, új vonással gazdagítja a nagy alkotó emberi arcképét.

Kiss Jenő

Mikor felkértek, hogy kézirattal kezemben keressem fel az Önök szerkesztőségét, megkérdeztem, milyen anyag illene bele leginkább a lap összképébe. Azt válaszolták: bármilyen, akár egy emlék is...

A válasz annál is inkább kedvemre való volt, mert kezdtek bennem felsorakozni, már ott a telefon előtt, évszázados fái egy hosszú erdélyi útnak, amelyet vagy hetven évvel ezelőtt mint kisgyermek tettem meg a szüleimmel.

Bukaresttől vonaton vittek, nagy halom szülői poggyász közt, a középkort idéző Brassóig, onnan pedig — meleg tej illatát párálló bivalyokkal — a Rika erdőn át; egész éjszakai szekerezés után egy faluba értünk, ahol forró és jéghideg borvízfürdő volt. A falu nevét elfelejtettem.

De máig emlékezetemben maradt néhány más helységnév: „Oklánd“, „Lövéte“, „Szentkeresztbánya“, „Homoród“, „Csíkszereda“, és egy öreg mágán, Ugron Gábor, akinek parkkal övezett kastélya valósággal elvarázsolta, s örökre megragadt a szememben, mint Zola *Paradouja* a *La faute de l'abbé Mouret* című regényben, az első francia könyvben, amit olvastam vagy inkább kitaláltam. Ha az iskolában — mint rendszeren — rossz jegyet kaptam, elég volt a nagy úr kertjére gondolnom, hogy újra visszanyerjem egyensúlyomat.

Az utat ott a szekér szénájában a fül sohasem felejtheti el, a lovak ütemes rágását, amint orrukkal az abrakostarisznyában a zabot ropogtatták... Mentünk a végtelennek tetsző éjszakában, s néha-néha egy-egy megállásra szólító kiáltás után hol egy csendőr, hol egy „finác“ emelte magasra kezilámpását, hogy az erdő vaksötétjében szemügyre vegye köberes szekerünk belsejét.

Ott a szénában néhány kifejezést is megtanultam: „szabad“, „bizonisten“, „nem tudom“, „passzus“, „kérem szépen“, „gyermek“, „leány“, „köszönöm“... Aztán újabb falvak következtek, „Oláhfalú“ és a Hargita havasa, fehér páráival...

A Rikát, mivel sok volt az útonálló benne, egész hosszában csendőrök őrizték, csillámló kakastollakkal kalapjuk mellett, mert inkább kalap volt az, mint katonasipka.

Oláhfaluban, ebben a nagy kiterjedésű községben, ha megkérdeztünk valaki odaválót, hogy milyen nemzetiségű, azt felelte: „oláh vagyok“, bár egy kukkot sem tudott oláhuul...

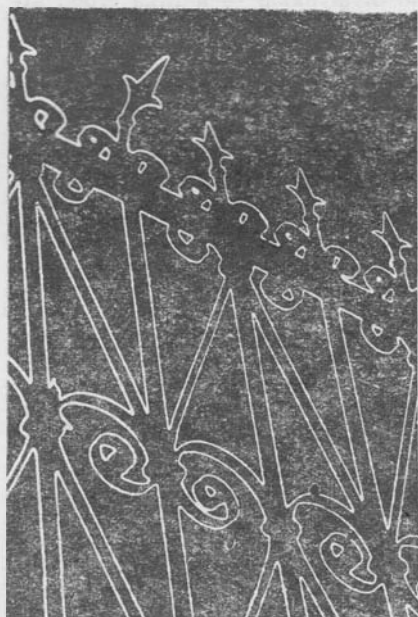
Szerettem az ottani kenyeret, mely nagy volt, mint egy talyigakerék, és a gazdák saját kemencéjükben sütötték. Kezükbe véve a kenyeret, álluk alá illesztették, mint a hegedűt, késsel keresztet rajzoltak reá, s szeltek belőle egy karéjjal, melyet át- meg átjárt a szentséges föld finom nedveinek illata. A karéj kenye-

ret földre ejteni vétekszámba ment. Felvették, megcsókolták, s így megáldva nyújtották oda, hogy egy darabocska izletes „túróval“ megkóstoljad.

Valami azonban mégis megzavarta lelkemet a faluban, míg a gyermekekkel játszadoztam. Mivel térden felül érő nadrágot viseltem, amilyent Bukarestben hordtak, szemükben gúny tárgyává váltam; azt állították, azért takarom el csak félig a lábamat, mert amilyen éhenkórász vagyok, nem volt mivel egész nadrágot vennem. Miközben labdázunk, valóságos pörös eljárást folytattunk le, ők magyarul, én meg románul érvelve pró és kontra. Sehogy sem tudunk megegyezésre jutni, s így maradt a végleges ítélet, hogy: nem volt pénzem nadrágra... De többszínű gumilabdám révén, amelyet ide is magammal hoztam, mégis fölébük kerekedtem. Addig nem engedtem, hogy ők is játsszanak velem, míg meg nem békültünk, oda-módosítva az ítéletet, hogy lett volna ugyan pénzem, de amolyan felvágós vagyok, azért hordok rövidnadrágot...

Nem kevésbé igaz, hogy a kéthónapi vakáció alatt komoly nyelvi befolyás volt észlelhető nálam. Visszatérve az iskolába, természetesen keserűséggel a lelkemben, el-elszabadult a nyelvem, s a számtanórán feltett kérdésekre nemegyszer volt a felelet „igen“ vagy „elfelejtettem“... Egy „teremtetté“-ért, mely egy összeadási példa közben szaladt ki a táblánál a számon, a tanár meghúzta a fületem. Ma sem tudom, mennyi sértést tartalmazhat ez a számomra homályos indulatszó. A tanár azt hitte, hogy gúnyt űzök belőle, hogy egy új csűfnevet ragasztok reá. Ő is lelki zavarban szenvedett, vagy valami ahhoz hasonlóban, amit feltételes reflexnek hívnak... Pocakja volt (szeretném tudni, hogyan hívják magyarul), hatalmas pocakja, a tokájától le a combjáig terjedt, s úgy volt megalkotva, hogy sehogyssem tudott alája látni. Amikor vallásból feleltetett, a könyvet kinyitva a pocakja alá állítottuk, s olvastuk a leckét, mint a vízfolyás, a lehető legjobb jegyeket érdelmelve ki.

Igaz, szegény hajdani tanárunknak, papi ember lévén, megvolt a joga hozzá, a természettől éppúgy, mint az államtól, hogy kövér legyen, mint egy szemüveges bálna.

Bartha Árpád fotója

Kritikusok a kritikáról

Gondolatok a könyvtárban

Rovatunk kereteit tágítva, ezúttal nem esszét vagy tanulmányt „gondol” egy szerző egy vagy több műről, hanem négy kritikus gondolkozik hangosan a kritika feladatairól, saját kritikusi meggyőződéséről, személyes és általános alapelveket fogalmaz meg a Kolozsvári Rádió irodalmi szerkesztőjének kérdéseire válaszolva. Hisszük, hogy a mikrofon, a magnószalag kikényszerítette spontaneitás szerencsésen egészíti ki, támasztja alá vagy — miért is ne? — teszi vita tárgyává azt, amit a megkérdezettek (három korosztály képviselői) a maguk szerzői és szerkesztői gyakorlatában mint célt és mint eszközt követendőnek, illetve megengedhetőnek tartanak. Rádióban (és televízióban) elhangzott adások írott dokumentumként való közzését a továbbiakban is, talán az eddigieknél következetesebben, de mindenképpen szelektív módon a *Korunk* — mint lehetőségei bővítésének egyik ígéretes módját — feladatának tekinti.

Bisztricsányi Klára: Vendégeink, Szilágyi Júlia, Marosi Péter, Kántor Lajos és Egyed Péter, valamennyien kritikusok. Arra voltam kíváncsi, miben látják a romániai magyar irodalmi kritika szerepét, milyen a jó, az építő kritika, mikor hasznos szerintük az irodalmi vita. Először Marosi Péteré a szó. Mindenekelőtt pályafutásának főbb állomásait vázolja.

Marosi Péter: Az az érzésem, tulajdonképpen szigorúan szakosítottam magam. Nem tudatosan, hanem úgy alakult az életem, hogy fiatalkori tapasztalataim, élményeim hatására, meg aztán az *Utunknál* is kimondottan a romániai magyar irodalom kritikusa lettem, maradtam, és azt hiszem, az is maradok már az életben. Persze Áprily Lajoson, Bánffy Miklóson és Tamási Áronon nevelkedtem, de egész fiatalon, 16–17 éves koromban közelebb éreztem már magamhoz a Nagy István, Salamon Ernő, Asztalos István és Horváth István nemzedékét.

B. K.: Miért?

M. P.: Miért esküsznek nálunk a beatzenére egyesek, mások pedig továbbra is a valcernél vagy a tangónál maradtak? Éppen olyan divat volt az én ifjúkoromban a népi, a szociográfiai vétetésű irodalom felé tájékozódni, mint ma hosszú hajat viselni vagy farmernadrágban járni. Mindenki meg akarta akkor „menteni” a falut, mindenki meg akarta „menteni” a népet akkor az iskolákban, az egyetemeken is. Mikó Imrécéknek, László Dezsőéknek még elsősorban Szabó Dezső volt a „prófétájuk”. Az én nemzedékemé már Németh László. Rám tehát fiatalabb koromban mindenekelőtt Németh László tanulmányai hatottak (nem a drámái), azután a regényei, a prózája. Jött aztán egy nemzedék is, amellyel tulajdonképpen együtt indultam. Az erdélyi magyar irodalomra emlékezve tettük meg az első lépéseket 1944 után együtt a romániai magyar irodalomban, tehát a szocialista Románia irodalmában. Lényegében Sütő Andrással, Szabó Gyulával és társaikkal indultam el az irodalmi pályán; elsősorban az ő kritikuskunknak tekintettem magam. Sütő volt olyan udvarias, hogy 1977-ben faksimilében publikált egy 1948-as levelezőlapot, amelyen sürgettem, hajtsa végre minél hamarabb első novelláján a Gaál Gábor által kért javításokat, de hozzátettem, hogy siessen nagyon, mert szerintem az ő írásával, ezzel az írással „kezdődik” az új romániai magyar irodalom... Félre ne értsen, nem akarom azt mondani, hogy Sütőt én fedeztem fel. Természetesen Balogh Edgár fedezte fel és Gaál Gábor fedezte fel Sütőt is, de ez az 1948-as levelezőlap az első — írott — jelzése annak, hogy mennyire Sütőékhez tartozónak tekintettem magam indulásunkkor. Láng Gusztáv mindig azzal gyanúsít, barátilag, hogy örökre a Sütőék kritikusa maradtam, és az Ő írásaikhoz mérek aztán mindent a romániai magyar irodalomban. Ha pedig meg kéne határoznom, hogy ki is az az író, akiről legtöbbször és legszívesebben írtam, akit tehát legközelebb érzek magamhoz, akkor

A Kolozsvári Rádióban 1980. július 10-én közvetített adásnak a résztvevők által véglegesített változatát közöljük.

Szabó Gyuláról kellene beszélnem. Sokszor „vádolnak“ azzal, hogy Szabó Gyula minden könyvéről írtam, hogy teljesen Szabó Gyulára „szpecializáltam“ magam. Ezt már-már én is kérdésessé tettem magamban; hogy hát szabad-e valakinek valaki minden írásáról írnia, szabad egy egész írói pályát ilyen makacsul nyomon követni. Nemrég került aztán kezembe Schöpflin Aladárnak a Móricz Zsigmondról szóló kötete, és láttam egy barátságot, amely azon alapult, hogy Móricz eltúrte Schöpflin ragaszkodását, Schöpflin pedig Móricz pályájának minden szakaszáról, minden jelentős művéről elmondta, megírta a véleményét. Azt hiszem, én is így voltam és vagyok Szabó Gyulával; ez azonban egyáltalán nem zárja ki, hogy — hosszú viták után — ne tudtam volna eljutni a *Forrás* első, második vagy harmadik nemzedékének az írásaihoz is. Azt hiszem, cikkeim bizonyítják, hogy éppen úgy tudom szeretni Király László írásait, mint a Szabó Gyuláéit. Szilágyi Domokosról azonban sohasem tudtam olyan döntő dolgokat kimondani, mint mondjuk K. Jakab Antal, azt viszont tankönyvbé írtam, hogy szerintem is a hatvanéves romániai költészetnek, az erdélyi magyar költészetnek nem volt és nincs bonyolultabb s gazdagabb fejezete, mint az, amelyik a Szilágyi Domokos tolla alól került élénk. Az általa versbe írt életérzés a leegyetemesebb, a legjelentősebb hozzájárulás a magyar irodalomhoz és e tájak irodalmához akkor is, ha valamennyi erdélyi magyar költő életművét figyelembe vesszük. Ezzel azonban eljutottunk már a mai napokhoz. Bizony, mostanában nagyon harcolok magammal és környezetemmel azért, hogy Szócs Gézákat is megértsem még. De hát Szócs Gézát talán legjobban értem és legjobban meg tudom közelíteni az övéi közül, szeretném azonban jól érteni Adonyi Nagy Mária verseit, a Vásárhelyi Gézáét, szeretném szeretni Cselényi Béláét is... Hogy sikerülni fog ez nekem, nem tudom még, de az az érzésem, ha jól szám-ba veszem lehetőségeimet, ez lesz az utolsó nemzedék, amelyikhez még (nem fel, hanem) le tudok zárkózni, mert „fel“ a Nagy Istvánék nálam tíz évvel idősebb nemzedékéhez zárkóztam; ehhez — az 1919 óta legalábbis hatodik — nemzedékhez már „lezárkózom“, s ez a „le“ nem minőség, hanem életkor kérdése.

B. K.: Kritikus tevékenységében milyen elveket vallott a magáénak Marosi Péter? Véleménye szerint milyen a jó kritika, és mikor romboló hatású?

M. P.: Nincs romboló irodalomkritika, csak sértődékeny írók vannak, csak sértődékeny társadalom van. Nagy általánosságban két csoportra lehet osztani a kritikusokat. Azokéra, akik odamennek, és gratulálnak a gyalogjárónak, hogy szabályosan közlekedik, s a megfelelő zöld fénylő megy át az úttesten, és azokéra, akik egyetlen kritikus hivatásuknak tekintik, hogy folyton ráfűtyülnek azokra, akik tilosban, a vörös fénylő mennek át. Ez a Szócs István meghatározása, Szócsöt plagizálom. Szerinte ugyanis teljesen hiábavaló az olyan kritika, mint az enyém, amely elmondja azt is, ami jó, ami a kritikus kedvére való egy műben. Szócs szerint a kritikus feladata folytonosan a támadhatót, a vitathatót felmutatva tartani igazolomban az irodalmat, és folytonosan az író és az olvasó ingerlével járulni hozzá az irodalom alakításához. Engem persze legalább olyan rossz embernek tartanak a megbírált írók és barátai, mint Szócsöt, de az az érzésem, hogy engem az *Utunk*hoz inkább „jó embernek“ szerződtettek, a szónak abban az értelmében, hogy akiknek az írásait szeretem, akiknek írásai közel állanak hozzám, elsősorban azoknak a művét akarom támogatni, kiemelni, értékelni. Ha megnézem azt a sok száz cikket, amit harminchárom év alatt az *Utunk*nak írtam, többségük tényleg támogat valakit, felmutat valamit...

B. K.: Kántor Lajos hogyan fogalmazná meg kritikus hitvallását?

K. L.: Én nem annyira hitvallást fogalmaznék, mert azt hiszem, hogy elég sok ars poetica, ars critica jelent már meg az elmúlt években, és ehhez viszonyítva sajnos elég kevés olyan kritika, amely kellő mértékben igazolná ezeket a nyilatkozatokat. Inkább azt mondanám, hogy milyenfajta kritikát nem szeretek — természetesen a mi hazai magyar gyakorlatunkra, a mi lapjainkban megjelenő kritikákra gondolva elsősorban. Nem szeretem a személyeskedő kritikát, nem szeretem azt a fajta kritikát, amelyik akár az író, akár egy kritikustárs szándékát vizsgálja, állítólagos szándékát magyarázza, értelmezi. Mert végül is az irodalomban — akár szépirodalomról, akár esszéről vagy kritikáról van szó — a megjelent írás számít; és ha az ember tudja is, vagy feltételezi is a szándékot, akkor sem ennek a kifejtése a feladata, ez nem az irodalomkritikára tartozik (magánemberként érdekelhet minket, de semmiképpen sem helyettesítheti az irodalomkritikai vitákat). Ugyanakkor nem szeretem azt a fajta albatárságot — mert annak kell neveznem —, amikor valaki vagy valakik mindenkiel szemben nagyon bátrak, és nagyon határozottan, kegyetlenül, kérlelhetetlenül mondják el véleményüket, egészen egy bizonyos hivatalos szintig; de ha valaki bizonyos társadalmi pozícióban van, akkor már elhallgatnak, azokról a szerzőkről nem írnak, vagy egészen másképpen írnak, nem úgy, ahogy az illetőktől, a „megfélemlíthetetlen kritikusoktól“ elvárná, joga-

san, az olvasó. Nem vagyok híve a simogató kritikának. Véleményem az, hogy a kritika elsődleges feladata véleményt mondani, állást foglalni, épp ezért nem szeretem azt a fajta kritikát sem, amely mindenféle hókuszpókusz mögé rejtőzik; nem szeretem az olyan fajta teoretizáló kritikát, ahol már a kritika tulajdonképpen megszűnik, és az olvasó, de maga a bírált szerző sem tudja kiolvasni, vagy csak nagyon nehezen, hogy az illető kritikusnak mi a véleménye arról a könyvről, arról a szerzőről; nyilván nem arról van szó, hogy tanácsot adjon, hiszen a tanácsot mindenkinek magának kell megkeresnie, illetve a továbbjárható utat megtalálnia, viszont hogy a kritikus a véleményt kifejezze, mégpedig egyértelműen fejezze ki, mondjon véleményt, azt jogosan el lehet várni a kritikától. Nem tartom egészséges jelenségnek azt, hogy nálunk majdnem mindenki menekül a véleménymondás elől, vagy aki nem menekül, annál alkati okokkal vagy nem tudom én mivel magyarázható ellenszurkolás formájában kifejezett rosszindulat érvényesül. Én azt a kritikust sem tudom igazán értékelni, tisztelni, aki nem tud örövendeni, ha egy jó művet olvas. A dolgok összefüggnek; kell tudni szigorúan véleményt mondani, visszautasítani, élesen, nyíltan és határozottan bírálni, de a kritikus magatartáshoz hozzátartozik az, hogy tudjon felmutatni műveket; ime, ez az, amit én fontosnak tartok, amit én szeretek, ezért és ezért. Tehát nem üres lelkenedésre, hanem elemző és indokoló értelmezésre és elemzésre gondolok. Hát szóval, ha valakit érdekel, akkor ezekről a kritikákról mondott negatív véleményből kiolvashatja az én kritikai ars poeticámat, ars criticámat, azt az elképzelést, amit szeretnék magam is megvalósítani, gyakorolni. Sajnos, egyre több az embernek az olyan feladata, ami elvonja a rendszeres olvasástól és a rendszeres kritikai gyakorlattól, márpedig ez az alapfeltétele annak, hogy az ember megpróbáljon bizonyos elveket érvényesíteni a gyakorlatban; legyen ideje nemcsak írni, de olvasni is.

B. K.: Következzék most Szilágyi Júlia.

Sz. J.: Itt van a kezemben egy könyv, még meg sem száradt rajta a nyomdafesték, ebben a pillanatban hozta fiatal szerzője: Egyed Péter. Csodálatos címe van a könyvnek: *A szenvedés kritikája*. Úgy érzem, hogy kifejezte — programatikusan —, mert kötete címéül választotta, azt, ami már régóta lappang bennem, hogy minden kritika a szenvedés kritikája. Mert kétféle szenvedés van: pusztító szenvedés, romboló szenvedés, ami tönkreteszi az embert, és van alkotó, teremtő szenvedés —, ezt minden ember ismeri, aki tud a maga és a mások szenvedésével valamit kezdeni, aki ki tud sajtolni valamit a szenvedésből, ami ajándék lehet az emberek számára és hozzásegíti őket ahhoz, hogy legyűrjék a sötét erőket, hogy túl a szenvedésen, a betegségen, a halálon, ahogy Thomas Mann mondja, újra folytassák az örök küzdelmet az emberi méltóságért. Ez lenne az egyik mondanivalóm, a másik pedig, hogy egy kicsit a komolyról — vagy komorról — tréfásabbra fordítsuk a szót, felteszem magannak időnként azt a kérdést, hogy milyen a jó kritika. Különböző válaszok vannak rá. A szerző szerint az, amelyik dicséri őt. A szerző ellen-felebarátai szerint az, amelyik szidja. A közönség szerint az, amit meg lehet érteni. A szakma szerint az, amit nem lehet megérteni. A szerkesztő szerint az, ami beillik az éppen adott szerkesztőségi koncepcióba. És a döntő elvárásokról nem is szóltam. Lehet-e mindezt az igényt kielégíteni? Nem lehet. Ez is hozzátartozik a kritikus közérzetéhez. Mit mondhatnék még? Nagyon érdekes, fontos könyvek jelentek meg ebben az évben, és az az érzésem, hogy a kritika számára kitűnő alkalmakat szolgáltatnak arra, hogy gyakorlati működésükben fogalmazzák meg a kritikai hitvallásukat, mert minden könyvvel újrakezdődik ennek a megfogalmazása. Hivatkoznék itt Deák Tamás tanulmánykötetére, Mózes Attila monográfiának is, regénynek is tekinthető nagyon szép könyvre, arra az antológiára, amelyet Gyimesi Éva a romániai magyar költészet 60 évéből állított össze, Balla Zsófia verseskönyvére és egy csomó mindent fel sem tudok sorolni, mindenesetre jelzi, hogy irodalmunk színvonala töretlen, és mondhatnám azt is — túlzás nélkül, azt hiszem —, hogy felfelé ível, s ez nyilván minden kritikust arra ösztönöz, hogy méltó legyen a szövegekhez, amelyeket olvas, amelyeket élvez, vagy amelyekkel vitába kell szállnia. Egy kritikusom azt mondotta, hogy nem vagyok kritikus, hanem tanulmányíró vagyok, és mint ilyennek az eszményem, a kritikai eszményem a műveltség. A szövegből a továbbiakban nem derült ki, hogy ezt elismerésnek szánja vagy elmarasztalásnak, akár így, akár úgy lenne, én mindenesetre vállalom. Úgy érzem, hogy ez az a hivatás, amely a látszólagos szerénytelenségét csakis a műveltség iránti alázattal tudja ellensúlyozni.

B. K.: Ha azt kérném Szilágyi Juliától, hogy röviden fogalmazza meg: mi a kritikus elsődleges feladata, mit válaszolna?

Sz. J.: Nagyon röviden: igazat mondani.

B. K.: A Facla Kiadónál látott napvilágot Egyed Péter második kötete. Címe: *A szenvedés kritikája*. Arra kérem a szerzőt: ajánlja olvasói figyelmébe.

Egyed Péter: Aki a '20-as évek irodalmával és ennek a századnak az irodalmával foglalkozik, igen jelentős alkotók életművében egybevágó motívumokra bukkan. Elsősorban Füst Milánnak a nevére gondolok itt és nem kevésbé T. S. Eliotnak a művére, akiknél számomra meglepő módon ugyanaz a motívum bukkan fel: Füst azt mondja, hogy az ő élete, munkássága, alkotása csak szenvedés és munka volt, s mégis ebből kellett költészetének, egy igen jelentős költészetnek születnie, Eliot pedig azt mondja, hogy maga a civilizáció szenvedés, és ennek ellenére kötelesek vagyunk nyelvünket, irodalmunkat, a művészetet szolgálni. Megemlíthetném József Attila nevét is, aki szintén kísérletes módon ugyanazt írja. A feladat ez volt: az esztétikai általánosítás szintjén megtalálni azokat a kategóriákat, amelyek a szenvedésből esztétikai elvet teremtenek. Következtéseim azok voltak, hogy nyilván a költészet sem maradhatott mentes ennek a századnak a borzalmas konvulzióitól, a két világháborútól s egyéb világmérgetű, országos és magát az emberi pszichológiát érintő lelki megrázkódtatásoktól, tehát a költészet motivációs rendszerébe a szenvedés esztétikai elve belekerült. Ennek szenteltem e könyvnek a legjelentősebb tanulmányát, a Füst- és az Eliot-életmű találkozásáról szóló esszét, amelynek a címe tulajdonképpen *A szenvedés kritikája*. Amennyiben a költészet megszületik, mégpedig nagy költészet születik, az mindenképpen, mint tárgyi eredmény, mint a széphez, a művészethez tartozó, de az eredetét megőrző módon tartozó eredmény, mindenképpen a szenvedés kritikája.

B. K.: Engedje meg Egyed Péter, a költő és tanulmányíró, hogy a kritikust is megfaggassam egy kérdés erejéig. Mi a kritikusi hitvallása?

E. P.: Hát a kérdés elkésett, amennyiben a kritikusi pályámat, azt befejeztem. De én azt szerettem volna, hogy idestova tíz éve, amióta ezt a műfajt műveltem, filozófiai kritikát műveljek, tehát nemcsak a szűkebb értelemben vett romániai magyar irodalom kiemelkedő könyveit, műveit kritikailag számon tartani, az irodalomnak és a közönségnek az értéktudatát alakítani vagy befolyásolni, hanem elsősorban megnézni azt, hogy mi ennek az irodalomnak a helye, a szerepe a magyar irodalom egészében, az európai irodalomban; hát a világirodalomra még nehéz tekinteni, de mindenképpen fontosnak találtam azt, és azért szerettem volna elsősorban filozófiai kritikust lenni, hogy egynéhány barátommal és kritikustársammal együtt létrehozzuk ennek az irodalomnak egy olyan sajátos esztétikai értékrendszerét, egy olyan sajátos esztétikai tudatát, mely lehetetlenné teszi azt, hogy mindenféle külső, nem az irodalomhoz, nem az esztétikához tartozó olvek és szempontok ezt az irodalmat, annak a legmélyebben esztétikai céljait befolyásolhassák. Nyilván számos olyan könyvről írhattam, amelyek megérdemelték a tanulmányokat és amelyek összességükben tekintve, most már bizvást állíthatom, hozzájárultak egy sajátos, a '70-es évekre jellemző, a megnövekedett művészeti és közösségi felelősségre jellemző értéktudat kialakításához.

B. K.: Komolyan gondolja, hogy befejezte kritikusi pályafutását?

E. P.: Nagyon komolyan gondolom, mert most már végre a szakmámmal is szeretnék foglalkozni, és néhány olyan tervem van, amelyek régóta kísértének, amelyek régóta dolgozom; filozófiai tanulmányokat szeretnék írni a közeljövőben, és hát ezen belül is számos egyéb cél adódik, amelyeket másokkal együtt mind meg szeretnék valósítani.

B. K.: A kritikák gyakran hosszan gyűrűző irodalmi vitákat robbantanak ki; nálunk az irodalmi viták időnként olyan hangnemet ütnek meg, amely véleményem szerint megengedhetetlen. Marosi Péternek mint az *Utunk* szerkesztőjének mi erről a véleménye?

M. P.: Megint abból indulok ki, amit az előbb mondtam. Úgy érzem, jó embernek, köszöntő embernek és temetési beszédeként mondó embernek vagyok alkalmazva az *Utunk*-nál, mégis szerintem vitáinknak egy hibájuk van: nem elég élesek! Szerintem ugyanis egy irodalom csak a nagyon szókimondó, a teljes véleményt, sokszor szubjektív dühöket is kifejező vitákkal megy előre. Kérem...

B. K.: Tehát aláírja a személyeskedéseket?

M. P.: Nem személyeskedések ezek.

B. K.: De igen, azok.

M. P.: De hát a költő is személyeskedik. Szakadatlanul. Hogy is mondjam? Csak a kritikusk szubjektumának a teljességében megnyilvánuló vélemény az, amire reagálnak, amit el is olvasnak. Magának — az az érzésem — fogalma sincs arról, milyen kevesen olvassák az irodalmat. Úgy általában.

B. K.: Nem hinném, hogy kevesen. Én még hiszek az irodalom erejében.

M. P.: Én is hiszek benne, de megdöbbentő tapasztalataim vannak, mennyire visszhangtalan keletkezésének pillanatában általában az irodalom, és mennyire visszhangtalan aztán... a kritika. Szerintem az a körülmény, hogy például nemrég Rácz Győző és Szócs István lényegében egész emberségüket, egész kritikái alkata-

kat érvényesítve kerültek szembe nyilvánosan egymással, az hasznára lesz ennek az irodalomnak. És az ilyesmi többet használ, mint egy csomó udvarias eszmefuttatás. Mindez elvezet még az *Utunk* „Levélváltás” rovatának az értékeléséig is. Minket minden évben számtalanszor megtámadnak, néha kitűnő írók is, akik egyenesen erkölestelennek nevezik K. Jakab Antal „Levélváltás”-át. Minden író—olvasó találkozáson felvetik nekünk, hogy miért engedjük, hogyan közölhetjük a nyolcadik oldalon azokat a válaszokat. Szerintem K. Jakab Antal azzal, hogy a legrosszabb dilettantizmust megkülönbözteti az amatőrségtől és az alkotástól, hogy a giccsét elkülöníti az igazi hatástól, hogy helyesírást követel meg levelező partnereitől, hogy kicsüfolja a stílus pongyolóságait, szerintem K. Jakab Antal mellett, hogy a mai romániai magyar irodalmi sajtó legolvasmányosabb hasábjait írja, többet használ az izlésre, igényességre való nevelés terén, mint... az egész romániai magyar irodalomkritika, együttvéve.

B. K.: És még egy vélemény a vitákról. A mikrofon előtt ismét Kántor Lajos.

K. L.: Bizonyos dolgokat nem lehet szó nélkül hagyni. Nem helyeslem azt, hogy időben és terjedelemben vég nélkül folyjék egy-egy olyan vita, amelyben részben, nagyrészt arról van szó, hogy kinek van igaza (hány százalékban van igaza) és kinek nincsen, de amikor széles körben elterjedt lapokban jelennek meg negatív hatású megnyilatkozások, meggyőződésem, hogy állást kell foglalni ezzel kapcsolatban. Nem jó az, ha valakinek, mit tudom én miért, privilégiuma az, hogy bármit mondhat, úgysem fog senki válaszolni rá, vagy mert nem akar, vagy mert nem mer, vagy a lapok elzárkóznak az elől, hogy az illetővel vitába szálljanak. Ez a tudat eleve nem jó, nem egészséges — az irodalmi élet egésze szempontjából. Sem az írók, sem az olvasók szempontjából. Viszont határt kellene szabni ezeknek a vitáknak; anélkül, hogy korlátoznánk a véleménymondás szabadságát, gondolni kellene azért a szerkesztői felelősségre. Véleményem szerint ezt nem mindig gyakorolják. Persze, az ún. szerkesztői felelősségnek is megvannak a túlzásai, amikor eleve nem akarunk valakit megbántani, mert az jó fiú vagy „különben” tehetséges, vagy a barátunk, vagy magasabb szempontok érvényesülnek e „figyelmességben”. Nem, ezzel abszolút nem értek egyet, de az olyanfajta durvaságokat, amelyek aztán magukkal hozzák a viszonturvilást, azokat lehetőleg szerkesztői beavatkozással — és nem másfajta beavatkozással! — a munkatárssal való megbeszélés folyamán ki kellene küszöbölni lapjainkból.

B. K.: És meg kellene tanulni vitatkozni.

K. L.: Igen, hát ez fontos volna; persze, ennek az a feltétele, hogy gyakoribbak legyenek a viták, és nemcsak írásban, hanem szóban is. És ne annak legyen igaza, aki hangosabban kiabálja, hogy „te vagy a hülye”, hanem az érvek hassanak. Hát ez persze nemcsak az irodalomra érvényes, hanem általános igény, egy olyanfajta közéleté, ahol az érvek és a racionalizmus győz, nem pedig az indulatok.

Jogismerettől jogtudatig

Bevallom, sokáig azt hittem, hogy ez a szólásmondás: „Akinék Isten hivatalt ad, annak ész is ad hozzá” — magyar ajkon született, és az urambátyámos idők tehetségben és szakutadásban nem éppen dűskáló tisztviselőjét vette célba. Csak megerősített ebben a hitemben az a fülem hallatára születő anekdota, mely szerint a galileista múltú jogászprofesszor emígyen gratulált új kollégájának, aki köztudottan nem tudományos eredményei alapján jutott egyetemi tanszékhez: „Te most professzorként bizonyára abban reménykedsz, hogy akinek Isten hivatalt ad, ad hozzá ész is. Hát tévedsz, barátom! Tudj meg, hogy ez csak a *Regnum Marianum*ban volt érvényes. Ennek már vége! És különben

is: tudomásom szerint te ateista vagy.”

Nagy volt tehát a meglepetésem, mikor erre a magyar fejleménynek tartott szólásmondásra Hegelnél bukkantam rá, mégpedig *A jogfilozófia alapvonalai* című műve előszavában. A német filozófus „régí tréfának” nevezi, és az állami életben tapasztalt ama sekélyes magatartás jellemzésére idézi, amely mindent megtesz annak érdekében, hogy kiebrudalja a közéletből az elméleti gondolkodást, a filozófiailag megalapozott jogi szemléletet.

Hegel magát a tudományt is ludasnak tartja abban, hogy „szinte tisztességtelen dologgá lett az állam természetéről még filozofikusan beszélni”. A jogfilozófia ellaposodott, és magát az

igazság megismerését egyre többen nyilvánították balga reménységnek.

Szociológiai tény, hogy a kapitalista társadalmi viszonyok uralma idején nálunk is fagyos bizalmatlanság vette körül mindazt, ami a jog fogalomkörébe tartozik. A nép, miközben hűséggel alkalmazkodott a maga kisközösségei (család, szomszédság, falu, munkáskollektíva) irántlan szabályaihoz, gyanakvással tekintett mindarra a szabályozásra, ami az állam és a helyi közigazgatás akaratából jött létre, és az egész jogéletet végérményben ügyvédek csűrös-csavarásának tartotta, ahol sohasem az igazság napvilágra jövedele a fontos. Az értelmiség, jöllehet soraiból bőségesen kerültek ki jogászok, s a „jogi világnézet” általában jellemzője volt a burzsoá társadalomnak, meglehetősen szkepsissel tekintett a jog elméleti kérdéseire. Sokat mondtunk, ha azt állítjuk, hogy beérte a törvények ismeretével. A jogviszonnyá transzformálódott társadalmi viszonyok elméleti megközelítésére kevesen vállalkoztak, illetőleg a tudomány ilyen irányú próbálkozásai még a szakkörökben sem keltek számottevő visszhangot. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a két világháború közötti időben a magyar értelmiségnek (köztük a jogászoknak) csak elenyészően vékony rétege figyelt fel Horváth Barna vagy Bibó István jogelméleti fejtegetéseire.

A nagy társadalmi átalakulások, a tulajdonviszonyokban, az emberi közösségek szerkezetében bekövetkezett változások hamarosan nyilvánvalóvá tették, hogy a jogtudomány az élet eleve nébe vágó társadalomtudomány, az új jogi gyakorlat pedig magatartási szabályok egészen új rendszerét és logikait rendjét építi be a társadalmi valóságba. A dolgok természetéből következően a szocialista építés kora jogtudományának elsőrendűen a kodifikációs feladatokra kellett összpontosítania figyelmét, hiszen az új társadalmi viszonyok normatív szabályozása nem tűrhetett semmiféle halasztást. Persze, a szocialista kodifikáció meghatározott történelmi feltételek között (kelet-európai sajátosságként sokszor kellett vállalkoznia feudális jogi elemek felszámolására, illetőleg a felelős polgári átalakulás beteljesítésére) ösztönzően hatott az elméleti munkára, az új igényekkel szembenező tudományos kutatásra.

E kutatómunkában a szocialista országok jogtudósai bizvást támaszkodhattak egymás eredményeire és tapasztalataira. Ebben az összefüggésben a nemzetközi tudományosság eredményének is kell tekintenünk a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetben készült *Állam- és Jogtudományi*

*Enciklopédiát.** A közel 1800 nyomtatott lap terjedelmű kétkötetes munka szerkesztői bizottsága (Szabó Imre főszerkesztő, Kovács István, Eörsi Gyula és Nagy Lajos szerkesztő), valamint hatvanöt szerzője arra vállalkozott, hogy betürendes rendszerbe foglalt szaktanulmányokban mutassa be az állam- és jogtudomány szakágazatait, a joggyakorlat legfontosabb intézményeit.

A mű — amint azt az előszóban is olvashatjuk — nem a jogkereső nagyközönség számára készült, rendeltetése kifejezetten szakmai, illetőleg tudományos: „Nem címszavakban gondolkodik tehát, nem meghatározásokat, körülírásokat ad (ezért is hangsúlyozzák a szerkesztők a műfaji különbséget a lexikon és az enciklopédia között), hanem meghatározott tárgykörben elvi-elméleti igényű teljes tanulmányokat tartalmaz.” Az *Enciklopédia* a magyar állam- és jogtudomány eredményeit összegezi, de valamennyi szerzője figyelemmel kíséri és szócikkkel mondandójába beépíti a kérdéskör nemzetközi összefüggéseit és irodalmát. Közben a szerzők következetesen hasznosítják az egyetemes jogtudomány eredményeit az ókortól napjainkig, különös hangsúllyal vizsgálják és vetik egybe a szocialista országok állam- és jogtudományi intézményeit, illetőleg irodalmát. Ezek között a komparatiztikai fejtegetések között gyakran találunk hivatkozást a román jogtudomány eredményeire. Látszik, hogy a szerkesztők és a szerzők közül többen is ismerik a román nyelvet, és behatóan tanulmányozták a román jogtudomány jelesei-nek műveit.

A második világháború utáni évtizedekben megnőtt a nemzetközi jog jelentősége, következképpen felsekenté tudományágnak az irodalma is. Az *Enciklopédia* feltétlenül hangsúlyozandó érdeme, hogy ennek a fejlődésnek minden eredményét hasznosítja. Kezdve *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatától* el egészen a világéke megörzését célzó újabb és újabb jogi aktusokig ismerteti és elméletileg feldolgozza a nemzetközi jog alapelveit, intézményeit, a nemzetközi szervek szerepét a mai államközi kapcsolatokban és az emberek környezetének jogi védelmét.

A szócikkekben az elvi, elméleti megalapozáson van a fő hangsúly, de ugyanakkor érvényes bennük a történetiség elve, s a szerzők fogalomtörténeti és tudománytörténeti tájékoztatással nem maradnak az olvasó adósai.

E sorok írója sajátos ekleklódésénél fogva az *Enciklopédia* forgatása közben

* Állam- és Jogtudományi Enciklopédia. Főszerkesztő Szabó Imre. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

éppen arra figyelt, hogy a szerzők, miközben sajátos szaktudományi vizsgálódásuk kívánalmainak megfelelően a társadalmi-emberi lét bizonyos vonatkozásait szükségyszerűen elszigetelik, milyen egyöntetűséggel kerülik el az atomista redukciót, hogy aztán visszakapcsolva a társadalmi totalitásra, organikus egészként szemléljék és értelmezzék a társadalmat s benne a jogot mint magatartási szabályt és mint intézményt. Ennek sikeréhez nagyban hozzájárult a fogalmi tárgyalás interdiszciplináris megalapozása és a genetikus-történelmi módszer egyidejű érvényesítése.

Az imponálóan gazdag tartalmú és gondosan szerkesztett mű meditációra serkenti a nem jogászt is.

Ha arra gondolunk, hogy a magyar társadalomtudományok fejlődésében, az eszmetörténetben a középkori jogtudó értelmiségtől kezdve a humanizmus, a felvilágosodás, a polgári demokrácia korszakán át egészen a proletárforradalmak századág milyen nagy szerepe volt a jogtudománynak, hogy a nagy jogásziprofesszorok forradalmi nemzedékeket neveltek fel, az is nyilvánvalóvá lesz számunkra, hogy e tudomány eredményeinek összefoglalása a gondolkodás történeti-társadalmi funkciójának a természetéről is fátylakat lebbent fel, és bizonyára serkentően hat mindarra az igyekezetre, mely a társadalomtudományok általános törvényeinek a megragadását tűzi célul maga elé.

Az erdélyi társadalompolitikai gondolkodásban is élenjáró szerepe volt a jogtudománynak. Elég csak az 1848–49-es forradalmat előkészítő nemzedékre, a Szász Károlyok, a Simion Bărnuțiuik nemzedékére gondolnunk. Jogtudományi elemzéseik logikai érveket adtak a társadalmi felemelkedésért, a nemzeti

felszabadulásért küzdők ajkára, és a társadalmi változások szükségszerűségének hangoztatásával távlatokat nyitottak a forradalmi mozgalmaknak.

A bölcelet, a későbbiekben a szociológia nemegyszer éppen jogtudományi indíttatásra vágott bele olyan kérdések kutatásába és elemzésébe, melyek a társadalmi fejlődés irányának a kifürkészését vették célba.

Ezért hat kissé furcsán, hogy napjaink romániai magyar szellemi életében mintha háttérbe szorult volna a jogtudományi érdeklődés. Hiába keressük, egyelőre nem találjuk a Jakabffy Elemérek, Mikó Imrék örököseit. Arra nem panaszkodhatunk, hogy lapjaink, folyóirataink nem végzik el a jogismertetés különben rendkívül fontos és hasznos munkáját. Hellyel-közzel népszerűsítő könyvek is megjelennek. Ezekre is nagy szükség van. Hiányérzetünk akkor adódik, ha a jogtudatot fejlesztő elméleti kutatások, a nemzetiség és a jog sajátos összefüggéseinek a vizsgálata kerül szóba. Meglepő az is, hogy szépen fejlődő filozófiai literatúránk, de még a lassan kibontakozó szociológiai kutatás is mennyire kerüli a jogtudomány problémáival való érintkezést, pedig a szocialista jog mind az elméletben, mind az alkalmazásban bőven kínálja filozófusoknak, szociológusoknak és általában a társadalomtudományok valamennyi munkásának az elemzés lehetőségét. Ha filozófiai esszéistáink legalább annyira bevonnák érdeklődési körükbe a jogbölceletet, mint mondjuk a mítoszselemezést, annak felette nagy közösségi haszna lenne, és mindenképpen siettetné a korszerű jogtudat kialakulását. Mert szemben a Hegel idézte „régii tréfával” hivatalt is, észet is, magunknak kell szerelnünk.

Benkő Samu

Mit rejteget tárcájában az író? Novellát, csattanósat?

Más ebéd utáni pihenéskor, újságolvasás közben megemészteni a napi hírek mellett egy-egy rövid írói eszmefuttatást is, és más a könyvolvasás igényességével felnyitni egy prózakötetet. A tárca egyetlen központi gondolat köré csoportosított eszmefuttatás, melynek többnyire nincs esztétikai információs értéke, inkább erkölcsnemesítő, népnevelői indulatú éli ki benne az író. Könyvkiadói szemszögből a tárca: posztumusz műfaj, az összes művek kiadása idején.

Persze, lehetne a tárca társadalmi vizsgáltságok fokmérője is: gondolunk itt Ady, Móricz, Krúdy hírlapi cikkeire. Bálint Tibor tárcái (a könyv* egyharmadát teszik) az *egyén* hibáin, gyarlóságain (irigység, érzelemhiány, elzárkózás stb., stb.) verik el a port, de olykor zsebtükörnyi terjedelemben az *élet értelméről* is értekezik bennük az író, ami kissé megütköztető. Érzékenyen fi-

* Bálint Tibor: Mennyei romok. Tárcák, karcok, novellák. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

gyeltünk a tárcák központi kérdéseire, mivel láthatólag az *egyén*-lét korlátait próbálja döntögetni bennük az író, s jogos önvédelmünkben fel-felmordultunk, amikor (úgy véltük) olyan hibákat is ráruházna az egyénre, amelyekért az esetleg nem is felelős. Itt van mindjárt a kötetnyitó tárcá, mely a félbemaradt élethez küldi a pokol tornácaira. Alapmondata ez: „No de létezik-e olyan társadalom, beleértve a legideálisabbat is, amely nem követeli meg a tehetséges egyéntől, hogy kiverekedje a maga méltó helyét az életben?” A szerző egyértelműen elveti ilyen társadalmi közeg létének gondolatát, s a megrokkant akaratot besorolja a hét főbűn mellé nyolcadiknak. Vajon valóban nem volna ilyen társadalom? A náci-korszak, a személyi kultusz idejének ismeretében nem lennék ennyire eltökélt, és a megfáradt lelkiüket nem keverném el ilyen fölényesen az önfertőzők széles táborával.

Az eszmélet hajnali óráiról írja az író: „... fölényt éreztem a világ iránt, mert azt képzeltem, hogy a virrasztók nélkül is mindent gondosan elrendeztek az éjszaka, és semmi sem volt számomra nehezebb vagy megoldhatatlan. Sőt, a gondolataim könnyedén szökkentek át a sorskérdések legalattomosabb vizesárkain is, s mindenkit boldognak, elégedettnek láttam. Pedig nem kellett volna egyéb, mint az, hogy egy kis fáradt belefeledkezéssel vegyem szemügyre a dolgokat...” Erre később rádupláz: „... minden igaz mű gyógyír az egyes ember sebeire, s minden boldog perc, amelyet ábrázol, mindannyiunk közös boldogsága is egyben.” A dolgok illetően beállításra óhatatlanul vonzza bennem a pár-gondolatot: aki szenvedésről ír, az szenvedést okoz az embereknek — s lehet-e ilyent az igazi író? S hogy félreértés ne essék, az abszurd írók lelkivilágáról csevegve, megállapítja a szerző: „... hisz mind magának retteg, aki retteg, csakhogy a félelem törvényszerűen terjed át egyik emberről a másikra, a művészetben pedig divattá válik a rémitgetés...” Gyermekek- és kamaszkorom kötelező olvasmányaiiban mindig tavasz volt, mindig kikelett, mindig virágos volt a rét (a negyedik évszak iskolai dolgozatokban létezett ezzel a címmel: A tél örömei) — egészen üdítő volt néha, ritkán, valami kis visszásságról is olvasni. Az indiánoknál a halálbüntetés egy faja volt a kacsasülttel való etetés: a rab hekegig kapta a kacsasültet, amíg megcsömörlött, megundorodott tőlük, s végül az ötvenedik sült kacsá mellett éhen halt és kiokádta a lelkét. Egyik tárcájában mégis elszólja magát a szerző: „Kihámozható-e soraink közül, hogy mi ennek a korszaknak valódi lényege és

ellentmondása?” Hát, igen, az örök boldogság hona csak az utó-piákban létezik — s mily jó olykor el-elmélázgatni róla. Máskülönben e tárcák jó része az írókról, irodalomról szól, s bennük többnyire az olvasókat rémitgeti a szerző azzal, hogy a többi író mennyi sok bűntettre készül írásaiban a békés és nyájas olvasó hamvasan üde lelkivilága ellen.

Szerettem viszont azokat a tárcákat, amelyekben a költészet szükségességéről ír a mindennapi életben (például: *A tárgyak lelke*), szerettem az egyik írás kislányának válaszát, akit, elveszett kutyáján keseregve, megszid az anyja, hogy soha nem adott enni a kutyának: „— Igaz, hogy nem adtam neki enni... De egyedül csak én játszottam vele!”, szerettem az ilyen megfogalmazásokat: „a fakónak tűnő szavak, mint a napszítta gyászlobogók, új tragédiákat lengetnek, még ha fáradtan is”, vagy: „hirtelen fölragyogó mosolya még a vajszerű kalapját is átvilágította, akár egy szép lámpaernyőt.”

A kötet második részébe 2-3 oldalnyi írásokat (karcolatokat) vettek fel, ezek közül kettő tetszett, a két legrövidebb. Az egyik egy veseátültetésen átesett alkoholistá monológja, aki azért zsibbasztja pálinkával borzongó lelkiismeretét, mert most már az anyja veséjét issza el; a másikban egy dülmiriggyel operált beteg tudja meg kisunokájától: „hogy nagytata úgysem él sokáig... És ha meghal, eladjuk a házat, nagymama pedig nálunk fog lakni a mosókonyhában.” Megfigyelhető, hogy Bálint Tibort nemcsak az írók, de más beteg emberek (!) lelkivilága is élénken foglalkoztatja. Ezúttal a kritikus berzenkedés is alábbhagy: mert, bár úgy illet volna ábrázolni, mégsem olyan boldog, egészséges és gondtalan az ember — s vajon nem a belső-külső elvárásokkal lett volna a baj? Erkölcselemesítő morfondírozásait karcolatok sztaniolpapirosába burkolva az író, a rejtekcukorka izetlen többnyire: kisémbri, kis emberi gyengeségek zajladoznak e történetekben, hogy az írás végén elcsattintsa rajtuk az író a maga ítéletét. Amivel többször is nem tudunk egyetérteni: például miért kellene a kispolgárnak akarata ellenére vidéken meghúzódnia, mikor a nagyvárosokba százezrekkel telepednek be a parasztok? Vagy: miért kellene mindenképpen jobban éreznie magát mondjuk Kolozson annak, aki odaszületett, s nem inkább például Kolozsváron, Marosvásárhelyen? Hogy csak a környékben maradjunk.

A kötet harmadik részébe régebbi és újabb novelláiból állított össze válogatást az író. Megrendítő olvasói élményt a *Nyári szinkőr* című novella okozott,

mellette pedig megemlíteném a *Tahiti asszonyok* és az *Egyszer mindenkít szólítanak* címűeket. Bálint Tibor előszere-ttel szokta idézni íróelődei szövegeit. A *nyári szinkörben* sikeres írói fogás-nak tartom, hogy a *Ványa* bácsiból vett idézeteket éppen egy félreállított színész mondja el, s hogy idézet és történet ki-válón illeszkedik egymásba: semmi esetlegesség, a keserű, fájó csehovi mon-datok szövegekörnyezete méltóképp sim-ul a századelő nagy szenvedőjének üzenetéhez. S meggyőző a történetes lé-lektani levezetése: sikerül az írónak ér-zelmileg annyira felkészülnie az olvasót, hogy a hihetetlen végkifejlet (a *Ványa* bácsi bemutatóját egy nyárikertben tartják a színészkollegák, szolidaritásuk kifejezéseként a méltatlanul félreállított és ezért züllésnek indult társukkal szem-ben) az eddig történtek természetes fo-lyományának tűnjék.

Ezekben a novellákban Bálint Tibor főleg félu-ton megrekedt művészekről, elmebajosokról, alkoholistákról és hal-doklókról ír: hol vagyunk már a tárcák böcs tanácsaitól! A *Tahiti asszonyok*ban egy sérült elméjű asszony, terápiás hip-nózisban, beutazza a világ csodálatos tájait, s megkönnyebbülten, boldogan (!) ébred (!). Lám, milyen árulkodó a no-vela, s mily konstruált a tárca, eszmefuttatás: vajon Bálint Tibor csak a hipnózis gyógyító hatását óhajtotta tu-domásunkra hozni, vagy mégiscsak azt, hogy bizony Kolozsváron kívül van még más tája is a világnak, amelyet föltét-lenül föl kellene keresni? Az utazás, ez az évezredes ösztöne, álma az embernek, az utazás — gyógymód is a fáradó lélek-nek, s mily furcsa: Bálint Tibornál, álomként, meg is valósul. Igaz, a terá-piás hipnózis, mint minden gyógymód: ingyenes. Az *Egyszer mindenkít szólíta-nak* című novellában a magáramara-dásról, elhagyatottságról, az öregkori

tehetetlenségről ír az író. Az tetszett benne, amit mint író Bálint Tibor is mérceként állított maga elé: a szenvedés és szánalom, bánat és megnyugvás egy-másbajátzsása, egymást kiegyensúlyozá-sa; amikor széthordják a múltat, és a jövőre nincs remény: akkor a jelenben felhalványlik a jószág, megértés — és a zaklatott olvasó elmosolyodik: ugye mégsem olyan szörnyűséges a világ?

Bálint Tibor csattanói úgy kívánczo-nak írásai végére, mint margarétaszál nyáron a szalmakalapra: kívánják, óhajtják történetei, hogy valamiképp el-lenponozza, feloldja, összerántsa őket. Lelki adottságaiból is következhethet ez a belső és utóbb másoktól is elvárt igény: „Igyekeztem kiművelni magamban a hajlamot az öngúnyra, és a természetem is eléggé kedélyes“ — írja magáról egyik tárcájában. Olvasás közben egyszer csak elfut az izgalom, várakozás érzése: hadd lám, hogyan is fejezi be novelláját az író?

Amikor a csattanó történésként, bele-simulva az előzőkbe, tűnik elő a mű szövetéből (*Nyári szinkör*), amikor meg-old egy kinosan elviselhetetlen hangula-tot (*Egyszer mindenkít szólítanak*), ami-kor egyszerűen befejezi a történetet, és nem akar semmit magyarázni, emelni rajta (*Tahiti asszonyok*): akkor betölti szerepét. De amikor — s ez más novel-láiban többnyire így történik — meg akarja pörgetni a történetet, fel akarja dobni a hangulatot, fokozni próbálja a feszültséget — lerántja a novellát, mint színes papírsárkányt az égről a buzgó kigyerek. Alkotói igénye messze az anekdota fölé emeli az író, szimboli-kus történései egyetemességet óhajtának kifejezni — ez esetben a cselekményre aggatott csattanó szerepét veszti.

Ha Bálint Tibor írói tárcájában több lenne a novella — mindnyájan gazda-gabbak lennének tőle.

Vásárhelyi Géza

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

STUDII DE PSIHLOGIE ȘCOLARA

Az utóbbi években számos könyv és tanulmány jelent meg a hazai pedagó-giai és pszichopedagógiai szakirodalomban, amelyek betekintést nyújtanak az oktatás és a nevelés problémáiba, és segítséget jelentenek a gyakorló pedagógusok számára a tanítás szervezésében. Ezek közül kevés vizsgálja az iskolában zajló fo-lyamatokat a lélektan szemszögéből. Ennek a szempontnak a sajátossága az, hogy a hangsúlyt a tanulási tevékenység alanyára helyezi: a tanulóra, akinek szellemi

és személyi sajátosságait, ezek fejlődését vizsgálja. A lélektani elemzés nem öncélú, hanem a tanároknak és a tanítóknak szolgáltató a korszerű pszichológiai ismeretek fényében nélkülözhetetlen támpontot az iskolai tevékenység vezetéséhez.

Ez volt a célja Kulcsár Tibor 1979-ben megjelent *Factorii psihologici ai reușitei școlare* (Az iskolai siker pszichológiai tényezői) című könyvének, amelyet a *Korunk* már ismertetett. Az idén jelent meg a *Studii de psihologie școlară* (Iskolai pszichológiai tanulmányok) című kötet, amelyet a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem lélektan karának ilyen jellegű kutatásaiból szerkesztettek Zörgő Benjámint és Ion Radu professzorok, folytatja és továbbviszi a lélektan eredményességének bizonyítását a tanítási tevékenységben.

A tanulmányok alapját a lélektan korszerű ismeretei alkotják a képességekről, az intelligenciáról, a memóriáról, a motivációról, tehát azokról a folyamatokról és tényezőkről, amelyek a tanulás szubjektív feltételeit képezik. Elemzésükkel a könyv összekapcsolja az oktatás folyamatában jelenlévő két oldalt: az ismeret-átvitelt és információátadást, valamint az alakítást, formálást és fejlesztést.

A könyvben foglalt kutatások jelentős része az említett pszichikai jelenségek konkrét, a tanulási folyamaton belüli vizsgálatát mutatja be. Ion Radu például részletesen leírja a vélemények és attitűdök pszichológiai kutatásának tudományos eszközeit: az attitűdskálákat, felépítésük változatait a statisztika szabályai és alkalmazási lehetőségeik szerint.

A pszichológiai módszerek ismertetésének szempontjából különösen értékes a Zörgő—Străjescu szerzőpár tanulmánya egy új személyiségpróbáról, a „valencialeltár”-ról. Ezt a módszert a legismertebb személyiségelméletek (K. Lewin, S. L. Rubinstein, A. N. Leontyev stb.) alapján Zörgő Benjámint dolgozta ki, és segítségével a tanulók egyéniségének motivációs rugóit lehet megismerni. Az érték kategóriákkal szemben tanúsított befogadó vagy visszautasító magatartás feltárása biztosítja a befolyásolást és irányítást az oktató-nevelő tevékenységben.

A szakirodalomban pszichogenetikai próbák néven ismert intelligenciadiagnózis-módszerekről — amelyeket Jean Piaget nyomán az értelmi fejlődés szakaszos elméletének alapján dolgoztak ki (Inhelder, Longeot, Nassefat) — Kulcsár Tibor írt tanulmányt. Szemben a hagyományos tesztekkel, amelyek csupán a teljesítmény szempontjából mérik az intelligenciát, a genetikai próbák fejlődésében diagnosztizálják a gondolkodást, és maga a vizsgálat nagyon rugalmas, a gyermek sajátosságaihoz alkalmazható, ha a vizsgálatvezető kellő szakértelemmel rendelkezik.

A kötetben foglalt többi kutatás tárgyalja mind a technikai, szakmai képességek kialakítását és fejlesztését (H. Pitariu, S. Tăciulescu), mind az elvontabb értelmi, elsősorban matematikai képességek megismerését, fejlődését, egyéni különbségeit és a lemaradások behozásának módozatait (I. Beraru, V. Preda, M. Farkas).

A kutatások korszerűsége, az adatok feldolgozásának és értelmezésének magas tudományos szintje, az igényes, világos és pontos nyelvezet használata emeli az olvasmány színvonalát. Mivel a bemutatott kísérletek az oktató-nevelő tevékenységet és általában az iskola pszichológiai kérdéseit az említett sajátos szemszögből közelítették meg, szakemberek és gyakorló pedagógusok a hazai iskolapszichológia egyik alapkönyvét tarthatják kezükben. (*Editura didactică și pedagogică, București, 1980.*)

Sz. M.

SZILÁGYI DOMOKOS: VÁLOGATOTT VERSEK ÉS MŰFORDÍTÁSOK. KORTÁRSUNK, ARANY JÁNOS (TANULMÁNY)

Költőnk rangjához méltó grafikai külsőben találkozunk most újra Szilágyi Domokos korán lezárult, mégis kiteljesedett, a legmagasabb csúcspokig jutott életművének javával. Szokolczay Lajos válogatása példamutatóan lelkiismeretes, hiszen nem csupán a korábbi köteteket vette alapul, kiegészítve a versanyagot az eddig összegyűjtött kéziratok hagyatékkal, hanem végigtallózta az *Utunkot*, a *Korunkot*, az *Igaz Szót*, az *Előret*, a *Hét* évfolyamait, sőt beleolvasott a családi levelezésbe is, s az eredményről e szép könyv törzsét adó versgyűjteményben, illetve előszavában (*Lázunk enciklopédiája*) és jegyzeteiben számol be. Az egy évvel előbb a Kriterion kiadásában megjelent *Kényszerleszálláshoz* viszonyítva is tud újat mondani ez a válogatás: az Arany Jánosról írt, szubjektív hangú kismonográfia reprodukálásával s a legjelentősebb műfordítások összegyűjtésével mindenekelőtt, de még inkább az eredeti költői életműnek az eddiginél néhol teljesebb bemutatásával; a „Panoptikum” cím alá sorolt paródiák, rögtönzések, tréfák és játékok mel-

lett olyan súlyú verssel is, mint a *Magyarok*, amely az *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből* címűnek méltó társa.

Szakolczay lényegében pontosan tájolja be ezt a hozzánk még oly közeli — szubjektív tehát egyáltalán nem lezártak érzett — életművet, amikor Szilágyi és a *Forrás-nemzedék* törekvéseit így összegezi: „Szilágyi Domokos vérebén hordta a történelmi tudást. Ama, világot s a benne fölhalmozott összes tudásmennyiséget egy hörpintésre bekebelező örök-elégedetlenek kései rokona ő, akik csak lelkükben — műveikben! — lázadtak, valójában megbújtak könyvodúikban, könyvesházaikban. S ha élesedett ott fegyverél, csak a szellemé, csak a tudásé!

Mincnyájan, ne lekezelésként hangozzék a jelző. Don Quijote-i utat jártak, s azt Szilágyi is. Humanizmusuk volt a kard, védőpajzsuk a kezükben lengetett egy szál virág.

A romániai magyar irodalom *Forrás-nemzedékének* legjobbjai, Páskándi Géza, Lászlóffy Aladár s nem utolsósorban Szilágyi Domokos, a hatvanas évek fölhajtó erejében indultak, s nőttek nagygyá. Hangosságuk nem is annyira borzas, kirívó verseikben testesült meg, noha a korábban Szentimrei Jenőnél, Bartalis Jánosnál s később Méliusz Józsefnél életművet is megrengető avantgarde az ő lírájukban s más műfajú megszólalásaikban kapott egyre nagyobb tudatosságot, hanem az együtt-jelentkezés tényében.

Remek korszak. Elindult egy nemzedék — tanulmányok sora bizonyította, hogy a romániai magyar írásban tán a *legerősebb* —, s nem kellett előírászerű klapanciákat gyártani ahhoz, hogy belépőjüket megválthassák a Parnasszusra. Különben is: e megfoghatatlan helyet távolinak, sejtelmese-nek tudták. Versmegnyilatkozásuk önmegvalósító próba volt. A történelem, közeli és távoli múlt igazságában éltek. S ha tudván tudták is, hogy a Duna-medencében gyakran végigsöpört a bűnös és büntelent egyként megperzselő szél, az egymás mellett élő népek testvériségét, az egymásrautaltság tényét vallották.

Néhány érdekes életrajzi vonatkozásra is felhívja a figyelmet Szakolczay bevezetője, így a családi indítatásokra, amelyeket Szilágyi Domokos majdnai életrajzírójának kell bővebben kifejtenie. A versek értelmezése természetesen jóval nagyobb lehetőséget mutat, de az időrendet figyelembe vevő vázlat sem érdektelen. Széles körben tudatosítja adósságainkat Szilágyi Domokossal szemben. (*Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1979.*)

K. L.

GHEORGHE I. BODEA: VIDA ARTIST MILITANT

A szerző a párttörténeti intézet tudományos főkutatója, a történelemtudományok doktora. Két évtizede írja ezt a könyvet. Néhány évvel ezelőtt együtt látogattunk el Vida Géza műtermébe, hogy a múlttól kérdezzük. Hallgattuk szagatott beszédét, aztán, talán az illegális *Iffjúmunkás* kapcsán, a könyvekre terelődött a szó. Spanyolországi könyvtárossága jutott eszébe. Elmesélte, hogy a román antifasiszta önkéntesek könyvtára egy ládában volt. A tehergépkocsi, amely sok más holmival együtt a könyveket szállította, folyóba zuhant. Az elázott könyvek helyett újakat beszerezni Barcelonába ment. Itt ismerkedett meg Pablo Casalszal...

Bodea gyermekkorában egy ideig Nagybányán élt, Vidák közelében. Kedvet kapva a rajzoláshoz, órákat töltött a művész műtermében. Nemcsak a szobrász munkáját figyelte ámulattal, hanem szavát is, amikor egy bányászcsaládban született gyermek küzdelméről, a művészi alkotás és egyben az emberi kiteljesedés felé vezető nehéz útról mesélt. Már akkor elhatározta, hogy papírra veti az ott hallottakat. Teltek az évek, és a fiatal történész egyre jobban belelátott történelmünkbe, megismerte azt a bonyolult gépezetet, amely az emberek sorsát szüntelen mozgásával befolyásolja. Bodeát származása is segítette abban, hogy kutatómunkájának tárgyául a közelmúltat és ezen belül a román—magyar kapcsolatokat, az erdélyi népek testvériségének kialakulását válassza. Doktorai dolgozatában is erről ír, eddig megjelent könyveivel ezt bizonyítja. Többek között a most megjelenő romániai magyar lapok közül a legrégebbnek, az *Iffjúmunkásnak* ő írta meg a történetét. A lap közelgő hatvanadik évfordulójára készülve, a Politikai Könyvkiadó tervében szerepel ez a könyv.

Az elmúlt évtizedekben sokszor megfordult Nagybányán, és mindannyiszor felkereste Vida Gézát. Jegyzetei, magnófelvételei együtt gyarapodtak a levéltárakban feltárt idevágó dokumentumokkal. Így készült el ez a rendhagyó könyv, amely nem választja ketté Vidában a művészt és a közéleti embert, mert ez különben sem lehetséges, hanem a mozgalmi ember felől mutatja a művészt, mintegy a politikai tett színvonalára emelve alkotásait, egész művészetét. Vida Géza életmű-

vének középpontjában a közelmúlt leginkább zaklatott embere, a küzdelmes sorsú proletár áll.

Raoul Șorban írja e könyv fülszövegében: „Gheorghe I. Bodea könyvét olvasva a szobrász munkáiban nagy emberi, társadalmi és politikai tapasztalatokra lelünk, amelyek mindig magukban foglalják a megélt események jelentőségét, a parasztok és a bányászok életéből, a társadalmi és antifasiszta harcból leszűrt tanulságokat, valamint a kevésbé ismert, máramarosi szellemiségből táplálkozó, érdekesítően gazdag folklórt. Megtudjuk, hogy Vidát nem »vonzotta« ez a világ, mivel ő benne élt és él; nem tekinthető »szolidárisnak« a munkásosztály nehéz sorsával, mivel ő ebből az osztályból való; nem »hatolt be« kívülről a szegények környezetébe, hiszen maga is élte az életüket; nem »pillantott be« az éhező munkás otthonába, mert gyermekkorát ugyanilyen otthonban töltötte, és nem is »szimpatizált« a proletáriátussal — mint művész ebből az osztályból, ennek lelkiismeretéből sarjadt.”

A képzőművészeti kritikus nem tudja, mit kezdjen ezzel a könyvvel, mert műfajilag nehezen meghatározható. Nem is tanulmány, nem értékelés, életrajznak is szűkszavú. De mindazok, akik ezután akarnak írni Vida Gézaról, haszonnal forgatják majd ezt a könyvet. Úgy is mondhatnánk, hogy ezek után Bodea művének felhasználása nélkül nem készülhet számottevő munka Vida Géza művészetéről.

Bodea könyve tele van adatokkal és nevekkel, amelyekből kiolvasható, hogy Vida művészete a soknemzetiségű Erdélyben éppen a sokféleség hatására alakult olyanná, amilyen. A nagybányai kolónia és a táj varázsa mindenhonnan vonzotta ide a festőket, a művészetek iránt fogékonyra tette a lakosságot is. Vida Géza írta: „Amikor gyermek voltam, Nagybányán minden sarkon festőállvány mellett festőkkel találkozhatott az ember. Jöttek ide a világ minden részéből.”

A történeisz tudatában van annak a felhajtó erőnek, amely az ilyen „forró” helyeken az emberi haladás, a társadalmi küzdelem, a testvéri összefogás, a nemzetköziség haladó jelszavai alatt kedvező talajt teremt a művészeteknek is. Tá’an kissé magától értetődőnek találta a jelenséget, azért nem foglalkozott hangsúlyosabban vele. Pedig megérte volna. Nemcsak a sokrétű, a jelenben és a jövőben hasznosítható tanulság miatt, hanem a könyv szerkesztési gyengéit is ellensúlyozandó. A sokféle név ugyanis sokféleképpen, hol román, hol magyar vagy német keresztnévvel került be a szövegbe, indokoltan és kevésbé indokolhatóan különbséget téve egyes művészkategóriák és más személyek nevei között. Itt kell megjegyeznünk, hogy hazai könyvkiadásunkat, de a sajtót is árnyékvető felhőként követi a nevek helytelen írásának, az ékezetek hibás használatának vagy mellőzésének módja. Pedig hát, ha a szerkesztőségekben nem is, de a nyomdáknak szép számmal akadnak két, sőt három nyelven helyesen írók is.

A szerző kérésére angol és német nyelvű kivonat jelzi a könyv végén, hogy tárgya a hazai olvasókon kívül másokat is érdekelhet. Rövid, magyar nyelvű kivonattal nem lett volna célszerű ellátni ezt a könyvet: Vida Géza annyira a miénk is, hogy talán megérné egészében lefordítani.

A könyv értékét emeli, hogy mellékletein (több mint száz fotó) sok, eddig ismeretlen vagy lappangó Vida-munkát láthatunk. A kötet néhány nappal a művész halála után jelent meg az üzletekben. (*Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1980.*)

T. K.

AZ ISMERETLEN FA. MODERN LENGYEL VERSEK ANTOLÓGIÁJA

A nálunk inkább abszurd drámái révén ismert Tadeusz Rózewicz *A teher vétele* c. versét a következő szentenciával zárja: „elfelejtik / hogy a ma költészete / harc a lélegzetért”. A Gömöri György válogatásában és fordításában megjelent lengyel versgyűjtemény tartja magát ehhez az ars poeticához — poétikai és közéleti jelentőségét éppen ez biztosítja. Mint minden antológia, természetesen *Az ismeretlen fa* is egyéni szempontú; ahogy a fordító írja Cambridge-ből keltezett utószavában: „Válogatásom nem törekszik teljes objektivitásra — kitetszik belőle, kik a legkedvesebb költőim, s kik azok, akiket bár egyes lengyel barátaim nagyra tartanak, mégsem állnak hozzám közel.” A kik viszont (a fordítások számából és szintjéből kiolvashatóan) közel állnak hozzá: Zbigniew Herbert, Rózewicz, Galczyński, Czesław Miłosz, Stanisław Barańczak, Jerzy Harasymowicz, Stanisław Grochowiak.

A kortárs lengyel költészet *egészét* figyelő Gömöri joggal reméli, hogy gyűjteményéből „az újabb lengyel líra gondolatgazdagságára, bátorságára és ironikus történetiségére is fény derül. Másfajta líra ez, mint a miénk, nem lehetetlen, hogy hasznunkra váljak a forgatása.” Felfedezésszámba mennek az olyan versek, mint a

Nép, *Antigoné* (Czesław Miłosz), *A ceruza álma* (Tymoteusz Karpowicz), *Töprengés a nemzet problémáján* (Zbigniew Herbert), *Tájkép* (Grochowiak), *Kéretik olvasható írással kitölteni* (Barańczak). Az *Antigoné* például a mitológiai történetet párbeszédes formában dolgozza fel, de nem távolodik el a lírától: „Ó, Isméné, ezek nemcsak szavak. / Kreón soha fel nem építheti / uralmát sirjainkon. Rendjét a kard, / a puszta fegyver nem tarthatja meg. / Nagy a halottak ereje. És soha senki / nincs biztonságban tőlük, mégha / százezer kém és millió ór is őzzené, / nem menekülhet. Várnak az órák, / gúnyosan kacagva lépnek, lépkednek / az örült körül, aki nem hisz bennük. / És mikor rendezni kell a számlát, egy kis hiba csúszik a számításba. / Kicsiny hiba, de sokszorozható. /.../ Kreón, a balga, úgy bánik velünk, mint hogyha barbár országot uralna, / mintha itt minden kő szünetlen nem idézné / a fájdalom s a remény könnyeit.“ (*Occidental Press, Washington, 1978.*)

K. L.

LŐRINCZE LAJOS: EMBERKÖZPONTÚ NYELVMŰVELÉS

A *Gyorsuló Idő* sorozat mindig elmés, találó borítólapja ezúttal is figyelemfelhívóan érdekes: nem pusztá játsszadózás, nem egyszerű grafikus ötletesség társította így a szavakat: ép nyelv — ép nép, vagy más olvasatban: nyelv ép — nép ép. Akár így, akár úgy olvassuk, a könyv tartalmával összecsengően a nyelv és a nép egysége, a kettő szerves összefüggése derül ki belőle.

Lőrincze Lajos e kis kötetben a mai nyelvművelés elvi és gyakorlati kérdéseit új vetületben tárgyalja: „a nyelvi jelenségeket a nyelvet beszélő ember, a társadalom érdeke, célja szempontjából nézzük; a társadalmi hasznosság, felhasználhatóság dönt a helyes és helytelen, a jó és rossz kérdésében. [...] a nyelvművelés tárgya nemcsak, sőt manapság főként nem a nyelv, hanem az ember. Legalábbis így kellene lenni.“ A nyelvi hibát sem kell eszerint csak a nyelvben keresni, hanem a nyelvet használó emberben: a beszélőben (íróban) vagy a hallgatóban (olvasóban). A beszélő és a hallgató közti zavartalan kapcsolat feltétele az azonos nyelvi műveltség. Terjesztése a mai nyelvművelés — nyelvi népművelés — szerves része. Németh G. Béla szavaival, a mai nyelvművelő igyekszik „járatosá tenni a nyelv sajátos logikájában, sajátos szellemében a hallgatót, az olvasót, hogy azután a maga lábára állítsa a nyelvi eszmélkedés és ítélet területén“. Az embert tehát a nyelvművelő folyamat cselekvő részesévé avatja. Nyelvművelés és demokrácia, nyelvsvokás, nyelvi hitelesség (térben és időben), szavak élete és halála, a forrásoknál, nyelvjárás és köznyelv, nyelvművelés, nyelvvédelem, nyelvmegőrzés — csak néhány téma mutatóba.

A könyv számunkra sokatmondó fejezete a szerzőnek 1977-es romániai útjáról szóló élménybeszámolója. Meleg hangon ír a kolozsvári egyetemisták nagy népszerűségnek örvendő diákrádiójáról, a *Visszhangról*: „Ami a fellépő fiatalok ezen az esten a hallgatóság (és saját maguk!) örömeire produkáltak, az a legjobb bizonyítvány érdeklődésükről, izlésükről és képességeikről. Megragadó szép versek, kitűnő tolmácsolásban a mai és régebbi erdélyi magyar irodalomból (Kányádi Sándortól és Dsida Jenőtől); klasszikus zene és népdalok harmonikus találkozása, fuvola, citera halk, csendes hangja s egy kis népi zenekar életörömtől, erőből duzzadó, fergeteges játéka — maradandó élmény, tiszta öröm volt számunkra.“

Anyanyelvünket, „ezt a sokszínű, sokarcú csodát“, megtartónkat egész életünkben tanuljuk, s minél jobban megismerjük, „annál jobban tudunk örülni sajátos jezeinek, annál inkább a magunkénak érezzük“. És hogy igazán megismerjük, állandó kapcsolatban kell lennünk vele, gyakoroljuk, hogy el ne feledjük, hogy „ez a sokhúrú hangszer el ne némuljon, hanem inkább egyre szebben, egyre tisztábban zengjen“. (*Magvető Kiadó, Budapest, 1980.*)

Sz. I.

ANYANYELV ÉS MÁSODIK NYELV (Magyar Pszichológiai Szemle, 1980. 4.)

Milyen esélyei vannak az anyanyelv fennmaradásának az etnikailag „vegyes” családokban? Befolyásolja-e a gyermekek anyanyelvi készségének alakulását, ha a „kétnyelvű” család „egynyelvű” környezetbe (a második nyelv kulturálisan egységes környezetébe) telepedik le? Van-e különbség az „egykés” és a többgyermekes családok anyanyelvi készsége, illetve második nyelvi kompetenciája között? Hogyan változik ez a kompetencia a különböző objektív és szubjektív tényezők függvényében? Ellensúlyozza-e az anyanyelvhasználat tudatossága a második nyelvi környezet (napközi, óvoda) „egynyelvűsítő” hatását, a második nyelv dominanciáját (túlsúlyát) a mindennapi nyelvi tapasztalatban? Erre és más, ehhez kapcsolódó kérdésekre keres választ a néhány éve elkezdett vizsgálatorozat keretében az MTA Pszichológiai Intézetében dolgozó szerző: Alekszandr Jarovinszkij. (A kisgyermekkorú kétnyelvűséggel foglalkozó tanulmányáról a *Korunk* 1978. 9. számában írtunk.)

A felmérések ugyan a „korai kétnyelvűség” (Haugen) evidenciájára támaszkodnak, a szerző mégis úgy választotta ki a felmérésben részt vevő etnikailag „vegyes” családokat, hogy azokban a gyermekek anyanyelvi kompetenciája kivétel nélkül minden esetben az anyához kötődik. A vizsgálatok fogalmi kerete ezzel nagymértékben leegyszerűsödött — az anyanyelv itt valóban az *anya* nyelve (az *anya* anyanyelve). Így a „korai kétnyelvűség” körülményei között is nyomon lehet követni a „természetes nyelvi asszimiláció” dinamikus folyamatát: az egyszerre és egyaránt anyanyelvi szinten elsajátított két nyelv közül kisgyermekkorban (1–3 év között) a tágabb nyelvi környezettől függetlenül az *anya* nyelve a domináns, ehhez viszonyulva minősül az *apa* nyelve második nyelvnek, az *apa* nyelvterülete második nyelvi környezetnek, az *apa* nyelvét használó gyermekintézmények pedig a kulturális és nyelvi asszimiláció természetes környezetének.

A dominanciaviszonyok alakulását a szerző a „vegyes” családok két típusán vizsgálta: az egyikben a gyermekek az *anya* nyelvterületén születtek, 1–3 éves

korukig „anyanyelvi” környezetben nevelkedtek, s csak ezután kerültek át az *apa* nyelvterületére — második nyelvi környezetbe; a másik családtípusban a gyermekek az *apa* nyelvterületén születtek, és az anyai nagyszülőknél való néhány hetes vendégeskedéstől („nyaralástól”) és az *anya* elszigetelt beszédkíséreteitől eltekintve a második nyelv „egyenemű közegében” szerzik alapvető nyelvi tapasztalataikat.

A vizsgálatok során a szerző azt tapasztalta, hogy az első életéveit anyanyelvi környezetben töltő gyermekkel mindkét szülő (a másnyelvű *apa* is!) kizárólag csak az anyanyelvén beszél. Az *apa* nyelvterületére való átköltözés után is egy ideig még fennáll ez az állapot, gyakran még akkor is, ha a saját nyelvterületén lévő szülő kettesben marad a gyermekkel. A helyzet csak akkor változik meg, amikor a gyermek napközibe, óvodába kerül; ettől kezdve a gyermek anyanyelvhasználatára többnyire csak az anyával való kapcsolatra korlátozódik, az apjával való interakciókban a gyermek lassanként áttér a második nyelv használatára. Másként alakulnak a dominanciaviszonyok, ha a gyermek az *apa* nyelvterületén született. Ilyenkor ugyan kezdetben — családi szituációban (háromasban) — megmarad az anyanyelvi dominancia, de a gondozási műveletek (pelenkázás, etetés stb.) közben a második nyelvet beszélő szülő fokozatosan áttér a saját „anyanyelvére”. Ezt a személyhez kötött kétnyelvűséget azonban csak átmenetileg ellensúlyozza a családi helyzetek változatlanul fennálló „egynyelvűsége” (anyanyelvűsége). A gyermek nyelvi tapasztalatait elsősorban az határozza meg, hogy a családi kereteken kívüli helyzetekben (rokonlátogatás, vásárlás) az *anya* is a második nyelvet használja, és a gyermek családon kívüli helyzetei (napközi, óvoda) is „egynyelvűek”: tehát ahogy a gyermek nő, mindinkább a második nyelvi környezet válik számára uralkodóvá.

A szerző a gyermekeket életkoruk szerint is megkülönböztette: a kis- és nagycsoportos óvodásoknak megfelelő életkori csoportokra osztotta. Az idősebb gyermekek — többnyire az egyetlen vagy az első gyermekek a családban — a vizsgálatok tanúsága szerint a kisebbeknél jóval több anyanyelvi tapasztalattal rendelkeznek. Nemcsak azért, mert

életkoruknál fogva „tapasztaltabbak“ (ez nyilvánvaló), hanem mert több lehetőségük volt a „tisztá“ anyanyelvi környezetben tartózkodásra. Megfigyelhető, hogy a szülők az első gyermek számára kedvezőbb feltételeket teremtenek a kevésebb domináns nyelv (az anyanyelvi) elsajátítására: gyakrabban és hosszabb időszakokra (évente legalább két-három hónapra) küldik a gyermeket a nagyszülőkhöz, ahol a gyermeknek módjában áll anyanyelvi óvodába járni. A szülők otthon is nagyobb gondot fordítanak arra, hogy a családon belüli és kívüli nyelvhasználatban (a gyermekekkel kapcsolatos interakciókban és a gyermekkel szemben alkalmazott kommunikatív stratégiákban) az etnikai keveredésből természetesen adódó kétnyelvűség ne csak önmagát termelje újra, hanem a kétnyelvűségen belül a tényleges nyelvhasználatban a kedvezőtlenebb környezeti feltételeknek kitett anyanyelvre kerüljön a nagyobb nyomtaték. A szülők pozitív anyanyelvi motivációja az anyanyelv átörökítésének fontos szubjektív feltétele — állapítja meg Jarovinszkij. A megfelelő anyanyelvi kompetencia azonban — a szerző tapasztalata szerint — a második nyelvi környezetben legfeljebb csak a passzív szókincsre terjed ki, az aktív nyelvhasználatban egyértelműen a második nyelv dominanciájára lehet számítani.

A kisóvodásoknak megfelelő életkori csoportban anyanyelvi szempontból még ennyire sem tűnik kedvezőnek a helyzet. A kisebbek — többnyire második gyermekként — kevesebbet tartózkodnak az anyai nagyszülőknél (három év alatt egyetlen alkalommal, és legfeljebb néhány hétig), vagy többségük a felmérés időpontjáig ki sem mozdult az apa nyelvterületéről (nem járt a nagyszülőknél). Következésképp az anyanyelvi gyermekintézményektől is el vannak zárva. Többgyermekes vegyes családokban az a paradox helyzet alakul ki, hogy az anyjával mindegyik gyermek külön-külön az anyanyelvet használja, egymással azonban kizárólag a második nyelven (az apa nyelvén) beszélnek. A második nyelv ily módon „gyermeknyelvvé“ válik. Ezt a tendenciát még jobban felerősíti a napközi, az óvoda „egynyelvűsége“. Jarovinszkij az anyanyelv visszaszorulásának mértékét egyelőre csak a szókészlet szintjén (a gyermekek aktív és passzív szókincsén) vizsgálta. Azt találta, hogy mindennapi beszédhelyzetekben a gyermekek „keverik“ a két nyelvi rendszert. Ez különösen a kisebb gyermekek csoportjában szembetűnő, ahol az anyanyelvi beszédbe beiktató második nyelvi szavak aránya eléri a 30 százalékot. A nagyobbak

csoportjában — a kedvezőbb objektív és szubjektív feltételek folytán — ez az arány nem haladja meg a két százalékot. A szókincs interferenciája csak az anyanyelvhasználatban jelentkezik, második nyelvi szövegben a gyermekek nagyon ritkán (0,2—0,8 százalékig) „kevernek be“ saját anyanyelvükön használt szavakat. A szókészlet-interferenciát nagymértékben befolyásolja maga a helyzet, a beszélgetés tartalma és az, hogy a gyermek éppen kivel beszél. Ezen túlmenően azonban minden nyelvben vannak olyan szavak, amelyek mintegy magukban hordozzák a lexikai interferencia lehetőségét. Ezek elsősorban a két nyelv hasonló hangzású és azonos jelentésű szavai, amelyekből a kisebb gyermekcsoport kizárólag csak a nem anyanyelvi megfelelőt használja. Fennáll a nem anyanyelvi helyettesítés lehetősége a hasonló vagy azonos hangzású, de a két nyelvben különböző jelentésű szavaknál is. Az anyanyelvi megfelelőhöz képest egyszerűbb hangtani alakokkal rendelkező második nyelvi szavak rendszerint könnyebben beiktatódnak az anyanyelvi beszédbe.

Az anyanyelvét igényesebben beszélő idősebb gyermekcsoport jellegzetes stratégiával védekezik az interferencia „kényszerével“ szemben. Ha nem jut eszébe a megfelelő anyanyelvi szó, nem tér át a második nyelvre, hanem megpróbálja körülírni vagy cselekvéssel („gesztusnyelven“) érzékeltetni az adott jelentést. Ez a stratégia azonban ritkán válik be azoknak a szavaknak az esetében, amelyekre a gyermek *nem az anyanyelvén, nem anyanyelvi szituációban* (családon kívüli és az anyától független interakciós helyzetekben) használ gyakrabban.

A szavak emlékezeti tárolásával és „előhívásával“ foglalkozó legújabb kutatások két egymásnak ellentmondó hipotézist kockáztatnak meg a jelenség magyarázatára. Az egyik álláspont feltételezi, hogy mindegyik nyelvhez — a másiktól függetlenül — önálló memóriatároló tartozik. Ez azt jelenti, hogy nem lehet közvetlenül megnevezni „valamit“ az anyanyelvünkön, ha azt egy másik nyelven, második nyelvi szituációban sajátítottuk el és kódoltuk. A lexikai interferencia ezek szerint a fordítás rögzítései.

A másik — racionalista hagyományokra visszavezethető — hipotézis viszont abból indul ki, hogy minden nyelvhez közös memóriatároló tartozik. A jelentések tehát csak egyszer kódolódnak — mégpedig a tárgyak, jelenségek első észlelésekor —, és a közös memóriatárolóból a kétnyelvű egyén által elsajátított bármelyik nyelven előhívhatók. Az

anyanyelv tehát más nyelvekkel tetszőlegesen felcserélhető eszköz az észlelési nyomok tárolására és szükség szerinti verbalizálására. A szokáskeveredés e feltételezés értelmében csakis kódolási hibára vezethető vissza.

Jarovinszkij szemmel láthatólag egyik hipotézissel sem rokonszenvez. Nem tagadja, hogy vegyes családokban megvannak a kétnyelvűség objektív és szubjektív feltételei, de úgy látja, hogy ez a családi kétnyelvűség nem mindig jelent egyenértékű nyelvi és kommunikatív kompetenciát. A két nyelv közül az egyik rendszerint dominánssá válik, és a mindennapi használatból lassanként kiszorítja a másikat. A „második nyelvi” interferencia jelensége tehát a szerző szerint nem vezethető vissza sem a fordításban, sem a kódolásban bekövetkező zavarokra, minthogy nem az emlékezeti rendszer sajátosságaival függ össze. Az interferencia elsősorban a dominanciaviszonyok következménye. Minden esetben a kevésbé domináns nyelv használatát érinti, annak kompetenciáját csökkenti. Jarovinszkij szerint a két nyelvet megközelítőleg azonos szinten kell ismerni és használni ahhoz, hogy a második nyelv mindannyiszor „kikapcsolódjék” a tudatunkból, valahányszor csak az anyanyelvünkön szólalunk meg. A „kikapcsolódás” mechanizmusa a beszédbeállítódással magyarázható. Az interferencia tehát a beszédbeállítódás zavara, a dominanciaviszonyok következtében a gyermek a második nyelvet az anyjával való beszédhelyzetekben sem tudja teljes mértékben „kikapcsolni”.

A kétnyelvűségen belüli anyanyelvi és második nyelvi készség tehát szorosan összefügg a kétnyelvűség kialakulási körülményeivel. Nem véletlen, hogy a két gyermekcsoport közül a nagyobbak az első (az apa nyelvterületére átköltöző) családtípusba, a kisebbeké viszont a másodikba (az apa nyelvterületén alakulóba) tartozik. Úgy látszik, az anyanyelvi készség fennmaradásában a vártnál nagyobb a szerepe annak, hogy a gyermek melyik szülő nyelvterületén született.

A szerző a dominanciaviszonyok kialakulásával magyarázza azt a tapasztalatát is, hogy a kevésbé domináns nyelven a szavak jelentésének elsajátítása nem éri el az életkornak megfelelő szintet. Ahhoz, hogy anyanyelvünk minden szava önálló jelentést kapjon, az anyanyelvi helyzetek teljes skálájára volna szükség. Enélkül a jelentések kevés számú kontextushoz kapcsolódnak, a gyermek a szóval mindig csak ugyanabban a kontextusban találkozik, nem jöhet létre a szavak oly szükséges „dekontextualizációja”. A jelentések elmélyítése csak a második nyelven megy végbe,

anyanyelvén a gyermek például nem tud különbséget tenni a beszédhelyzet és kontextus szempontjából összetartozó *kés és vág, kilincs és kulcs, ás és lapát, cérna és gomb* között.

Mindez azt bizonyítja, hogy minden esetben a konkrét dominanciaviszonyok határozzák meg, hogy a két nyelv egyenértékű szavai jelentésben is megfelelnek-e egymásnak, vagy pedig a szavaknak a két nyelvben külön jelentése, más-más érzelmi töltése van. A szerző ezért gyakorlatban használhatatlan, tisztán elméleti jellegű megoldásnak tartja a kétnyelvűségnek a szociolingvisztikában meghonosodott modelljeit. Szerbe 1925-ben a kétnyelvűség két típusát különítette el egymástól. A „*tiszta*” kétnyelvűség e modell szerint akkor alakul ki, ha a két nyelv elsajátítása egymástól jól megkülönböztethető helyzetekben történik, s az egyes beszédhelyzeteken belül a beszélőnek sohasem vagy csak nagyon ritkán kell átkapcsolnia a másik nyelvre. Ilyenkor a nyelvek, mint autonóm rendszerek, elszigetelten tárolódnak és működnek a beszélő tudatában, ezért szinte lehetetlenné válik a fordítás. A modern pszicholingvisztika ezt *mellérendelt kétnyelvűségnek* nevezi (Ervin és Osgood). A „*vegyes*” kétnyelvűség (ami a pszicholingvisztikában az *összetett kétnyelvűségnek* felel meg) ezzel szemben olyan, etnikailag vegyes közösségekben — elsősorban vegyes családokban — alakul ki, ahol a nyelváltás mindennapos. Így az egyik nyelv minden egyes jele közvetlenül kapcsolatba kerül a másik nyelv megfelelő jelével, ami a tolmácsolást minden helyzetben megkönnyíti. Ez a modell azonban épp a kétnyelvűségen belüli dominanciaviszonyokról nem vesz tudomást. Valójában nincs olyan egyén, aki egyértelműen a kétnyelvűség egyik vagy másik típusába tartozna.

Jarovinszkij dominanciamodelleje új megvilágításba helyezi a kétnyelvűség számunkra igen gyakorlati kérdését. Az e modell alapján végzett konkrét vizsgálatok fényében át kell értelmeznünk az anyanyelvhasználat, az anyanyelv megőrzésével kapcsolatos sztereotípiáink egy részét. Úgy tűnik, az anyanyelvi tudatosság önmagában nem ellensúlyozza a második nyelvi környezet dominanciáját. Hiszen Jarovinszkij kizárólag csak olyan, az anyanyelv megőrzésében erősen motivált, felsőfokú végzettségű értelmiségi családokat vizsgált, ahol a másnyelvű szülő is erőfeszítéseket tett a gyermek hátrányos anyanyelvi helyzetének csökkentésére. Arra a kérdésre: miért ragaszkodnak a szülők ahhoz, hogy a gyermek beszélje vagy legalábbis ne felejtse el az anyanyelvét, a mindkét

résről érkező praktikus válaszokon („A nyelvtudás mindig felhasználható az életben”; „Jó, ha a gyermek eredetiben ismerkedik anyanyelvi kultúrájával” stb.) túl az anya rendszerint érzelmi motívumokra hivatkozott („Hogy megértsen engem”; „Mert én X anyanyelvű vagyok”; „Hogy közelebb álljon hozzám”), és ezzel az érzelmi motívummal rendszerint az apa is azonosult („A gyermeknek ismernie kell anyanyelvét, hiszen X az anyja”). A család társadalmi és területi mobilitása, a gyermek születési helye, illetve a testvérsorban elfoglalt helye, a napköziben, óvodában szerzett nyelvi tapasztalat azonban mind olyan tényezőnek bizonyultak, amelyek minden pozitív motívumnál döntőbb módon befolyásolják az anyanyelv megőrzésének esélyeit az etnikailag vegyes családokban. **A. J.**

ANYASÁG — SZERETET NÉLKÜL? (Le Nouvel Observateur, 1980. 812.)

Mintegy húsz év óta bizonygatják a történészek, hogy a történelem folyamán az érzelmek is alakulnak. Az anyai szeretet sem az az öröktől adott és mindig, mindenkor működő alapösztön, amelynek még Freud is tartotta! Így vélekedik, s felfogásának a modern történetírás teljes kellékárával szerez érvényt, Elisabeth Badinter, akinek a francia Flammarion kiadónál nemrég megjelent munkája (*L'Amour en plus*) a szakkörökön kívül eső, szélesebb olvasótáborban általános meglepetést keltett. „Az anyai érzés története érdekelt. Nem »a szívem szavára« hallgatva írtam meg könyvemmel! Nem a személyes tapasztalataimat írtam le, hanem egy hosszadalmas és módszeres munka eredményét — válaszolja a filozófia doktora és három gyermek anyja, Badinter asszony Frédéric Ferney-nek arra a kérdésére, hogy jó anyának tartja-e magát. — A jó anya egy a sok valóság közül.”

Elisabeth Badinter a nő személyes történetében és a történelemben keresi annak okát, hogy miért az adott kultúra, a gazdasági tényezők és az értékrend függvénye a gyermek iránti ragaszkodás magas vagy alacsony foka egy-egy társadalomban. A fennmaradt adatok szerint a XVI. században Franciaországban már „bureau de nourrice”, dajkahivatal működött; feltehető, hogy keveseket érintő, arisztokrata szokásról van szó. A XVI. században az anyák többsége még maga szoptatja gyermekét, s ezt, valamint általában a testi szeretet bensőséges örömeit az egyház el is ítéli. A következő században — ezért-e, vagy egyéb okokért? — három-négy nemzedék alatt tömegméretekben terjed el — persze, csak

az egyre népesebb városokban, mert falun az anyák továbbra is maguk táplálják és nevelik gyermekeiket — az a gyakorlat, hogy az újszülöttet távoli vidékre küldik dajkaságba. A XVII—XVIII. században az anyát sem tisztelet, sem kímélet nem illeti. Anyának lenni jobbik esetben banális, rosszabb esetben közönséges dolog. Megbecsülés csakis a férfit, a családapat övezi, az asszonynak egyetlen erénye lehet: az engedelmesség; a szülés kinja a bűnbeesésből eredő természetes velejárója a női sorsnak. Még a családon belüli szeretet parancsa sem jelent gyöngédséget, sem pedig harmóniát, akár lelki, akár testi értelemben. Edward Shorter meggyőzően kimutatta, hogy a nép, a kisemberek körében semmivel sem különb a helyzet, talán még valamivel rosszabb is. Ugyanaz a parasztember, akinek semmi sem drága, ha a tehénét kell megmentenie, a végsőkig habozik, hívasson-e orvost haldokló felesége betegágyához. A gyermekhalandósággal csak a nők halandósága vetekedett; s ami ezzel összefügg: a XVII—XVIII. század Franciaországában 45⁰/₀-ról 90⁰/₀-ra emelkedett azoknak a férfiaknak az aránya, akik özvegysegük első évének letelte előtt új házasságot kötöttek. Ez volt az ésszerű; a szerelemnek amúgy sem tulajdonítottak semmiféle társadalmi vagy erkölcsi értéket. Hogyan is építettek volna ilyen ingatag alapokra olyan komoly intézményt, mint a házasság, amelyben a testi fenytést magában foglaló kényszerig menő szigor a feleség (anya) és a gyermek közös sorsa volt. „Ebbe a közegbe kell elhelyezni az egykori anyai érzést” — szögezi le Elisabeth Badinter.

A XVII. századbeli család — bár különbözik a középkortól — nem ismeri gyermek és szülő bizalmas bensőségét. Elsősorban a gyermek maga a Rossz: tökéletlen lény, akit ugyancsak terhel az eredendő bűn súlya. Nyoma sincs e felfogásban annak az ártatlanságnak, amellyel a modern kor ruházta fel a gyermeket — Freudig. Badinter de Berulle biborost idézi: „A gyermeki állapot a halál után a legonosabb és legaljasabb állapota az emberi természetnek.” A szülőket arra intik, hogy legyenek ridegek, megingathatatlanok. Nevelni kell, vagyis helyrehozni azt, ami eleve torz, hibás. Descartes-tal elérkezik aztán az az idő, amikor a gyermek válik az *erreur*, a tévedés hordozójává; nemcsak ítélőképessége nincsen, hanem az elítéletet dajkája tevével szívja magába... Figyelem! Descartes dajkát mond, nem édesanyát!

1780-ban Lenoir párizsi rendőrfőnök jelentést ír: a francia fővárosban született huszonegyezer gyermek közül nem

egész ezret szoptat az anyja, további ezret dajka táplál a szülői házban, a fennmaradó tizenkilencezer lelencsorban sínylődik vidéki dajkánál. Egy korabeli moralista felrója az előkelőségeknek — a többiek életformáját, szokásait nem ismervén —, hogy szakácsot vagy lakájt nagy körültekintéssel alkalmaznak, de gyermeküket rábizzák bármely jöttmentre. A piacokon, vásárokon voltak találhatóak azok az asszonyok (recomanderesses), akik a csecsemőket elhelyezték vidéki dajkáknál. Minthogy irástudatlanok voltak, nem hagyták meg a szülőknél a dajka címét. Az újszülöttet többnyire egynapos korában megkeresztelték, ezután következett „a nagy utazás” elképzelhetetlen körülmények között. Ha ezt túlélte a kisgyermek, jobbik esetben tejtestvérével osztozott dajkája emlőjén. Többnyire azonban olyan főzetten nevelkedett, amely megrágott kenyérből (!), örölt gesztenyéből és borból állt. Könnyű a dajkák fölött pálcát törni, mindenki ezt teszi: moralisták, történészek vagy orvosok, akiknek alkalmuk volt ilyen gyermekeket közelről látni. De a dajkák szegények voltak — figyelmeztet Elisabeth Badinter —, olyan szegények, hogy azt ma el sem tudjuk képzelni. Meglepőbbnek, felháborítóbbnak az anyák magatartását tekintni, azokét, akik három-négy évig semmit sem tudtak a gyermekükről, azt sem, hogy él-e még. A halálozási arány egészen döbbenetes volt. Egyesek hajlamosak éppen a gyermekhalandósággal magyarázni a szülők magatartását; minthogy csak minden második gyermek érte meg az öt éves kort, a szülők érzéketlensége a védekezés egyik formája is lehetett. Badinter véleménye más. Megfogdítja az okozatiságot: „Részben a szülők magatartása magyarázza a gyermekhalandóság magas arányát.” Lebrun kutatásai igazolják, hogy a gyermek elvesztését közönséges balesetnek fogták fel, amelyet helyrehoz majd a következő gyermek megszületése. „Ha még egy Montaigne is így számol be a korabeli családi életnek erről a vonatkozásáról: „Két vagy három gyermekemet vesztettem el dajkaságban, nem minden bánkodás nélkül, de nem is különösebb gyötrelmemre” — fogalmat alkothatunk arról, milyen szerepet tölthetett be a gyermek az *Esszék* szerzőjénél jóval szegényesebb lelki kultúrájú szülők érzelmevilágában.

Az adatok szerint a XVI. század teológusai még a gyermek kényeztetéséért feddik meg az anyát, a XVIII. században már kötelességük elhanyagolását vetik a szemükre. Mi történt kétszáz év alatt? Lezajlott a nőemancipáció első hulláma. Angliáról és Franciaországról van szó elsősorban, ott is mindenekelőtt

az arisztokráciáról, majd az előkelőket majmoló módosabb polgárságról. Azoknak az asszonyoknak, akik egzisztenciális okokból arra kényszerültek, hogy munkát vállaljanak, nem volt más választásuk, mint hogy gyermekük gondozását idegenekre bizzák. A „neveléses kényeskedők”, a „tudós nők”, akiket olyan epésen gúnyol Molière, a feminizmus első győztesei voltak. A hadjárat vesztesei elsősorban a gyermekek. A léha nagyvilági hölgyek a kor értékrendjéhez igazodtak, amikor siettek megszabadulni gyermekeiktől; volt olyan bátor vagy olyan ostobán őszinte nő is, aki egyszerűen megvallotta, hogy a terhesség, a sivalkodó kisbaba untaja, fárasztja, házását zavarja; a tényleges feministák, Badinter szerint, nem ezek voltak, hanem a filozófus nők, akiket tudásuk, műveltségük megszerzésében, illetve érvényesítésében gátolt a gyermekáldás, s éppúgy nem akarták magukat feláldozni az egyébként is leértékelt anyaság oltárán, mint ahogy a férfiak sem érezték kötelességüknek, hogy karrierjük, hivatásuk rovására ápolják a bensőséges családi életet. Vajon Rousseau felelős azért, hogy élettársa, Thérèse lemondott a gyermekeiről (lelencházba adta őket)? — kíváncsiskodik az Elisabeth Badinter faggató riporter. A válasz árnyalt: „Határozottan szembeszállok egy elterjedt feminista értelmezéssel, amely kizárólag a férfiakat teszi felelőssé a gyermek elhagyásáért. Nem minden nő kényszerült engedelmeskedni holmi vadállatnak, aki megkövetelte tőle, hogy áldozza fel anyai szeretetét. Rousseau Thérèse véleménye ellenére, de Thérèse beletörődésével hagyta sorukra gyermekeit. Igazságosabb a szülők cinkosságát megállapítani. A gyermekek eltávolításának gyakorlatát az erkölcsi vagy a társadalmi ideológia nem ítélte el.”

Hogyan vált a XIX. században az anyai szeretet mitizált értéké? Badinter szerint nem emberbaráti okokból. A XVIII. század végére a filozófusok és a közgazdászok hatására egy új veszély tudatosul: a kihalás. Új tudomány születik, a demográfia, s vele együtt az a tartós felfogás, hogy minél népesebb egy állam, annál több kéz dolgozik békében, és ragad fegyvert háborúban. A gyermek most már nem csupán nyűg rövid távon, hanem hasznot hozó termelőerő hosszú távon. XVI. Lajos minisztere, Turgot megalapítja az első bábaiskolát, az első állatorvosképzőt, és támogatja a mezőgazdaságot. A mennyiség, a munka, a termelés tőkés ideológiája létrehoz egy új emberszemléletet. Szaporodni kell, nem pedig légy módjára pusztulni: ez az új államrezon! Ennél a haszonelvű natalizmusnál lelkesítőbb

vonzóbb volt a Fény Századának fő eszméje, az egyenlőség és a boldogság új filozófiája. A szabadság szele fújdogált Európa fölött, bár az egyenlőséget nem terjesztették ki minden emberi lényre, a nőkre s a gyermekekre is. Kialakult a modern értelemben vett polgári család, s benne a nő átalakult a szerény és odaadó lényvé, akire az otthon, a házi tűzhely őrzőjének bensőséges szerepe hárul. Megnő az érzelmeik értéke, a szerelmi házasság nem tűnik többé aberációknak. Két új fogalom, a nemzet és a nagybetűs Természet nevében a nő a családayai erények gyakorlásának mértékében válik a társadalom megbecsült tagjává. Az 1800-as évek elejétől a dajkaságba adott gyermekek száma rohamosan csökken, javulnak a higiéniai viszonyok, a házi orvos a polgári család intézményesült szereplőjévé válik. Ugyanaz a Rousseau, aki saját gyermekeit lencsházba vitte, „feltalálja” a kisgyermek mindennapi fürdőjét, és az *Emile*-ben kidolgozza az eszményi anyamodellt. Elképzelésében a nő a férfi kiegészítője, gyenge és gyöngéd, passzív és engedelmes lény, akinek számára az a legfőbb — az egyetlen legitím boldogság, hogy feláldozza magát családjáért. Nem véletlen, hogy éppen Bonaparte lett Rousseau legtanulmányosabb olvasója: a *Code Napoléon* törvényerőre emeli az *Emile*-ben megfogalmazott elvárásokat. A nő, az anya felelősségétől a felelősségre vonhatóságáig terjedő távollágot százötven évvel később Freud hidalta át. A mélylélektan az anyát teszi felelőssé a gyermek (első életéveiben) kialakuló tudattalanjáért. Ha a gyermeknek „problémái vannak”, az anya vonuljon analízisbe. Még mindig csak ő, Lacanék, a francia freudista iskola az apának tulajdonítja a szó, a törvény, a külvilág képviselését. Az angol Winnicot szerint az anya feladata az, hogy közvetítsen a gyermek és az apa között. Ez így hierarchikusan „rendezett” kapcsolat, s nem vet számot azzal a valósággal, amely számos új vonással gazdagodott. Alakulóban van a nemek hagyományos kapcsolata; a nő társadalmi státusa, önmagáról kialakított képe sem a régi többé. A szülői szerep társadalmiasulásában kiemelt jelentőséget kap az a tény, hogy szülőknek — anyának vagy apának — lenni tudatos funkcióvállalás, amely alapvetően különbözik az állatvilág spontán szaporodásának pusztán biológiai meghatározottságától, és amelyet az anya vagy az apa élet- eszményének, érzelmi kultúrájának és egész sor más tényezőnek függvényében gyakorol, követve vagy módosítva az öröklött normákat, esetleg gyökeresen szakítva velük.

Sz. J.

KINEK ÍR, MIT OLVAS SAUL BELLOW? (Secolul 20, 1979. 11—12.)

Mivel kezdi egy (kelet)európai világ-irodalmi folyóirat munkatársa az interjúját Saul Bellow-val? A gyökerekkel. Antoaneta Ralian kérdése nem éri váratlanul a Nobel-díjas amerikai író: „Erre a kérdésre gyakran válaszolom, hogy gyökereim helyett rozsdás drójtaim vannak.” De már ezt megelőzőleg leszögezi, hogy az amerikaiak feltételezett gyökértelenségének, számos hátrány mellett, az az előnye, hogy forrása az egyéni szabadságnak, és megőv — a gyökérzet elvesztésétől: „szüleim európaiak voltak, és emlékszem [...] gyökérvesztésük roppant gyötrelmes volt. Néha arra gondolok, milyen nehéz megőrizni a kötelekeket egy olyan városban, mint Chicago, ahol időről időre lebotanak egy városrészt.”

Arra a kérdésre, hogy beszélhetünk-e napjainkban az irodalom válságáról, vagy inkább a remekmű válságáról van szó a századelőhöz képest, Saul Bellow így válaszol: „Századunk első évtizedeiben valóban születtek remekművek. Amilyen nagyszabásúak voltak, mintha az lett volna a szándékuk, hogy lezárják az irodalmat, pecsétet nyomjanak rá, és ellássák a »Vége« feliratú címkével. Az írók érezték, hogy abba az irányba nem lehet tovább haladni. Az amerikaiak, akik kevésbé tisztelik a hagyományt és a kulturális figyelemzavarokat tartalmazó feliratokat, nagyobb szabadságot engedtek meg maguknak, mint a történelemtől áthatott és a végállomások tiszteletére nevelt európaiak. Az amerikaiak mindig is úgy viselkedtek, mintha rájuk nem vonatkoznának a szabályok, bár bizonyos okokból nekünk is voltak konformistáink. De még a nonkonformistáink is némiképp konformistáknak bizonyulnak. A veszély, nálunk és bárhol, az, hogy egyre feljebb srófolva a magaskultúra szintjét, oda jutunk, hogy azt a megszokott jelentést károsítjuk, amelyet az ember az életnek tulajdonít, az elemi és örök élettapasztalat értelmét, amelyet nem szabad elveszítünk. Az intellektus nem igazán az, ha elidegenít az élet értelmétől. A világ minden országának van már tekintélyes értelmisége, a költők és a regényírók meg abba a hibába esnek, hogy műveiket úgy írják, mint ennek az elitnek szánt áldozatot. Képzettségük jogán az írók valóban közjüket tartoznak. Ismerni kell ennek az értelmiségnek a jellegzetességeit, de végzetes tévedés lenne ennek a mind kifinomultabb és ritkultabb, gyorsan változó magaskultúrájának a bilincseit magunkra vennünk.

Élenjáró képviselői emberi szempontból nem mindig a legjobbak közülünk. Ami az irodalom társadalmi szerepét vagy a művészeknek azt a feladatát illeti, hogy befolyásolja, nevelje, tudatosítsa a tömegeket, Bellow meglehetősen óvatos: „Mert veszedelmesnek tartom egy költeményre vagy regényre nézve, hogy szándékai legyenek velünk. A művészeknek ki kell mondania az egész igazságot, amelyet képes felfedezni és bemutatni.“

Saul Bellow csodálja Kafkát, tiszteli Camus-t, de sohasem olvassa őket olyan szenvedéllyel, mint Tolsztojt, Dosztojevskijt vagy akár James Joyce-ot. Hevesen tiltakozik az ellen, hogy népszerűségét szexregényeknek köszönhetné: „Könyveimben az erotika esetleges és periferikus. Semmi sem található bennük azokból a kihívó és már-már kötelező szexuális jelenetekből, amelyek a legtöbb mai amerikai és európai regényben fellelhetők.“ Arra a kérdésre pedig, hogy „Kinek ír ön, mister Bellow?“, megállapítja, hogy olvasóinak többsége egy új értelmiségi kategóriából kerül ki, amely az elmúlt harminc évben jelent meg az Egyesült Államokban és más országokban: „Ezt nem büszkén és nem is reménykedve említem, csak éppen megállapítom a létezését, mint azt a tény is, hogy jelentékeny befolyást gyakorol a művészetre és az irodalomra, s ez a hatás nem egészen üdvös. Ez az új értelmiségi elit arra törekszik, hogy kialakítsa a maga saját világát, és bizonyos elképzelései vannak arról, milyen ennek a világnak a hatékony ábrázolása. Jobban érdeklő az értekezés és a magyarázat, mint az elbeszélés (narráció) és a drámaiság. És elvárja, hogy eszméit megfelelő formában, vagyis némileg bonyolultan fogalmazzzák meg.“

„Azt kérdi tőlem — kezdi egy másik választát Bellow —, miért »intellektualizálok«, és miért teszem át szellemi síkra regényeimben a tapasztalást. Több magyarázat is lehetséges. Az egyik az lenne, hogy észre sem vettem, és lám, rákaptam egy kellemetlen szokásra. A másik az, hogy ha csak a közvetlen élettényekkel foglalkoznék, előzőleg léteznie kellene valamilyen konszenusnak az emberek között a tények értelmezése tekintetében. De remélhetjük-e, hogy mindenki megbízható módon értelmezi az »életfolyamatot? Másfelől: nem is hiszem, hogy olyan nagyon »intellektualizálnék«. Inkább »stilizálok« az élettapasztalatot, amit össze lehet tévesztetni azzal, amit ön »intellektualizálás«-nak nevez. Olykor meg egyszerűen szórakozni akarok. Például a *Herzogban*; azt lehetne hinni, hogy »intellektualizálok«, holott csupán nevetségessé teszem az entellektüeleket és hasznosíthatatlan

eszmétárukat, amellyel a kritikus pillanatokban nem mennek semmire.“ Sz. J.

AZ IRODALOM KÖZÉRZETE (Élet és Irodalom, 1980. 32.)

A szombathelyi *Életünkben* indult, főképpen azonban a budapesti hetilapban kibontakozott vita a fiatal irodalomról, a legfiatalabb írók helyzetéről általánosabb s még időszerűbb, halaszthatatlan kérdésekre is ráirányította a figyelmet. Csoóri Sándor cikke *A panaszos hangról* kertelés nélkül nevezi nevükön a jelenégeket, s ha a kimondás kényszerétől hajtva sarkítottan fogalmaz is, problémafelvetéséből az egész irodalom, az egész közösség csak nyerhet. Az elkötelezettséget kifejezés-, sőt életformának tekintő költő és esszéíró az ötvenes évek hivatalosan kárhoztatott „irodalmi pesszimizmusával“ szembesíti a divatba jött, „az igazmondás tartozéká“-nak tekintett jelenkori kiábrándultságot. „A meglágyult forradalmiság az idők múltával roppant nagyvonalú lett: be-aranyozott nyelven akár undorodhatunk is! Karunkon ringathatunk mocsarakat, fertőzött földrészeket, mint Juhász és a nagyarányúságtól elfogadhatók, sőt lenyűgözők is leszünk!“ A „panaszos hang“ helyett a számonkérő hangot várja el az íróktól, épp annak alapján, amit például a közelmúlt legviszhangosabb művei, így Galgóczi és Hajnóczy kisregényei, Csúrka drámái, Fekete Gyula publicisztikai állásfoglalásai, Moldova György szociográfiái (legutóbb *A szent tehén*) feltarták. „Mi mást lep le az olvasók szemérmetlen mohósága — állítja szenvedélyesen Csoóri —, mint azt, hogy a társadalmi igazságok iránti szomjúság ott tart napjainkban, ahol a szexualitás homályban tartott képzetei és ingerei lappanganak: már az is kielégülés, ha beszélhetünk rótuk!“ Csoóri Sándor nem azt kifogásolja, hogy az írók beszélnek a gondokról, ellenkezőleg, sürgeti, hogy érvényt is lehessen szerezni a felismert igazságoknak. „Hisz aki nem gyakorolhatja a mindennapi, értelmes igazmondást, fokozatosan rákényszerül arra, hogy a nyilvánvaló igazságokat is kikerülje. Ezzel kiöli magából a közösségi élet, a közösségi érzés, a közösségi vállalkozás minden csíráját s törvényszerűen elkerülődik. A magára maradó ember pedig kizárólag saját önzése, alkalmazkodása, kiegyezései révén jut előre. Ez az a pillanat, amikor elkezd morzszálódni a társadalom, és széthullik egyedeire. Hazudok, csalog, ügyeskedem, álarcot öltök, legyintek s a jövőmet semmiképp se egy közösen jóváhagyott elképzeléshez igazítom, hanem

a magaméhoz." Csóori figyelmeztet rá, hogy a gazdasági eredmények nem váltottak át maguktól nemzeti értékekké.

Az egyén, a nemzet és a nemzeti irodalom önazonossága nélkülözhetetlen. Csóori a XX. századi magyar klasszikusokkal példázta, hogyan véli egyeztethetőnek kifogásait „a panaszos hang”-gal szemben s az önazonosság igényét — például Ady, József Attila és kortársaik életművében: „Íródik-e könyv, szerkesztődik-e folyóirat, amely az igazság raktárra való termelésén túl megvillant valami egyebet is? Erőt, kedvet, részegségig fokozódó vallomási-vágyat. Valamit, ami emberfölötti vagy ember alatti, de a lélek belső végtelenjéből szakad ki. Ady, József Attila, Móricz, Németh László vagy Szabó Lőrinc azért adnak nekünk személyes ajándékot, mert a társadalom kínálta keretből kitörve mindig az emberi lét magasából nézték a társadalmat. Panaszkodásuk így nem pusztán panasz volt, hanem lét-szemlélet. Bizakodásuk sem leegyszerűsített bizakodás, hanem az ember üdvösség-kérésének a föltétele.”

K. L.

REGÉNY KORDA SÁNDORRÓL (The Times Literary Supplement, 1980. április 25.)

Nemrég jelent meg Angliában Michael Korda *Charmed Lives. A Family Romance* (Büvös életek. Egy család krónikája) című regénye, melynek központi alakja Korda Sándor, a neves filmrendező. A mű szerzőjét rokoni szálak fűzik a filmezés e nagy alakjához, akinek színes, megpróbáltatásokban és sikerekben gazdag életét megrajzolta. A kritikus, a szintén magyar származású George Mikes, Mikes György, az életrajzra támaszkodva a nagy életút főbb állomásait ismerteti-idezi, s írásában olykor személyes emlékei is helyet kapnak.

Az angol nyelvet különös hangsúllyal beszélő Alexander Kordát, eredeti nevén Korda Sándort, a mindig elégedetlen, újat kereső, tehetséges rendezőt éles elméje, egyéniségének varázsa tette legendás hírűvé. Sokan önzőnek, önközpontúnak ismerték, de testvérei és régi magyar cimborái társaságában felszabadult és vidám is tudott lenni.

Egy kis magyar faluban született, Túrkevéen, 1893-ban. Újságíró, majd egy budapesti filmfolyóirat szerkesztője lett. Tervei megvalósításához Magyarországot hamarosan szűknek kezdi érezni, s ezért Párizsba megy. Első világhódító kísérlete csődöt mond, haza kell térnie — közadakozásból gyűjtött pénzen. Budapesten a híres, befutott Bíró Lajos ad

neki állást az első magyar mozgóképtársulatnál. Ekkor kötnek életre szóló barátságot, amit az is bizonyít, hogy Korda, évekkel később, Bíró-t kéri meg a *VIII. Henrik magánélete* és sok más filmje forgatókönyvének megírására.

Az első világháború kitérőrekor felmentik a katonai szolgálat alól, s így folytathatja munkáját. Néhány eléggé kezdetleges magyar hazafias filmet rendezett, melyeket a későbbi munkák bevezetőjének tekintett.

Lelkes híveként a baloldalnak, a magyar filmgyártás egyik vezéralakja lett a Tanácsköztársaság idején. Annak bukása után ő is a fehérterror áldozatává vált volna, ha felesége, a robbanó temperamentumú színésznő, Korda Mária nem harcolja ki személyesen Horthy Miklóstól férje szabadlábra helyezését. Bécsbe, Berlinbe, majd Hollywoodba mentek, ahol Mária hírneve állandóan nőtt, míg Kordát csak néhány jelentéktelen film rendezésével bízták meg. A hangosfilm megjelenésekor az irigyelt és népszerű csillagból hirtelen elfelejtett színésznő lett, s bár illogikusan, de nagyon természetesen férjét hibáztatta ezért a változásért, ami az addig is nehéz házasságot lehetetlenné tette.

Korda, a közönségesnek és műveletlennek talált Hollywoodot elhagyva, újra Párizsban próbál szerencsét, ahol Marcel Pagnol őt bízta meg a *Marius* rendezésével. A film sikerének köszönhetően a Paramount brit fiókvállalatának vezetésére Londonba hívták. Ekkor kezdődik Korda igazi karrierje. Mivel mindig szeretett magyarokkal dolgozni, a *Service for Ladies* (Szolgálat hölgyeknek) című film készítésekor díszlettervezőnek Korda Vincét, társrendezőnek másik öccsét, Zoltánt, szövegkönyvírónak Bíró Lajost hívták meg. A főszerepet egy ugyancsak magyar származású ifjú alakította, Steiner László, aki Leslie Howardra változtatta nevét. Korda elérkezettnek látta az időt „nagy” filmje megalkotásához, de tudta, hogy ehhez egy igazi angol témát kell találnia, olyat, mely a humort sem mellőzi. Charles Laughton, akinek nevét az Atlanti-óceán mindkét partján jól ismerték, egy napon azt mondta neki, hogy álszakállal nagyon hasonlít VIII. Henrikhez.

VIII. Henrik magánélete című filmjével Korda Sándor világszerte ismertté vált. Churchill-lel és Brendon Backennel, Beaverbookkal és Somerset Maughammal ekkor kötött meleg és tartós barátságot. Győztesként térhetett vissza Hollywoodba, ahonnan négy évvel korábban mélyen megsértve, megaláztatva és keserű kétségbeeséssel távozott. Híres embernek lenni a világban egyet jelentett,

nagynak lenni Hollywoodban — abban az időben — egészen mást. Tagja lett a művészek egyesületének — anélkül, hogy egy pennyt is fizetett volna. Mi több, a Denham stúdió vezetőjének is kinevezték; ezt csupán hajsza! választotta el attól, hogy Hollywood angol megfelelőjévé váljon.

Egyik híres film a másikat követte; H. G. Wells *Amikor az üstökös eljön* és a *Vörös Pimpernel* című műveit vitte filmre; Merle Oberonnal, második feleségével megkezdtek *A bagdadi tolvaj* filmezését is, de csak a háború kitörése után tudták befejezni Hollywoodban. *A Lady Hamilton*, Vivien Leigh-vel és Laurence Olivier-vel a főszerepben, meghódította Amerikát és egész Európát. Ez volt az első angol film, melyet a

Szovjetunióban (Sztálin korában) is mindenfelé vetítettek.

A második világháború idején az amerikai fasiszták tevékenységét Korda New York-i irodájából kísérte szemmel a brit titkosszolgálat. Ezért és más szolgálataiért 1942-ben lovagrendet kapott, az elsőt a filmgyártás történetében.

George Mikes, Korda Sándor személyes ismerőse a TLS számára írt cikkében, a könyvet elismeréssel fogadja. Hibájául rója fel azonban az életrajzíróknak, hogy Korda Sándor harmadik feleségének, Alexa Boyeunnak a megjelenésétől kezdve az események megjelenítése veszít hiteléből. Michael Korda ezen a ponton „elbizonytalanodik, zavarba jön, és azt az érzést kelti az olvasóban, mintha nem lenne őszinte.“ **M. M.**

Nagy Albert rajza

CSISZER ALAJOS (Győr). — Mint losonczy Bánffy Albert báró volt magán- és uradalmi titkára (1930—1940) emlékszem, hogy a kolozsvári Bánffy-palota tervrajza, illetve teljes tervdokumentációja a válaszüti Bánffy-kastély könyvtártermében volt elhelyezve, külön az e célra készült aranyozott könyvtáblában. Mellette Mátyás-kódex nagyságú könyv alakban egybekötve három hitbizományi birtokról szóló hb. levél, annak tartozékaival. — Annak idején érdeklődéssel nézegettem a palota tervrajzait és a szobordíszek aprólékosan kimunkált rajzait. A tetőn álló Mars isten pajzsa, vagyis maga a pajzs külön rajzon is szerepelt, rajta a tervezőművész arcmásával. Valahogy akkor engem is érdekelt, hogy kinek az arcmása látható rajta. Ezért megkérdeztem losonczy Bánffy Albertet, aki azt a választ adta, hogy atyjától, Bánffy Adámtól (akinek apja Bánffy György volt) tudja: a tervezőművész arcmása látható rajta. — Bánffy Adám nemcsak jó mezőgazda, lótenyésztő (a zsuki méntelepet ő alapította), hanem kiváló képző- és építőművész is volt. Saját tervei szerint építtette a válaszüti kastélyt. Az előcsarnokban, az ebédlőben és az egész kastélyban lévő fafaragásokat is ő készítette, természetesen segítséggel. Így szavát autentikusnak lehet elfogadni. — Nem kell tehát megvárni, hogy tíz év vagy ötven év múva egyszer talán valaki kideríti, kinek az arcmását hordozza Mars a balkarján, mert Ditrói Ervin feltételezése a *Korunk Évkönyv* 1980-ban igenis helyes volt: a pajzson látható arcmás az épület tervezőjéé.

A KORUNK HÍREI

Szeptember 27.—október 4. között Veress Zoltán részt vett az IBBY (International Board on Books for Young People and Children) 17. kongresszusán Prágában.

Szeptember 29.—október 1. között a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének meghívására Kántor Lajos részt vett a József Attila születésének 75. évfordulója alkalmából Budapesten rendezett tudományos ülészen, ahol *A Dunánál történetéhez* címmel tartott előadást.

Oktober folyamán Szilágyi Júlia a Magyar Írók Szövetségének vendégeként Budapesten tartózkodott, ahol művelődési intézményeket látogatott meg, és találkozott a magyarországi kulturális élet személyiségeivel.

KORUNK GALÉRIA

Oktober 11.: Ady József festményei. — Bevezetőt mondott Murádin Jenő műkritikus, György László egy Franz Kafka-novellát olvasott fel.

Oktober 25.: Simon Sándor (Bukarest) színes ceruzarajzai. — A megnyitón Ditrói Ervin művészettörténész bevezetője után Oláh József főiskolai hallgató Király László verseiből adott elő; Demeter Judit zenei középiskolai tanuló Bartók *Mikrokosmos*zából énekelt népdalokat, zongorán kísérte és az *Allegro barbarót* előadta Buzás Pál zongoraművész.

November 8.: Rádulyné Liszka Mária faliszőnyegek és akvarelljei. — E. Szabó Ilona művészettörténész bevezetője után Török Katalin színművésznő Kosztolányi-, Tóth Árpád- és Szabó Lőrinc-verseket adott elő, a Consort együttes a *Kájoni-kódex* dalaiból játszott.

FELHÍVJUK
OLVASÓINK
FIGYELMÉT,
NE FELEJTSÉK EL
MEGÚJÍTANI
1981-RE SZÓLÓ
EGYÉNI VAGY KÖZÖS
ELŐFIZETÉSÜKET!

AZ ELŐFIZETÉS
HATÁRIDEJE:
DECEMBER 24.